

דרמת ההדרמה: העברת מחנות הצבא אל מטרופולין באר שבע מנקודת מבט אזרחית

ארז צפדיה
עמירם אורן
יגיל לוי

בסיוע הקרן למחקרי כלכלה וחברה

מרכז הנגב לפיתוח אזורי
אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

בשיתוף
מכללת ספיר

2007

כל הזכויות שמורות למרכז הנגב לפיתוח אזורי © 2007
ISBN 965-7211-24-7

עיצוב הכריכה : רוני בלושטיין לבנון
עימוד והבאה לדפוס : רוני בלושטיין לבנון

הודפס ביחידת הדפוס, אוניברסיטת בן גוריון בנגב

תקציר

בשנים האחרונות צה"ל ומשרדי הממשלה דנים באפשרות להעתיק חלק ממחנות צה"ל אל חמישה אתרים בנגב הצפוני – באזור המזוהה כמטרופולין באר שבע. נקודות להעתיקה אותרו, תחשיבים כלכליים וסביבתיים נעשו, אך לא נערך ניסיון לבחון את מידת התמיכה וההתנגדות של הקהילות שחיות בנגב לפרויקט העתקת הבסיסים. לראשונה בישראל, אימצנו מתודה של "ניתוח מדניות פרשני" (Interpretive Policy Analysis) בשדה התכנון לשם הערכת המשמעויות הסמליות שקהילות וארגונים אזרחיים מייחסים לפעולת העתקת מחנות הצבא. באמצעות המתודה פעלנו כדי לחשוף את השפה הסמלית שקובעת כיצד מדיניות מובנת בידי קהילות, לאור ערכיהן התרבותיים והחברתיים. להתמקדות במשמעויות הסמליות מספר יתרונות חשובים: היא מאפשרת עמידה על תחושות הציבור גם בפרויקטים שלא ניתן לשתף בהם את הציבור; היא חושפת את האופן בו מדיניות מובנת לאורם של מבני כוח חברתיים; והיא מאפשרת לבחון כיצד היגיון הכוח והשליטה מעצב את עמדות הציבור. מודל ניתוח המדיניות הפרשני מבוסס על שורה של הנחות ביחס לשינויים חברתיים ופוליטיים שהתרחשו בשלושת העשורים האחרונים, בעלי זיקה ישירה ליכולת של גורמי שלטון לממש החלטות, ובהן: צמיחתה של סביבה חברתית-אזרחית רבת-תרבותית, המתאפיינת בריבוי של קהילות; ירידה בזיקה ולעתים באמון, שרוכשות קהילות פריפריאליות למדינת הלאום ומוסדותיה; תביעה הולכת וגוברת של קהילות להכרה, ומכאן גם לקביעת מדיניות שתכיר בצרכיהם המיוחדים; והתעצמות יכולת המיקוח וניהול המאבק של קהילות אלה, בין השאר באמצעות כניסתן של תנועות חברתיות אל זירת קבלת החלטות וקביעת מדיניות.

המשמעויות הסמליות שהמחקר איתר באמצעות ניתוח פרשני של טקסטים הנוגעים לפעילותן של 27 רשויות מקומיות, קהילות וארגונים הפעילים בנגב, מיינו לשלושה צירים מרכזיים: ציר יהודי-ערבי הבוחן את תוכנית העתקת המחנות על רקע הסכסוך הלאומי; ציר מרכז-פריפריה הבוחן שאלות של צדק ועוול חלוקתי בהעתיקת המחנות; וציר סביבתי הבוחן שיקולים של הגנה ופגיעה בסביבה שתוכנית העתקת המחנות תסב. מסקנות המחקר הפרשני מצביעות על היתרונות שבחשיפת משמעויות וסמלים החורגים מהבנה פוזיטיביסטית ורציונאלית של היתרונות והחסרונות של העתקת מחנות הצבא.

על המחברים

עמירם אורן

ד"ר עמירם אורן הוא גיאוגרף, והוא עוסק זה כשני עשורים במעשה ובמחקר של הגיאוגרפיה של הביטחון בישראל. לאחרונה השלים, יחד עם רפי רגב, את כתיבת הספר שיראה אור בקרוב ונושאו "ארץ בחאקי – מפת הביטחון של ישראל". עמירם אורן הוא עמית מחקר במכון ון ליר בירושלים ובקתדרת חייקין לגיאואסטרטגיה באוניברסיטת חיפה. עבודת הדוקטורט שכתב (2003) בחוג לגיאוגרפיה באוניברסיטת חיפה עסקה בנושא "צבא ומרחב במדינת ישראל – שימושי הקרקע של צה"ל ממלחמת העצמאות ועד מבצע סיני (1948–1956)".

יגיל לוי

ד"ר יגיל לוי חוקר את משולש היחסים צבא-חברה-פוליטיקה ומלמד במחלקה למנהל ומדיניות ציבורית באוניברסיטת בן-גוריון. ספריו הם: Trial and Error: Israel's Route from War to De-Escalation (1997); צבא אחר לישראל: מיליטריזם חומרני בישראל (2003); מצבא העם לצבא הפריפריות (2007); (Israel's Materialist Militarism (2007).

ארז צפדיה

ד"ר ארז צפדיה מרצה בכיר במחלקה למנהל ומדיניות ציבורית במכללה האקדמית ספיר. הוא חוקר היבטים מרחביים של מדיניות ציבורית. קיבל דוקטורט מאוניברסיטת בן גוריון בשנת 2003 והיה עמית לידי דיוויס באוניברסיטה העברית בשנת 2003.

תוכן עניינים

7	הקדמה
9	מבוא
	תוכנית צה"ל להעתקת מתקנים למטרופולין באר שבע:
13	היבטים פיזיים ומרחביים
18	התנהלותו המרחבית של הצבא : ממדים חברתיים-כלכליים
18	הסתגלות לכלכלת שוק
21	דה-מיליטריזציה ומיליטריזציה
21	רב-תרבותיות
22	צבא וסביבה
24	קונפליקטים חלוקתיים
25	מרכיבי המודל ודרך ביצוע המחקר
26	חסרונות המתודולוגיה
27	מטרות המחקר וחשיבותו
27	קריטריונים לבחירת הארגונים והקהילות
30	תיאור הקהילות והארגונים שנבחרו
	גיבוש עמדה ביחס להקמת עיר הבה"דים בדרום :
41	רשתות של משמעויות משותפות
42	ציר א' : ציר יהודים-ערבים
50	ציר ב' : ציר יחסי מרכז ופריפריה (צדק ועוול חלוקתי)
57	ציר ג' : ציר סביבה ואיכות חיים
68	סיכום
71	מקורות
76	רשימת ראיונות
77	הערות

הקדמה

דו"ח מחקר זה הוא תולדה של מפגש בין שלושה חוקרים שהיו שותפים לסדנא שנערכה במכון ון ליר בירושלים בשנים 2004-2007 ונקראה "צבא שיש לו מדינה?". במהלכה גילינו עניין בנקודת המבט האזרחית על תוכנית העברת מחנות הצבא אל הנגב, כי היא קיפלה בתוכה שאלות הנוגעות ליחסי צבא-מרחב, צבא-חברה ומדיניות ציבורית – תחומים שנידונו לעומק במהלך הסדנא.

השמועות על התעניינותנו בנושא זה עשתה כנפיים, ובקיץ 2005 בחנו ערוצים לשיתוף פעולה אפשרי עם אגף התכנון במטה הכללי של צה"ל. במסגרת שיתוף פעולה זה המחקר שלנו אמור היה לשמש את עבודת המטה בנושא התוכנית הרב שנתית של תשתית ופריסה. עד מהרה הרצון לשיתוף פעולה נעלם: אגף התכנון התקשה להעמיד תקציב למימושו של המחקר, ואנחנו חששנו שמא נאבד את חירותנו האקדמית. בסופו של יום פנינו לנתיב האקדמי.

את ההצעה למחקר הפנינו לקרן למחקרי כלכלה וחברה, וזו הואילה להקצות תקציב נדיב למימון המחקר, ללוות אותנו במחקר ולסייע בעניינים אדמיניסטרטיביים. על כך תודתנו לפרופ' מארק גרדשטיין, ראש המחלקה לכלכלה באוניברסיטת בן גוריון, ולד"ר צבי שולדינר, ראש המחלקה למנהל ומדיניות ציבורית במכללה האקדמית ספיר – העומדים בראש הקרן, ולגב' לאה שוויצר, הרכזת המנהלית של המחלקה לכלכלה באוניברסיטת בן גוריון.

לסיוע רב זכינו מעוזרי מחקר מסורים. אנו מודים בראש ובראשונה לגב' מיכל רפפורט, שליוותה את העבודה משלביה הראשונים, והייתה אחראית לאיסוף, ריכוז, עיבוד ועריכת הנתונים. מיכל גילתה בכל שלבי העבודה יכולות אנליטיות מרשימות של התהליכים החברתיים המורכבים בנגב, ובחדות עין חילצה מתוך התהליכים את הנקודות הרלוונטיות למחקר. לסיוע רב בשלב עריכת הראיונות זכינו מגב' יסמין פקזגי, שהפגינה כישרון רב ויעילות - ועל כך תודתנו. תודה רבה לגב' נגה יוסלביץ, שהכינה את המפות, ולגב' רוני בלושטיין-לבנון על עבודת העימוד, הכריכה וההבאה לדפוס.

מבוא

"זהו רגע היסטורי לנגב, שמביא בשורה גדולה לעיר באר שבע ולמטרופולין הדרום כולו... זהו אחד הנושאים החשובים ביותר בהם עסקה הממשלה מיום הקמתה"¹.

כך פתח ראש הממשלה אהוד אולמרט את ישיבת הממשלה ב-1.04.2007, שבה אושרה הקמת עיר הבה"דים (בסיסי הדרכה) בצומת הנגב. החלטת ממשלה זו היא נקודת ציון בניסיון ממושך לתכנן ולהעביר בסיסי צה"ל ומתקנים של מערכת הביטחון ממרכז הארץ לנגב, כחלק מפרויקט גדול של פינוי מחנות ממרכזי הערים. את המהלך מניעים שורה של שיקולים ובהם פוטנציאל הבינוי לשימושים אזרחיים של האזורים המתפנים, שכן מדובר באזורי בינוי אטרקטיביים במיוחד, שיפור וחיידוש מתקני הצבא, ופיתוח כלכלי של הנגב בכלל ומטרופולין באר שבע בפרט (גל, 2000).

המעבר של מחנות ומתקנים צבאיים אל מטרופולין באר שבע זוכה לתמיכה רבה בקרב פוליטיקאים, ובכללם פוליטיקאים מקומיים.² אולם, לא ברור מה מידת התמיכה של הקהילות החיות והפועלות בנגב למהלך, ואיזה משמעות הן מייחסות למהלך זה. האם בעיניהן ההעברה מסמלת רצון לפיתוח המטרופולין הדרומי, ניסיון כנה לשדרג את התשתיות הפיזיות באזור, רצון לשמר את מעמדו של הנגב כחצר האחורית של ישראל, מכשיר לדחיקת האוכלוסייה הבדואית ועוד. אלו הן מקצת המשמעויות הסמליות של העברת הבסיסים שקהילות וגופים ציבוריים הפועלים בנגב עשויים לייחס למהלך. בחיבור זה אנו מציעים מודל לניתוח פרשני של מדיניות מוצעת, שמבוסס מבחינה מחקרית על עמידה על משמעויות סמליות שקהילות עשויות לייחס למהלכים מוצעים של מדיניות ציבורית, ושנשען מבחינה מתודולוגית על גישה מתפתחת בשנים האחרונות לניתוח מדיניות, ומכונה "ניתוח מדיניות פרשני" (Interpretive Policy Analysis (Yanow, 2000; Hajer and Wagenner, 2003 ;).

נקודת המוצא של חיבורנו היא שמעמדו של הצבא נשחק בקרב חלק מהקבוצות בחברה הישראלית, בודאי ביחס למעמדו המועדף בעבר. צה"ל פועל בסביבה המאופיינת יותר ויותר ברב-תרבותיות ובריבוי קהילות, בדומה לפסיפס הקהילתי הקיים בנגב. קבוצות שונות מעניקות פרשנות תלוית-תרבות למעשיו של הצבא

ולהשלכתם על קבוצות אלה (לוי, 2003). אנו סבורים שבמידת מה הצבא מודע יותר מתמיד לצורך לנהל דיאלוג עם קבוצות שונות החברה בסוגיות שבעבר מוקמו באופן בלעדי במתחם המקצועי הפנים-ארגוני שלו, ובכלל זה עם הקהילות השונות בנגב.

ניתוח מדיניות פרשני, שעליו נשען המודל לניתוח פרשני של מדיניות מוצעת, מבוסס על שורה של הנחות ביחס לשינויים חברתיים ופוליטיים שהתרחשו בשלושת העשורים האחרונים, בעלי זיקה ישירה ליכולת של גורמי שלטון לממש החלטות (Hajer and Wagenaar, 2003), ובהן: צמיחתה של סביבה חברתית-אזרחית רב-תרבותית, המתאפיינת בריבוי של קהילות; ירידה בזיקה ולעתים באמון, שרוכשות קהילות פריפריאליות למדינת הלאום ומוסדותיה (Castells, 1997); תביעה הולכת וגוברת של קהילות להכרה, ומכאן גם לקביעת מדיניות שתכיר בצרכיהם המיוחדים (Fraser and Honnet, 2003); והתעצמות יכולת המיקוח וניהול המאבק של קהילות אלה, בין השאר באמצעות כניסתן של תנועות חברתיות אל זירת קבלת החלטות וקביעת מדיניות (Innes and Booher, 2003). לצד השינויים החברתיים חלה העצמה של השלטון המקומי בקביעת מדיניות, לאורם של תהליכי ביזור, ההופכים את רשויות השלטון המקומי לשחקן המתמודד על גיוס מקורות הכנסה, כחלק מן הגישה הניאו-ליברלית על יחסי שלטון מרכזי ומקומי (Brenner and Theodore, 2002). כל אלה מסמנים ירידה ביכולת של השלטון המרכזי לקבוע ולהוציא מדיניות אל הפועל, ומעידים על מגבלות ביכולות של הברוקרטיה המדינתית, לצד יצירת מבנים חדשים של נאמנויות וזהויות.

לכן, דווקא השלטון וזרועותיו מתחיל בחלק מן המדיניות לקרוא לשותפות של הציבור ושל קהילות שונות בקביעת מדיניות (Hajer and Wagenaar, 2003). ואכן, "ניתוח מדיניות פרשני", שעליו מבוסס המודל שלנו, מסומן כאלטרנטיבה עכשוויות לשותפות הציבור בקבלת החלטות, בעיקר בחברות הטרוגניות שבהן לחלקים באוכלוסייה אין אמון מלא במערכת השלטון. הוא מקפל בתוכו פוטנציאל להחליף מודלים אחרים של שותפות הציבור בקביעת מדיניות כדוגמת מודל השפעה פוליטית (Political Influence) המבוסס על יכולת ההכרעה שנתונה בידי בוחר חציוני כאשר פוליטיקאים נבחרים מעוניינים למקסם סיכויי היבחרות (Poulton, 1997); מודל שיתוף פעולה (Collaborative) שמהווה הרחבה למודל הפשרה והשיתוף (Consociational democracy) של Lijphart (1989); ובמידה מסוימת המודל המוצע מרחיב את מודל התנועות החברתיות (Social Movement) (לדוגמה: Castells, 1984).

מעבר לפוטנציאל של המודל להוות אלטרנטיבה לשותפות הציבור, בראש

ובראשונה זהו מודל לניתוח מדיניות. כלומר, מודל שנועד לפזר את העננה של חוסר ודאות המרחפת מעל כל מדיניות המתאפיינת בקונפליקטים (Roe, 2006). כמו מודלים אחרים רבים לניתוח מדיניות, גם המודל שלנו שואף להעריך מדיניות. אלא שהמודל שאותו אנו מציעים חותר תחת ההנחה הרציונאלית שבניתוח ובעיצוב מדיניות יש להפריד בין עובדות וערכים, ובמקום זאת המודל קורא לראות בערכים של קהילות כחלק בלתי נפרד מן הידע הדרוש לעיצוב מדיניות. כלומר, המודל מייחס חשיבות עליונה לערכים תרבותיים, להיסטוריה ולפועלן העכשווי של קהילות (Yanow, 2004), וקורא להאזין לידע זה באופן ביקורתי (Forester, 2006).

המודל בוחן אוריינטציה אפיסטמולוגית למדיניות מוצעת המבוסס על גישה פרשנית - דהיינו חשיפת השפה הסמלית שקובעת כיצד מדיניות מובנת בידי קהילות, לאור ערכיהן התרבותיים והחברתיים. מדיניות תחת גישה זו הינה ברוב המקרים הצהרה סמלית, וכך היא נתפסת בידי קהילות וארגונים (Barrett and Tsui, 1999). המדיניות עצמה נתפסת אפוא כמאבק כוח על הסמליות שזו מייצגת, וסמליות זו תגדיר את העמדה והפעולה שקהילות שונות ינקטו ביחס למדיניות. במרכזו של המודל איתור ומיפוי כלל הקהילות והארגונים בזירה בו המדיניות המוצעת אמורה לצאת אל הפועל, וניסיון להבין באמצעות כלים איכותניים איזו משמעות הם מייחסים למהלך המדיניות המוצע, לענייננו, העברת מתקני הצבא אל הדרום.

החלק היישומי במודל, המגשר בין הממד של שותפות הציבור ובין הממד של ניתוח המדיניות, גורס כי לאור ניתוח המשמעויות שקהילות וארגונים שונים מייחסים למדיניות, על מקבלי החלטות לעצב מחדש את המדיניות כדי להגיע למינימום התנגדות לה מצד הקהילות והארגונים. ניתוח המשמעויות הסמליות אמור לסמן עבור קובעי המדיניות מהם נקודות התורפה במדיניות המוצעות, ולהצביע על כיוונים להפגת ההתנגדות ויצירת הסכמה למהלך - מתוך הבנה שהסכמה שכזו חיונית להצלחת המהלך כולו. לכן, לשותפות ציבור מעין זו יש חשיבות מעשית רבה במדיניות ציבורית, החורגת מן העניין האידיאולוגי או המוסרי של שיתוף הציבור (Colebatch, 2004). כלומר, ניתן להשתמש בניתוח המדיניות הפרשני ככלי להערכת מדיניות (Patton et al., 2003).

משום הצבת הקהילות במרכז והערעור על כוחן של זרועות השלטון להוציא אל הפועל מדיניות, המודל לניתוח פרשני של מדיניות מוצעת מהווה בין השאר ביטוי חברתי ופוליטי לתהליכים ערכיים, זהותיים ומבניים, כדוגמת תהליך הגלובליזציה המקפל בתוכו שינויים במבנה הכוח והזהויות במדינות. לתהליכי

הגלובליזציה השלכות מרחיקות לכת על המשטרים הפוליטיים ועל המערכות החברתיות. בתהליכים אלו זהויות מקומיות וקהילתיות, לצד זהויות גלובליות, מתעצמות אל מול זהויות לאומיות, ומניעות את הקהילות להתנגדות ומחאה כנגד מדינת הלאום והמדיניות הציבורית (Brenner, 1999; Sassen, 1998; Castells, 1997). תהליכים אלו גם מקנים חשיבות רבה יותר לערכים המזוהים עם ניאו-ליברליזם ומציבים דרישה בפני רשויות שלטוניות לאמץ עקרונות ויעדים של ארגונים עסקיים בפועלם הציבור, ובכלל זה עקרונות של יעילות ושיקולים של רווח והפסד. אלו בתורם מאמצים גם כן קו סמלי למדיניותם: במקום להגיב לצרכים ציבוריים, אומנות עשיית המדיניות היא זו הנותנת ביטוי לסמלים הממוצבים בעיתוי ובמקום מסוים כבעלי עוצמה, כגון סמלים ניאו-ליברליים. כך, דרך המשמעות הסמלית המיוחסת למדיניות בידי החברה, ובין המשמעות הסמלית שמיישמי מדיניות מיחסים לפועלם, נסגר הקשר בין חברה, מדיניות וערכים (Kelly and Maynard-Moody, 1993). בטרם נפנה לתיאור מדוקדק של המודל, נציג את מרכיביה העיקריים של הצעת הפריסה של מתקני הצבא במטרופולין באר שבע, ולאחריה את השינויים המבניים בחברה הישראלית והקשרם לצבא.

תוכנית צה"ל להעתקת מתקנים למטרופולין באר שבע: היבטים פיזיים ומרחביים

הבשורה אודות התוכנית להעתקת מחנות צבא לנגב הובאה לציבור בשלהי 2003: ב-1 בדצמבר שנה זאת נערך באזור צומת הנגב, כ-20 קילומטרים מזרעם לבאר-שבע, טקס הנחת אבן פינה לפרויקט הבנייה הגדול של צה"ל לשנים הקרובות - הקמת "עיר הבה"דים". מדובר במתחם בסיסי הדרכה בתחומי הלוגיסטיקה (בה"ד 6), רפואה (בה"ד 10), שליחות (בה"ד 11) וחימוש (בה"ד 20), שיועברו ממתחם מחנות צריפין. בהמשך הורחבה התוכנית וכללה גם בסיסי הדרכה של חיל התקשוב (בה"ד 7) ממחנה צריפין, של חיל משטרה הצבאית (בה"ד 13) ממחנה בית ליד, ושל חיל החינוך ממחנה שערי אברהם ליד צומת ראם (מסמייה)³.

בינואר 2004 דובר צה"ל פרסם שעלות בניית "העיר" נאמדת וכמיליארד שקל, ובשלב ההקמה, עבודות העפר והתשתית והפיתוח יועסקו בפרויקט אלפי עובדים תושבי הנגב. עם השלמתו ישתרע מתחם המחנות על שטח של כ-1,700 דונם (פחות משטח מחנה צריפין הנוכחי) ויכיל 200 אלף מ"ר בנייה, יהו בו לפחות 5,000 חיילים בסדיר, מאות אנשי קבע וכ-400 אזרחים שיתמכו באופן ישיר בהפעלת המקום. על פי הודעת דובר צה"ל, "עיר הבה"דים אמורה לחזק את החינוך הטכנולוגי בנגב ותהווה מנוף לשילוב נוער מקומי במערכי הטכנולוגיה של צה"ל"⁴.

התוכנית המקורית הייתה לסיים את בניית המחנה בתוך שלוש שנים, עד סוף שנת 2007. אולם, כבר לאחר טקס הנחת אבן הפינה השתנה לוח הזמנים בגלל חשיפה פומבית של הסכנות הצפויות למחנה מאתר התעשייה והפסולת הרעילה של רמת-חובב, הנמצא 8 ק"מ מצפון לצומת הנגב. מאז מתקיים דיון ער בין משרד הביטחון, הכנסת ומשרדי ממשלה אחרים ובעיקר, טרם סוכם הקונספט עצמו: האם לאור נתוני איכות הסביבה, ראוי ומתאים המיקום המוצע באזור צומת הנגב?

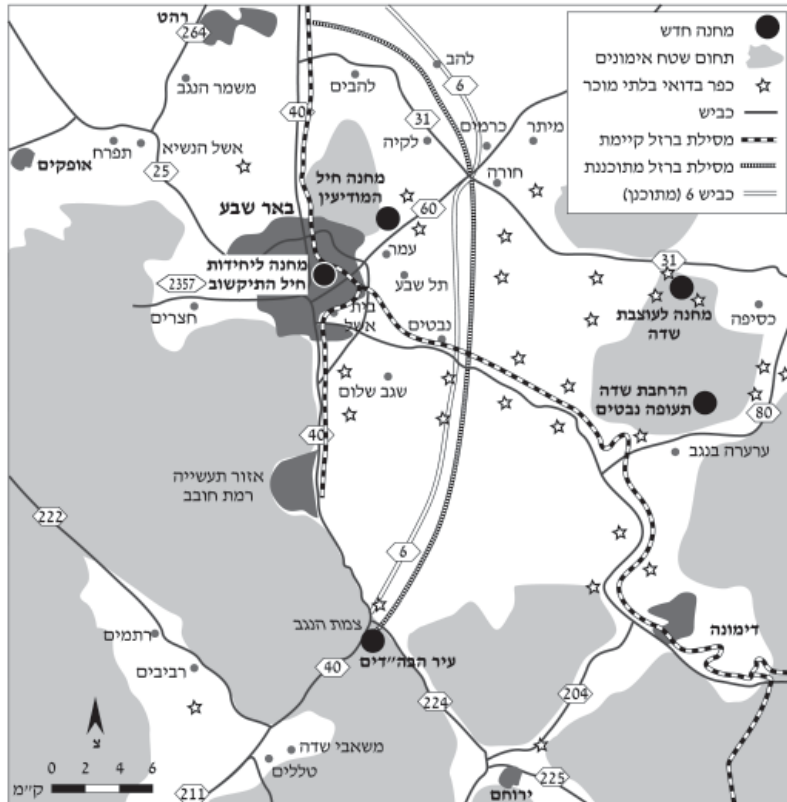
ביוני 2004, במסגרת אירועי יום חיל האוויר, הונחה אבן פינה לבניית בסיס חדש בתוך מתחם שדה התעופה נבטים, אליו יועבר בסיס חיל-האוויר לוד ובו תוקם

כנף התובלה של החייל. בניית מתקן זה היא פרויקט התשתית הגדול ביותר של החייל מאז העברת הבסיסים מסיני לנגב, במסגרת הסכם השלום עם מצרים. על פי חזון מפקדת החייל, עם סיום הפרויקט, בשנת 2008, יהיה שדה נבטים אחד הבסיסים הגדולים והמרכזיים בחיל.⁵

ב-14 במרס 2005 הנחתה ועדת השרים לפיתוח הנגב והגליל את רכבת ישראל להכין פרוגרמה לחיבור עיר הבה"דים ושדה התעופה נבטים לרשת מסילות הברזל.⁶ הנחייה זו קיבלה תוקף של החלטת ממשלה. באותו חודש החליטה ועדת השרים לפיתוח הנגב למנות ועדת היגוי לעניין פיתוח הנגב והגליל שתכלול את מנהלי משרדי הממשלה הנוגעים בדבר. על הועדה הוטל הטיפול והמעקב אחרי פרויקטים הקשורים לפיתוח הנגב והגליל שכבר אושרו על ידי הממשלה ושיאושרו בעתיד.⁷ ב-20 נובמבר 2005 הממשלה אשרה את המתווה, העקרונות ותחומי הפעולה של התכנית הלאומית האסטרטגית לפיתוח הנגב לשנים 2015-2006 (להלן: תוכנית "נגב 2015") שהוכנה בידי עמותת "דרומה עידן נגב" בשיתוף חברת "מקנזיי" הקנדית.⁸ תוכנית "נגב 2015" נשענת בין היתר על העברת מחנות צה"ל לנגב כמהלך מרכזי, מניע ומחולל שינוי, שצפוי, על פי המתכננים, לגרום לכך שלנגב יעברו כ-20,000 חיילים בשירות סדיר, תותנע פעילות כלכלית במתן שירותים לבסיסים ויווצר פוטנציאל למעבר לנגב של אוכלוסייה איכותית: 1,000 – 2,000 משפחות משרתי צבא קבע עם הכנסה בינונית-גבוהה. מעבר זה עשוי להביא להתפתחות מערכות החינוך והקהילה. אליבא המתכננים, עם תום השירות של חיילי הסדיר חלקם עשוי להישאר בנגב.

התוכניות דנות באופן כללי על מעבר יחידות צה"ל לחמישה אתרים במרחב מטרופולין באר שבע (ראו איור 1). הראשון, מחנה ליחידות תקשוב וטכנולוגיה בפארק תעשיות טכנולוגיות באר שבע – מתחם שהוחל בבנייתו בסמוך לקמפוס אוניברסיטת בן גוריון בנגב בשטח בהיקף של כ-1,200 דונם. מתוכם 200 דונם מיועדים לבניה. בשלב ראשון יוקצה לצה"ל שליש מהשטח, בעיקר לפריסת היחידה לתקשוב ולטכנולוגיית המידע (לוטיים) וכן יחידות טכנולוגיות של חיל האוויר שיועברו ממקומותיהם בצריפין ומחנה מקלף (מחנה גנים) ברמת-גן.⁹ הצפי שמעבר זה ישפיע על התפתחות הפקולטות למדעים מדויקים באוניברסיטת בן גוריון; על התפתחות מתחם תעשיות טכנולוגיה עילית (הי-טק) שיתבסס על יוצאי היחידות הטכנולוגיות, האוניברסיטה והחברות הכלכליות; על פעילות מיקור חוץ משמעותית שתחזק את העסקים באזור; ועל השתלבות מאות רבות של משפחות באזור שתחזק את באר שבע ויישבי הסביבה ותוסיף מומנטום לפיתוח הכלכלי.

איור 1: מחנות צה"ל החדשים שייבנו במטרופולין באר שבע

האתר השני הוא צומת הנגב בו תוקם עיר הבה"דים שתכלול את בסיסי ההדרכה שיועברו מהמרכז וייצרו מרכז גדול שיכלול כ- 11,000 חיילים, רובם סדירים, כ- 2500 מהם ישמשו בתפקידי מטה והדרכה, 500 מתוכם אנשי קבע. ההשפעה האפשרית תהייה מעבר של מאות משפחות אנשי קבע לאזור והתפתחות של עסקים שיספקו מגוון רחב של שירותים למרכז ההדרכה. על פי התוכנית החדשה תדמה עיר הבה"דים לקמפוס אוניברסיטאי, שייעודו המרכזי הוא ההדרכה והכשרה המקצועית. בייסוד התוכנית של ריכוז כל בסיסי ההדרכה במתחם אחד, עמדה התפיסה של הכשרה יעילה תוך מיצוי משאבים וניצול הסינרגיה בין המקצועות השונים שתאפשר הקניית מומחיות הן בתחום המקצועי של כל אחד מבסיסי ההדרכה והן בעולם ההדרכה. לאור זאת, הוטמעו בתוכנית מספר דגשים, חלקם

גם בהיבט הפיסי של הבנייה והפעלת העיר. עיר הבה"דים צפויה להתפרש על פני 1,250 דונם, ולכלול אזורים בנויים בהיקף של 250,000 מ"ר, מהם 804 דונם למחנות, 246 דונם לדרכים ו-15 דונם למקומות חנייה חיצוניים.¹⁰ על פי התכנון של צה"ל, עלות הקמתה והעתקת בסיסי ההדרכה השונים תעמוד על כ-2.6 מיליארד שקל. אולם, עד למועד כתיבת הדברים טרם סוכם בין משרד הביטחון ומשרד האוצר מה יהיה התקציב לכך.¹¹ בישיבתה מיום 01.04.2007 הממשלה אישרה את המיקום באזור צומת הנגב. האכלוס הראשון של מתחם המחנות יהיה כבר בשנת 2008 והשלמה הבנייה תתבצע שנתיים לאחר מכן, בשנת 2010.

האתר השלישי הוא תל מלחתה ממזרח לבאר שבע. המדובר בהרחבת בסיס חיל האוויר נבטים על מנת שניתן יהיה לקלוט בו טייסות תובלה, יחידות נוספות שיועברו מבסיס החייל בנמל תעופה בן גוריון והקמת מפעל תחזוקת מטוסי חיל האוויר. בנוסף יהיה ניתן להקים במקום מפעל לתחזוקת מטוסים גדולים רחבי גוף להובלת נוסעים ומטען ולהשפיע על התפתחות עסקים תומכים. היחידות הנוספות תמוקמנה על משבצת קרקע בגודל של 15,000 דונם, המצויה בין שדה התעופה נבטים ובין כביש באר שבע – ערד (כביש מספר 31), המכונה "שטח אג"ת", ושהוקצתה למערכת הביטחון בשנות ה-80' מתוקף חוק השלום. לוח זמנים למימוש פרויקט זה הוא שנת 2015.

האתר הרביעי הוא מצפון לתל מלחתה. מדובר בהקמת משבצת קרקע בגודל של 15,000 דונם, המצויה ממערב לכסיפה, בין שדה התעופה נבטים לכביש באר שבע – ערד (כביש מספר 31), והמכונה "שטח אג"ת". בשטח זה יבנה מקבץ מחנות של עוצבות השדה בהם ימוקמו וירוכזו יחידות בעלות זיקה לשדה התעופה. גם לוח זמנים למימוש פרויקט זה הוא שנת 2015.¹²

האתר החמישי הוא מרחב ליקית-עומר. מדובר על הקמת "קריית מודיעין" על משבצת של כ-24,000 דונם באזור שבין כתף בתרים מצפון מזרח ובסמוך לבאר שבע, בין צומת שוקת וצומת תל שבע, סמוך לפארק תעשיות עומר והיישוב עומר ומדרום ליישוב הבדואי לקייה. הכוונה למקם במתחם זה את יחידות חיל המודיעין שיועברו ממחנה גלילות ומחנות נוספים מאזור תל אביב. הצפי להשלמת הפרויקט הוא שנת 2015.

תוכנית חיל האוויר בנבטים, ורעיון הקמת עיר הבה"דים, היו הסנוניות הראשונות של צה"ל לעניין תכנון העתקת יחידות לנגב. הדבר בא לידי ביטוי גם בתוכנית אב אסטרטגית חדשה בתחום התשתית והפריסה, שהוכנה ביוזמת אגף תכנון במטכ"ל בשלהי שנת 2004, וחלקים ממנה הוטמעו בתוכנית הממשלה "נגב 2015". התוכנית של צה"ל הנקראת "תוכנית רב שנתית לתשתית ופריסה לשנת 2025"

נועדה לקבוע את העקרונות והקווים המנחים לפריסה במרחב, את המסגרת שלה וכן את התשתיות הנלוות שתידרשנה למימושה בשנת היעד הנ"ל.¹³ בין מטרותיה לתכנן ולממש את פריסת הצבא במרחבי המדינה באופן שייתן מענה לצורכי הפעלת הכוח הצבאי, בניין הכוח וקיום חיי שגרה תוך כדי צמצום החיכוך עם המגזר האזרחי והשתלבות במגמות התפתחות; צמצום הפריסה הצבאית במרכז הארץ והרחבתה בפריפריה, בעיקר בנגב, תוך השתלבות במאמץ לחיזוק; ניצול יעיל של משאבי הקרקע באמצעות איחוד וצמצום מחנות, הגדלת ניצולת מחנות קיימים ובנייה לגובה; שימור והפעלה מיטבית של שטחי אש ושמירה על ערכי הטבע, המורשת ואיכות הסביבה.

התוכנית הרב שנתית כוללת אפוא שלושה היבטים: הראשון, שינוי מיקום חלק מהמחנות, פינוי מחנות ממרכז הארץ במסגרת הכוללת של תהליך פינוי מחנות והקצאת קרקעותיהם לפיתוח יישובי שנקבע על ידי הממשלה, העברת מרכז הכובד של הפריסה הצבאית לפריפריה, בדגש על הנגב; שיפור תשתיות הבנייה שיאפשר שדרוג היכולת המבצעית בזמן שגרה ובעת חירום. כחלק מהתוכנית, יעתיקו משפחות אנשי צבא הקבע את מגוריהם אל הנגב. ההיבט השני, בתחום הארגוני, שינוי פריסה כחלק מתהליך צמצום כוח אדם בצה"ל בהמשך למגמה שיושמה בתוכנית הרב שנתית שהוכנה בצה"ל בשנת 2003 ונקראה תוכנית "קלע 2008". ההיבט השלישי הוא יצירת קשר צבאי-אזרחי, דהיינו יצירת זיקה בין היעד הלאומי לחיזוק הפריפריה ובעיקר בנגב לבין היעד של שיפור הפריסה הצבאית.¹⁴

פריסה מרחבית זו של מתקני צבא באזור מטרופולין באר שבע תוכננה מבלי לשתף באופן פעיל את ציבור התושבים בנגב. הרחקת הציבור מתחום קבלת החלטות בפרויקט תשתיות רחב, בעל השלכות כלכליות וחברתיות משמעותיות, אינו אופייני רק לאופן ההתנהלות של הצבא בנגב: הוא מאפיין את התנהלות הכוללת של הצבא בתחום השליטה שלו במרחב (אורן, 2005). התנהלות כזו מציבה את הצבא ומקבלי החלטות בעמדה של מומחים היודעים טוב יותר מן הציבור מה טוב לו, תחת הנחה שהציבור אינו מערער על החלטות הצבא או כל החלטה שמעורבים בה שיקולי ביטחון. החלק הבא של דו"ח זה, שיתמקד בממדים החברתיים והכלכליים של התנהלות הצבא, מערער על הנחה זו ועל תפיסתו העצמית של הצבא כמומחה שנהנה מהסכמה ללא עוררין של הציבור.

התנהלותו המרחבית של הצבא: ממדים חברתיים-כלכליים

שורה של ממדים לגיטימציוניים, הנגזרים משינויים באופייה המבני של החברה הישראלית, משליכים על התנהגותו המרחבית של הצבא, ובכלל זה פריסתו המחודשת במטרופולין באר שבע. לשיטתנו, לא ניתן לבחון שינויים בתפקודיו של הצבא, ובכלל זה פריסתו המרחבית, מבלי לבחנם לאורם של שינויים מבניים בחברה ובכלכלה הישראלית. הקשר ההדוק בין שינויים מבניים בחברה ובכלכלה לבין התנהלותו של הצבא מהווה את התשתית לשימוש שאנו עורכים בניתוח המדיניות הפרשני. להלן סקירה של שורה של ממדים לגיטימציוניים המצביעים על אופיו המשתנה של קשר זה:

ההסתגלות לכלכלת השוק

מאז מלחמת 1973, ועוד יותר בעקבות מלחמת לבנון (1982-1985) והאינתיפאדה הראשונה (1987 - 1993), הצבא חווה שחיקה מתמדת במעמדו. שחיקה זו נובעת ממגוון מקורות, ובעיקרן המפגש של הדימוי כי מתגלים כשלים בתפקודו בשדה הקרב עם השינוי התרבותי-פוליטי שמחולל בחברה הישראלית. מרכזי לשינוי זה הוא התעצבותה של החברה כחברה של כלכלת שוק. חברה כזו מתאפיינת בפריחה של ערכים חומרניים שאינם עולים בקנה אחד עם הקרבה צבאית. ערכים אלו מחליפים את המבחן "הממלכתי" של תרומה לחברה, לצד החשיפה לגלובליזציה, ששענת מטבעה על אתוס קוסמופוליטי ולא לאומי, מפחיתים את מעמדו הסמלי של הצבא בחברה הישראלית-יהודית. מאז שנות התשעים, התגבש שיח פוליטי חדש, שבמסגרתו הממלכתיות, הקולקטיביזם והחלוציות, הסמלים המרכזיים של השיח הרפובליקני שהיו דומיננטיים מאז התגבשותה של הקהילה הפוליטית הישראלית-יהודית, שקעו ופינו את מקומם, לפחות בקרב המעמד הבינוני-גבוה

האשכנזי-חילוני, לסדר-יום ליברלי. במרכזו של סדר-יום זה התבלטו ערכים חדשים, כדוגמת אינדיווידואליזם, הפרטה, תחרותיות, הישגיות, הסמלה של מבחני הרווח והיעילות, צרכנות, דמוקרטיזציה, רגישות לשוויון ולזכויות אזרח ועוד. יסודותיו של השיח החדש בישרו את הרחבת גבולותיה של הכלכלה על חשבון החברה והפוליטיקה (על השינוי ראו לוי, 2003; פלד ושפיר, 2005; רם, 2005).

אתוס כלכלת השוק מזין את הביקורת הציבורית על הצבא כעל ארגון המבזבז משאבים, שהרי הצריכה הצבאית היא לעולם ביחס ליעד היפותטי (התכונות למלחמה עתידית) ושונה היא מצריכה אזרחית, השקעה ואף תקצוב ציבורי המבוססים על יעדים מדידים. זאת בפרט, שאתוס כלכלת השוק מפחת, דרך הגלובליזציה, את המשמעות של פירות המלחמה, בהציעו פירות חלפיים שהלחמנות היא גורם המפריע לזמינותם, ככל שהתנאי להשקעות בינלאומיות בישראל, להגברת קשרי המסחר איתה ולדירוגה הגבוה בדרוג האשראי הבינלאומי הוא רגיעה ביטחונית. לא לחינם הפכה הדרישה לקיצוץ תקציב הביטחון ל"בון טון" של השיח הפוליטי במחצית שנות ה-2000.

בתמצית, ההתנהלות של הצבא מוכפפת במידה גוברת והולכת לכלליה של כלכלת השוק, בעוד בעבר הצבא ניצב מעל לכלכלת השוק. בהיבט של הרכבו החברתי, התחזקות הלחצים של נשאי אתוס כלכלת השוק הזינו את ההתרחקות מהצבא של הרובד האשכנזי-חילוני, לרבות הקיטון בחלקו הדרג הלוחם. "משבר המוטיבציה" כונה תהליך זה בשנות ה-90 (לוי, 2005).

הצבא קורא את השינויים המתחוללים במעטפת התרבותי-חברתית של פעולתו ומתאים לכך את התנהלותו. לכך מספר ביטויים:

- שינוי התרבות הארגונית והטמעת עקרונות ניהוליים הדומים ל"ניהול הציבורי החדש" (Pollitt, 2001), כדוגמת השילוב של TQM כאסטרטגיה ניהולית והצבה של סטנדרטים מדידים לאיכות המוצר הביטחוני המסופק (Gur-Ze'ev, 1997).
- מיקור-חוץ של שירותי לוגיסטיקה והדרכה מתוך התמקדות הדרגתית בליבת הלחימה.
- שקלול המחיר הכלכלי של איש הצבא, מה שהביא להגברת הבררנות של מערך המילואים ממחצית שנות ה-80 וקיבל ביטוי מפורש בהמלצותיה של ועדת ברוורמן¹⁵, ומקבל ביטוי חדש בהנהגת בררנות גם בשירות החובה, בעקבות המלצותיה של ועדת בן-בסט¹⁶.
- הפיכת השירות "משליחות למשלח יד", כפי שהדבר עולה הן מהגדלת הלחצים

לתגמול אנשי הצבא והן מהפיכתו ההדרגתית של שירות הקבע לקריירה ארוכת-טווח והחלשת העקרונות המסורתיים של "קריירה שנייה".

• הכרת הצבא בצורך "לשווק" את מרכולתו בדרך של הגברה משמעותית של שקיפות התנהלותו ואימוץ דגם חדש של שיתוף פעולה עם התקשורת.

החשוב לעניינו, הוא שלא פחות משהצבא מתאים את התנהלותו למעטפת המתכווצת של משאביו, הוא פועל לחיזוק הלגיטימיות שלו בקרב נשאי האתוס של כלכלת השוק, קרי המעמד הבינוני-גבוה והתאגידים העסקיים. כך, הצבא לכאורה קטן ומתייעל, יוצר מקומות עבודה אזרחיים על חשבון כיווץ המגזר הציבורי, מאמץ שפה ניהולית הנהירה יותר לנשאי אתוס זה ומשכלל דרכים חלופיות ועקיפות לאיוש משימות בנסיבות של שחיקת הלגיטימיות של הגיוס לצבא.

המהלך האסטרטגי של העתקת הבסיסים לנגב משתלב היטב עם שינוי זה. העתקת הבסיסים משרתת יעד כלכלי, בדמות ההמרה של קרקע יקרה במרכז הארץ בקרקע זולה בדרום והתייעלות בפריסת הצבא גם אם הפריסה מחדש לא בהכרח מעמידה לרשות הצבא מקורות כספיים.¹⁷ בה בעת, זה מהלך המשתלב עם ההסתגלות לשיח של כלכלת השוק, דהיינו הוא משתמש בהתמקמות מחדש כאמירה סמלית. הצבא מסיר מעליו ביקורת על שהוא משתמש בקרקע יקרה בעוד הוא נאלץ, לדבריו, לקצץ באימונים ובהצטיידות, הוא מקטין את הצטייירות כגורם המפריע לצמיחה הכלכלית בכך שמשחרר קרקעות יקרות לבנייה ולא פחות מזה- משתלב ב"שיח הנדל"ן", שנהיה לשיח מרכזי מאז שנות ה-90 (ראו שנהב, 2000). בה בעת, הצבא משמר מקצת ממעמדו כנשא של האתוס הלאומי כמי שתורם לפיתוח הנגב. שימוש באתוסים לאומיים הוא מבין האסטרטגיות שהצבא לא אחת נוקט כדי לנסות ולהעמיד את עצמו ביתרון יחסי אל מול כוחות השוק, שהרי הצבא כנשא של שליחות לאומית מצטייר כך כישות אוניברסאלית ביחס לכוחות השוק המזוהים עם אינטרסים פרטיקולריסטיים. אלא שכדי להינות מהלגיטימציה של כוחות השוק, הצבא חותר לשלב את האתוס הלאומי עם כלכלת השוק (למשל "פרויקט עתידים", המשלב גיוס והכשרה של בני פריפריה עם הישענות על כוח אדם זול) ובכך הוא מחזק את הלגיטימציה שלו ומפחית ביקורת פוטנציאלית. בפשטות, מודל דומה מתקיים גם באשר להעתקת המחנות. סביר כי שיח רווי סתירות—מימוש אתוס לאומי יחד עם שירות כוחות השוק בפעולה הנעשית במרחב הפריפריאלי החברתי והגיאוגרפי—נדון להיות מחולל מתח בין הצבא ובין הקהילות שהן הסובייקט למימוש יעדי הצבא.

דה-מיליטריזציה ומיליטריזציה

לממד הלגיטימציוני של פעולת מדינות לא יוחסה בעבר חשיבות רבה. מדיניות, על-פי הגישות הפוזיטיביסטיות, נתפסה כהיענות לצרכים אקטואליים או עתידיים של הציבור. הגישה הפרשנית שוללת את ההנחה הפוזיטיביסטית ורואה במדיניות ביטוי סמלי במשחק כוח על ערכים ומשמעויות, ועל כן מקפלת בתוכה שאיפה לקבלת לגיטימציה מחלקים בחברה הנתפסים כדומיננטיים (Kelly and Maynard-Moody, 1993). העתקת המחנות מסמלת את "ניקיון" מרכז הארץ מצבאיות. בעתיד הלא רחוק, תושבי המרכז לא יראו עוד לנגד עיניהם את בסיסי הצבא. זהו כמובן מהלך סמלי. תושבי מרכז הארץ מזוהים יותר מהפריפריה עם ההתנגדות לצבאיות. מרכז הארץ מצמיח תרבות הספוגה בערכים גלובליסטיים כיאה למעוז של המעמד הבינוני הגבוה ולמרכז העצבים של כלכלת השוק. לכן, ההרחקה של סמלי הצבא ממרכז הארץ מסירה מוקד נוסף למתח בין הצבא ובין הקבוצות היותר מבוססות בחברה האזרחית.

בה בעת, הצבא מעתיק את סמליו לפריפריה. אותה פריפריה הממלאת בהדרגה תפקיד מרכזי באיוש הדרג הלוחם של הצבא (לוי, 2005), ממלאת מעתה תפקיד גם בהקצאת המרחב הגיאוגרפי לצבא. המשמעות היא, בין היתר, מיליטריזציה של חלק מן הקהילות הדרומיות-ביסוס חלק מהכלכלה על הצבא, הגבלות תנועה, עירוב משפחות אנשי הצבא בקהילה, כינון יחסים בין הקהילות ובין הבסיסים, וצריכת שירותי פנאי מן הקהילות. לטווח ביניים המשמעות עשויה להיות תלות כלכלית של חלק מהקהילות בצבא ובכך העמדת מכשולים בפני היכולת העתידית לצמצם בסיסים (בדומה לשיח המתנהל סביב עניין זה בארה"ב מאז מלחמת ויטנאם סביב הסוגיה של BRAC: Bases Realignment and Closure (לדוגמא: Bradshaw, 1999; Dardia et al, 1996).

רב-תרבותיות

משנות ה-80 פועל הצבא בסביבה פוליטית שנויה במחלוקת. מרבית פעילויותיו מעוררות מחלוקת אם על דרך הפעולה ואם על האפקטיביות שלה. שינוי זה מיוחס בחלקו לתהליך השחיקה במעמד הצבא, כפי שתואר למעלה, אך גם ל"פוליטיקת הזהויות". "פוליטיקת הזהויות", התפתחה בשיח הישראלי מאז שנות ה-80. "פוליטיקת הזהויות" מבקשת, מתוך קריאת תיגר על ההגמוניה המערבית-חילונית, להעצים את יכולת הביטוי הציבורי והייצוג לזהויות

קיבוציות מתהוות ולקולות שהודחקו בעבר מליבת השיח ומתוך קעקוע המודל ההיסטורי של "כור-היתוך" וההיררכיות החברתיות שהובנו סביבו. נסיגת המדינה, הגלובליזציה, התעצמות של כוחות מודרים ושקיעת העוצמה המגייסת של הסכסוך הישראלי-ערבי, הם ממקורות התהליך. הלגיטימציה של התרבות המזרחית, שימור התרבות הרוסית של המהגרים, המבעים הפמיניסטיים, הם מביטוייה של פוליטיקת הזהויות (יונה ושנהב, 2005; קימרלינג, 2001; קלדרון, 2000; שנהב, 2001; Ben-Eliezer, 2003). פוליטיקת הזהויות מעניקה הקשרים חדשים לדיונים, לכאורה אופרטיביים, על התנהלותו של הצבא, הן בתוך שורותיו והן בינו ובין החברה האזרחית. כך לדוגמא, מתנהל השיח הציבורי על תפקודן של קבוצות מובחנות שונות בתוך הצבא (לוי, 2003, 449-458). באותה מידה, הדיון על העתקת המחנות עשוי לחדד שיח זהויות שייתן הקשר חדש להשפעות השונות של המהלך על קהילות שונות, כל אחת ביחס לרעותה. רווח והפסד יקבלו משמעות של מרכז מול פריפריה, יהודים מול ערבים, צבאיות מול ערכים אזרחיים וכו'.

צבא וסביבה

בעידן כלכלת השוק, גם הביטחון הוא מוצר שהמדינה מספקת לאזרחיה. הואיל ולמוצר יש מחיר בדמות תשלום מיסים, שירות צבאי ופגיעה בזכויות שונות, המדינה מנהלת מיקוח בלתי פורמאלי עם הקבוצות המובילות בקרב אזרחיה להגברת נכונותן לשלם מחיר תמורת המוצר הביטחוני (Lake, 1992). האזרחים מצידם, מקשיחים את עמדתם במיקוח במצבים בהם נוכחים הם לדעת כי מסופק ביטחון במחיר יקר מדי ביחס לחלופות. המחיר אינו אומדן אובייקטיבי אלא קונסטרוקציה סובייקטיבית הנובעת ממבנה תרבותי משתנה, כדוגמת העלאת הפרופיל של ערכים חומרניים וליבראליים. בחברות הפוסט-חומרניות אכן מתנהל תהליך של צמצום הצבאות ושל הקטנת ההשקעה בביטחון (מוסקוס, 2001).

בנסיבות אלה, גם השיח אודות המחיר האקולוגי של הביטחון מקבל משמעות וגם בישראל מתגבשת התפיסה הרואה במסד הביטחוני אויב סביבתי. הסביבה היא משאב. הגבלת הצבא באשר לשימוש הנעשה במשאב זה היא צורה של בקרה ציבורית על הצבא, שמשנות ה-80 הולכת ומתהדקת (כפי שנדגים מייד). מקור הבקרה אינו בפעולתן של סוכנויות הממשל אלא בכניסה של קבוצות חברתיות החשות כי פעולת הצבא פוגעת בהן ביחס לתועלת שהן מפיקות, ומבקשות בחסות תהליכי הליברליזציה וכלכלת השוק לבקר את הצבא. כשם שנוצרו תחומים חדשים שבהם הצבא שוב לא משוחרר כבעבר מבקרה ציבורית (תאונות, הטרדה

מינית, תקציב, מדיניות כוח אדם ועוד), גם נושא הסביבה נכנס בהדרגה למתחם הבקרה, כתופעה כלל מערבי (Beck, 1992). הסביבה נתפסת כמשאב שאופן ניצולה על ידי הצבא בפרט והתעשיות הביטחוניות בכלל מחייב בקרה.

הבקרה על משאבי הצבא היא תוצר של שיח המתגבש ככל שנוצרים אינטרסים (כלומר, השגה על מחיר הביטחון). על רקע זה נוצרות התנגשויות בין צה"ל ובין קבוצות אוכלוסייה מסוימות שלא אחת מוכרעות בבג"ץ במחיר עיכובם של תהליכים. די אם נזכיר את סוגיית ביטול תוכנית פקוד מרכז לבניית מחנה ביער שקד בצפון השומרון בשנת 1999, את הפנייה לבית המשפט הגבוה לצדק בדבר פריסת מכ"ם טילי קרקע-אוויר (חץ) בעין שמר (בג"צ 5827/98), ועתירה מנהלית שהוגשה לבית המשפט המחוזי בחיפה בנדון (עת"מ (חי) 717/02), עתירה מנהלית שהוגשה לבית המשפט המחוזי בחיפה כנגד אישור הבנייה שניתן לחייל הים לבנות בתוך מחנה המצוי בשמורת החוף עתלית (עת"מ (חי) 741/02), התערבות בית המשפט העליון בסוגיה (בר"ם 1121/03), עתירות אגודת טבע ודין וגורמים נוספים לבג"ץ בגלל זיהום קרקע ומי תהום שנגרם מתקני תע"ש ברמת השרון, נחלת יצחק, נוף ים ושכונת בית הכרם בירושלים,¹⁸ דו"ח מבקר המדינה משנת 2004 על תרומת הצבא לזיהום סביבתי, התדיינויות על פריסת אנטנות מתקן קשר בנען בשנת 2005 או מתקן גלי צה"ל בחיפה שאף הגיע לפתחו של בית המשפט העליון (בג"ץ 2646/06), הקונפליקט עם ותיקי השייטת על הנזק הבריאותי שנגרם להם בגין אימונים בנחל הקישון ודו"ח ועדת שמגר בנושא משנת 2001, ודרישת הגורמים הירוקים מראשית שנת 2007 לביטול בניית גדר ההפרדה במדבר יהודה והשעיית הבנייה על ידי שר הביטחון עד לבחינת חלופות אחרות. גם בתחום הסביבתי הצבא אנוס להתאים את עצמו לשינויים בתרבות הפוליטית. מקרים אלה מלמדים על היכולת של קבוצות אזרחיות לקרוא תיגר על הצבא באמצעות ההיבט הסביבתי, מול רתימת נזקיהן ומתוך הימנעות אסטרטגית, שאפשר שמתגלה כאפקטיבית, מלתקוף באורח חזיתי את ערכי הצבא אלא לנקוט ב"מעקף" דרך ההסמלה של הסוגיה הסביבתית.

המהלך של העתקת המחנות משרת על פניו את אסטרטגיית ההתאמה של הצבא: היכן שהצבא אוזח במשאבי קרקע בעלי ערך, הוא יוצר חליפין עם כוחות ההון ובכך מנטרל את ביקורתם. והיכן שלא, הוא גוזל משאבים מן הפריפריה. אלא שגם כאן סביר כי התעצמות של קהילות פריפריאליות עשויה להרחיב את השיח הביטחוני-סביבתי סביב העתקת המחנות, ולראות בו ביטוי נוסף לתפיסת הדרום כ"חצר האחורית של הצבא". בתמצית, התכנון המרחבי אינו עוד סוגיה תכנונית-גיאוגרפית מקצועית לבדה אלא ממוקם אף הוא במתחם הפוליטי-סמלי. קבוצות מייחסות משמעויות שונות לתכניות ולמהלכים מקצועיים. פריסת מחנות ומתקני

מערכת הביטחון נהיית בהדרגה לסוגיה אקולוגית רבת-משקל המעוררת מעורבות חברתית.

יתר על כן, קריאת התגר הסביבתית באה גם מתוך שורות הצבא עצמו, במאבקים סביב הנזק הסביבתי של הלחימה. המאבק של ותיקי השיטת בסוגיית נחל הקישון הייתה מקרה חלוצי. העתקת הבסיסים לדרום עשויה לעורר מאבקים דומים. הראשון שבהם מתפתח (בעת הכתיבה) עם התנגדות ההורים שהבנים/ בנות ישרתו סמוך לרמת חובב בשל הנזק הסביבתי האפשרי (ראו הרחבה בהמשך). כאן, קריאת התגר הסביבתית נפגשת עם שחיקת האמון הציבורי בשיקולי הצבא ועם הגברת המעורבות של הורים באופן בו הצבא מטפל בבניהם/בנותיהם.

קונפליקטים חלוקתיים

העתקת המחנות משפיעה על הרכב כוח האדם המשרת בצבא. חלק יעתיק את מקום מגוריו ויעקור לדרום וחלק לא, כך שסביר להניח שהצבא יישען על שיעור גבוה יותר של תושבי הדרום במערכי הקבע שלו. מצד אחר, אלה שיעתיקו את מקום מגוריהם ישנו בכך את תנאי שירותם והדבר עשוי להשפיע על ציפיותיהם לתגמול. מדיניות התעסוקה והתגמול תהיה נדבך במערכת היחסים של הצבא עם הקהילות.

פריפריאליזציה גיאוגראפית של הבסיסים פוגעת בהשתכרותן של נשות אנשי הקבע בשל מיעוט האפשרויות בשוק העבודה המקומי ובשל תחלופה מואצת יותר של מקום העבודה עם העתקת המגורים ביחס לתפקיד. לכן עשויה להתפתח ציפייה להגדלת התגמול של מגויסי הקבע שהעתיקו את מגוריהם. ככל שציפייה זו תיענה, תיווצר דיפרנציאציה בין משרתי הקבע המקומיים ובין אלה "המהגרים". דיפרנציאציה זו עשויה להתלוות לדיפרנציאציה מקבילה הנובעת מהאפשרות כי ייבנו שכונות מיוחדות לאנשי קבע באזורי הדרום עם מערכות חינוך נפרדות וכך עשוי להתפתח מתח קהילתי פנימי על רקע חלוקת משאבים שתיראה לא הוגנת וצורות אחרות של מתחים מעמדיים המתפתחים כבר היום בתוך הרשויות המקומיות.

מקור מתח נוסף עשוי להתפתח במידה ויתגבש מודל חדש המבוסס על הגירה זמנית של המשפחה לאזור השירות. ככל שתיווצר מסה קריטית של "קהילות זמניות" באזורים פריפריאליים, עשוי להתגבר הניכור של הקהילה המקומית כלפי "המהגרים".

ממדים לגיטימציוניים אלו והדילמות החברתיות-פוליטיות המקופלות בהם עומדים ביסודו של מחקר זה. על אופן ביצוע המחקר נעמוד עתה.

מרכיבי המודל ודרך ביצוע המחקר

כאמור, המודל נשען על שיטת מחקר שנועדה לאתר ולנתח משמעויות שמייחסות קהילות בדרום וארגונים הפועלים בדרום למעבר בסיסי הצבא. ייחודו של המודל ביכולתו לפרש את המשמעויות הסמליות ותגובותיהן הצפויות של קהילות וארגונים למדיניות מוצעת, ובכך לסייע לקובעי המדיניות לקבל החלטה שתזכה למינימום של התנגדות, לסמן עבור קובעי המדיניות מהן הבעיות במדיניות המוצעות בעיני הקהילות, ולהצביע על כיוונים להפגת ההתנגדות ויצירת הסכמה למהלך - מתוך הבנה שהסכמה שכזו חיונית להצלחת המהלך כולו. חשוב לנו להדגיש שאיננו מציעים מחקר עמדות שגרות, שהרי ניסיון לאתר עמדות ביחס לפרויקט עתידי, נדון מראש לכישלון. יתרה מזאת, עמדות של ציבור בדרך כלל אינן מתממשות להתנגדות או תמיכה אקטיבית במדיניות. לא כך הוא הדבר כאשר דנים בקהילות ובארגונים חברתיים מטעמן, או בגורמי שלטון מקומיים. אלו עשויים לטרפד יישום מדיניות באמצעות מחאה ממסדית וחץ ממסדית במגוון ערוצים.

המודל מבוסס על שיטת ניתוח הכוללת מספר מהלכים המנוסחים בהתאמה להעברת מחנות ומתקני צבא לנגב:

1. זיהוי ומיפוי קהילות, ארגונים וקבוצות אנשים החולקים הבנות משותפות ובעלי פוטנציאל לייחס משמעויות למדיניות המוצעת (דהיינו העברת מתקנים ובסיסים) ולנקוט עמדה ביחס אליה.
2. איסוף נתונים על תוכניות והחלטות מנהליות ומשפטיות, לצד סקירה מקפת של עיתונות ארצית ומקומית, הנוגעות להיבטים קרקעיים, חברתיים וסביבתיים בהם היו מעורבות הקהילות והארגונים שזוהו בסעיף הקודם. נתונים אלו אינם ממוקדים לנושא העברת מתקני הצבא לנגב, אלא לכלל הפעולות והמשמעויות שהן ייחסו להצעות למדיניות כלשהי. נתונים נאספו ממידע כתוב שהקהילות פרסמו, עתירות לבתי משפט בעניינים דומים, דיונים בערוצי תקשורת פנים

- קהילתיים ופרוטוקולים של ישיבות שדנו בעניין ועוד מקורות קהילתיים.
3. החלטה אלו קהילות וארגונים לכלול בניתוח הפרשני. החלטה זו התקבלה בהתאם להתייחסות לארבע קטגוריות, כשלכל קטגוריה נקבע מדד משלה לקביעת הזיקה של הקהילה או הארגון ביחס לסוגיה הנדונה. הקטגוריות הן: היסטוריה של פעילות בנושאים המגדירים את טיבו ומאפייניו של הארגון; פוטנציאל אזרחי להתארגנות המתמקד ביכולת לגייס פעילים ומשאבים לשם ניהול מאבקים; זיקה אובייקטיבית לסוגיה הנדונה בפרט ולאזור הדרום בכלל; זהות אידיאולוגית של הארגון המתייחסת לאידיאולוגיה שהנחתה את הקמתו של הארגון.
4. מיפוי המשמעויות שהקהילות והארגונים, שהוחלט להכניס לניתוח בהתאם לסעיף 3, עשויים לייחס למעבר המוצע, והפעולות הצפויות להינקט על-ידם. מיפוי זה מתבסס על ניתוח פרשני של הנתונים שנאספו בסעיף 2 ושמהם ניתן להקיש על עמדתם ופעולם הצפוי בעניין המעבר של בסיסי צה"ל.
5. ניתוח אנכי של שכבות המידע השונות - לכדי יצירת רשתות של משמעויות סמליות שהקהילות והארגונים עשויים לייחס למעבר מתקני הצבא אל מטרופולין בארבע שבע.
6. דיון עומק במשמעות הסמלית של כל ציר, באמצעות סינתזה של כלל המשמעויות הנגזרות מניתוח הקהילות והארגונים שנבחרו בסעיף 3.
7. אימות ממצאים באמצעות ראיונות עם הארגונים והקהילות שנתחו. מטרת הראיונות לאתר פערים בין המשמעויות הסמליות שחולצו בניתוח שלנו לבין המשמעויות הסמליות שהארגונים והקהילות מצהירים עליהם בראיונות.
8. עיבוד מחדש של הממצאים לאור הראיונות.

חסרונות המתודולוגיה

לצד היתרונות הרבים המקופלים בשיטה זו, ראוי להדגיש את חסרונותיה של השיטה, המשליכים על מחקר זה ועל המודל בכללותו: כל ניסיון לבצע ניתוח פרשני של מה היו הארגונים אומרים אילו נשאלו, וזאת בהסתמך על מאפייניהם, פועלם בעבר והרקע להקמתם עלול ליצור הטיה של הממצאים לצד תחושה על ניתוח מעין-טנטטיבי הנסמך על מה שאנו החוקרים מצפים שהארגונים יטענו על-פי הרקורד והאינטרסים שלהם. לכן, במתודולוגיה זו יש פגם משתק – היא איננה מותירה מקום לאפשרות לשינוי. כלומר, מה שהיה בארגונים הוא שיהיה,

מבלי כל יכולת לעמוד על שינויים בעמדתם הנגזרים מן הקונטקסט הייחודי של המקרה, או בשל התפתחות של הארגונים. הספרות העוסקת במתודולוגיה זו מציעה פתרון: קיום ראיונות עומק עם הארגונים, מתוך כוונה לאמת את מסקנות הניתוח הפרשני (Yanow, 2004). הראיונות אכן מהווים פתרון סביר לבעייה, ובמקרים ספורים הם הוסיפו נדבכי ידע שלא עלו בשלביו הראשונים של הניתוח. עדיין אין ערובה שעמדתם המוצהרת של הארגונים לא תשקף את הרקורד שלהם ועמדותיהם האידיאולוגיות מהעבר. כלומר, ייתכן ואילו נדרשו הארגונים והקהילות לפעולה בעניין, הם היו מייחסים משמעויות סמליות שונות מאלו שהבנו על בסיס פעילותם בעבר והאידיאולוגיה שלהם, ושאותנו על-ידם בראיונות.

בהינתן חסרונות אלה של המתודה, וכנגזרת מאופייה האיכותני, אנו נמנעים מלקבוע תוקף סטטיסטי או מובהקות לממצאיו של המחקר באופן פרטני, ולמודל בכללותו. אנו מצביעים במקום זאת על מגמות והמלצות למדיניות שנגזרות מפרשנותנו המושכלת של הארגונים והסוגיה הנדונה של העתקת מחנות הצבא, וכפי שאלו אומתו בידי הארגונים והקהילות.

נטרות המחקר וחשיבותו

כאמור במבוא של חיבור זה, מטרת המחקר לאתר, לעמוד ולנתח את המשמעות שמייחסות הקהילות והארגונים בנגב לאפשרות של העברת בסיסי הצבא אל מטרופולין באר שבע. הכוונה לקבוצות התושבים שכוללות את תושבי באר-שבע, תושבי ערי פיתוח, תושבי המגזר הכפרי (קיבוצים ומושבים), בדואים מיישובי הקבע ומהפזורה, ושמיוצגים בעזרת ארגונים חברתיים וסביבתיים ארציים ומקומיים. כמו כן אנו מציעים לעמוד על המשמעות שמייחסים מוסדות ממשל מקומיים ובהם מועצות מקומיות ואזוריות לרבות המועצה האזורית של הכפרים הבלתי מוכרים. מטרה זו שזורה בשאיפתנו לבחון את האפשרות לשימוש במודל הניתוח הפרשני של מדיניות מוצעת.

קריטריונים לבחירת הארגונים והקהילות

כאמור בחלקו הקודם של הדו"ח, על מנת להגדיר את קהילות וארגוני המחקר – ביניהם ארגונים מקומיים וכלל-ארציים, וכמו גם רשויות מקומיות – הוחלט

על ארבעה קריטריונים שיקבעו את מידת המעורבות של הקהילות והארגונים השונים בגיבוש עמדה ביחס להעתקת מתקני הצבא אל מטרופולין באר שבע. על-פי מדרג הכולל מעורבות גבוהה מצד אחד והעדר מעורבות מהצד השני, הוחלט אילו מבין הקהילות והארגונים לצרף למחקר. הערכת מידת המעורבות נקבעה על סמך מידע מהעיתונות הכתובה, מהאינטרנט, מסקירת פעילות משפטית, ומידע שסופק ישירות מהגופים/ארגונים עצמם ביחס לפעילויותיהם, כוונותיהם, ויעדיהם.

ארבעת הקריטריונים כללו:

1. היסטוריה של פעילות - היכולת המוכרת לקדם מאבקים ופעילויות בנושאים המגדירים את טיבו ומאפייניו של הארגון/רשות. פעילות זו יכולה להתרחש בדרום, אך גם בזירה הלאומית.
 2. פוטנציאל אזרחי להתארגנות – גם גוף בעל אידאולוגיה הקורא לתגובה, שינוי או מאבק זקוק למשאבים ולפעילים אשר יניעו את התהליך. חשוב לציין שאופיו של הארגון הוא שמכתיב את מידת המעורבות של הפעילים (ארגון משפטי זקוק לפחות פעילים מאשר ארגון שטח, למשל), וכך חשובה יכולתה של רשות להעמיד לרשותה אנשים, בין אם בשכר ובין אם על בסיס התנדבותי, על מנת להגדיר ולקדם עמדות.
 3. זיקה אובייקטיבית לסוגיית העתקת מתקני הצבא אל הדרום - מתייחסת להשפעה ישירה של העתקת המתקנים על שדה הפעילות של הקהילה או הארגון. השפעה זו יכולה, אך אינה מחייבת, סמיכות גאוגרפית.
 4. זהות אידאולוגית של הארגון – מתייחסת לאידאולוגיה שהנחתה את הקמתו של הארגון בעבר ומעצבת את ערכיו והשקפותיו בהווה.
- עבור כל קריטריון נבנה סולם בן ארבעה שלבים, כאשר +++ מציין מעורבות גבוהה, ++ מעורבות בינונית, + מעורבות נמוכה, ואילו - העדר מעורבת כלל. בהמשך יוצג תיאור קצר של כל אחד מהגופים הכלולים במחקר באופן התומך במדרג לו זכה כל ארגון וקהילה. טבלה 1 מציינת את הגופים שנבחרו במסגרת המחקר ומדרגת אותם על פי מעורבותם האפשרית.

טבלה 1: ארגונים, מוסדות, קהילות וקבוצות פעילות - מידת המעורבות בשאלת העתקת מתקני הצבא לדרום, על-פי ארבעת הקריטריונים

זהות אידיאולוגית של הארגון	זיקה אובייקטיבית	פוטנציאל אזרחי	היסטוריה של פעילות	גוף/קהילה	
+++	+++	++	++	עיריית באר שבע	רשויות מקומיות עירוניות יהודיות
++	+++	+++	+++	מ.מ. דימונה	
++	++	+++	+++	מ.מ. ירוחם	יישובי לוויין
+++	+++	+++	++	מ.מ. להבים	
+++	+++	+++	++	מ.מ. מיתר	
+++	+++	+++	++	מ.מ. עומר	
+++	+++	+++	+++	מ.א. רמת הנגב	מ. אזוריות
++	+++	++	++	מ.מ. חורה	רשויות מקומיות בדואיות
				מ.מ. כסייפה	
				מ.מ. לקייה	
				מ.מ. ערעה בנגב	
				מ.מ. שגב שלום	
++	+	++	++	עיריית רהט	
+++	+++	++	++	מ.א. אבו בסמה	מ.א. בדואית
+++	+++	+	+++	מ.א. לכפרים הלא מוכרים	ארגוני זכויות אדם
+++	+	++	+++	עדאלה - המרכז המשפטי לזכויות המיעוט הערבי בישראל	
++	+	+++	+++	במקום - מתכננים למען זכויות תכנון	
++	+	++	+++	האגודה לזכויות האזרח	
+++	+++	+++	+++	פורום דו-קיום בנגב	ארגוני סביבה
++	+++	+++	+++	נגב בר קיימא	
++	+	+	+++	אדם טבע ודין	
++	+	+	+++	החברה להגנת הטבע	ארגונים חברתיים
-	-	++	++	עמותת ידיד	
++	+	+++	+++	הקשת הדמוקרטית המזרחית	
-	+++	-	-	מועצה תעשייתית רמת חובב	ארגונים כלכליים
+	++	+	+	התאחדות התעשיינים	

תיאור הקהילות והארגונים שנבחרו

את הקהילות והארגונים שבחרנו למחקר מיינו על-פי האופי והתפקיד אותו הם ממלאים: רשויות מקומיות, עמותות שלא למטרת רווח וגופים כלכליים. שני הראשונים מייצגים קהילות שונות בנגב, הנבדלות זו מזו לא רק במקום המגורים, אלא גם במאפייניהן התרבותיים. כמוכן שרשויות מקומיות ועמותות שלא למטרת רווח אינן בהכרח נציגותיהן האוטנטיות של קהילות הנגב, אולם להבנתנו הן אוצרות כוח פוליטי רב השפעה, מתיימרות לייצג את הקהילות בנגב - אם בזכות העובדה שנבחרו לכאורה על ידן בבחירות דמוקרטיות (רשויות מקומיות) ואם בזכות העובדה שהן תובעות את זכות הייצוג כיוון שבאופן מסורתי הן מקדמות נושאים של חלוקה והכרה בקהילות (עמותות שלא למטרת רווח). לכן, אופן הבנתן את מהלך העתקת המחנות, המשמעות הסמלית שהן מייחסות לו ויכולתן לנהל מאבקים נגד מדיניות מוצעת, מביאים גם אותנו החוקרים להכיר בהן כנציגות הקהילות, למרות הסתייגויות רבות ללגיטימיות של זכות ייצוג זו.

רשויות מקומיות

הרשויות המקומיות בנגב אינן הומוגניות, בדומה לאוכלוסיית הנגב. לצורך ארגון רשימת הרשויות המקומיות הבחנו בין יישובים עירוניים יהודים, בדואים, יישובים בדואים שזכו בשנים האחרונות להכרה ומאורגנים תחת רשות מוניציפאלית אבו-בסמה, מועצות אזוריות ומועצות מקומיות של יישובי הלוחין של באר שבע. באשר למועצה האזורית של הכפרים הבלתי מוכרים – זו מבחינה רשמית איננה מוכרת על-ידי משרד הפנים כרשות מקומית, ולמעשה מהווה עמותה. אולם במובנים רבים היא משמשת דה-פקטו כרשות מקומית, ראשיה נבחרים בבחירות חופשיות ומבחינה מבנית היא חופפת למועצה. מסיבות אלו החלטנו לכלול אותה ברשימת הרשויות המקומיות. כל קבוצת רשויות כזו חולקת אוכלוסייה דומה מבחינה אתנית ומעמדית.

עיריית באר שבע: העיר המרכזית והגדולה במטרופולין באר שבע (גרדוס ובלושטיין-לבנון, 2001). במטרופולין באר שבע ישנם כ-123 יישובים, מתוכם כ-18 יישובים עירוניים והשאר כפריים. המטרופולין מנה 545,100 תושבים בתחילת שנת 2005, מתוכם כ-34% תושבי העיר באר שבע, גלעין המטרופולין. בטבעת הפנימית נכללים יישובים משני קצוות הסולם החברתי-כלכלי של ישראל – מחד בדואים רבים החיים מחוץ ליישובים מוכרים, ומאידך יישובים מבוססים כדוגמת עומר. על פי תכנית 'מטרופולין באר-שבע' (תמ"מ 23/14/4) ו'תמ"א 35', לבאר-

שבע יעד אוכלוסיה של כ-500 אלף תושבים ולמטרופולין כמיליון תושבים בשנת היעד 2020. על מנת להכין עתודות קרקע לתכניות בנייה לעתיד, ועל מנת להגדיל את שטחה, ואת ההכנסות מארנונה משטחים אלו, עיריית באר שבע פועלת באופן אינטנסיבי מזה מספר שנים לספח חלק מהשטחים המוניציפליים של רשויות שכנות לה. כחלק מרצונה להרחיב את גבולותיה, מתוך דאגה לבריאות תושביה ומתוך רצון לשנות את הגישה שהנגב הוא 'פח האשפה' של המדינה, לוחצת עיריית באר שבע בשנים האחרונות גם לטיפול בשאלת הזיהום מרמת חובב. יחד עם משרד הבינוי והשיכון ומנהל מקרקעי ישראל עיריית באר שבע פועלת להרחבת השטח הבנוי ולתוספת יחידות דיור בסטנדרט גבוה, על-אף העובדה שיש בעיר אלפי יחידות דיור ריקות, ובהן דירות חדשות. אלה מלמדים על ציפיותיה של העיר להגדיל את מספר התושבים שבה.

עיריית דימונה ומועצה מקומית ירוחם: דימונה הוקמה בשנת 1955 כמקום מגורים לעובדי מפעלי ים המלח והיא העיר השנייה בגודלה בנגב. בעיר הוקמו מספר מפעלים גדולים שסיפקו עבודה, אך רוב תושבי העיר כיום עובדים מחוצה לה במישור רותם, מפעלי ים המלח, מלונות ים המלח ובקריה למחקר גרעיני. ירוחם, הוקמה בשנת 1951 כעיר חוצבים, החלה את דרכה כמעברת עולים ועם השנים הפכה לכפר חקלאי למחצה ולמועצה מקומית. רוב תושביה של ירוחם מועסקים בתעשייה המקומית. דימונה מעורבת רבות בפעילות להעצמת תושבים ולמאבקים בנושא של צדק חלוקתי. ב-2004 יצאה למאבק על חלוקה מחדש של השטח המוניציפליים באזור אל מול המועצה האזורית תמר, ובשנת 2003 הובילה מאבק לאפשר את התאגדותם של עובדי קבלן. בירוחם המצב שונה: גם שיש נוכחות מוגברת של ארגונים חברתיים במקום, ירוחם מתקשה להתנער מתווית הנכשלות שדבקה בה. על מנת לקדם את מעמדה של העיר הוצע בעבר, ע"י ראש המועצה דאז ברוך אלמקייס, להקים שכונה לבדואים בתחומי הישוב. התכנית גררה ביקורת רבה וירדה מסדר היום. כמו כן תמך אותו ראש המועצה בתכנית להקמת ישוב אליטיסטי לבכירי מערכת הביטחון – כפר המדע, על הר אבנון הצופה למכתש הגדול, ומחוץ לגבולות ירוחם, מתוך מחשבה שזה יביא לאזור אוכלוסיה 'חזקה'. תכנית זו לא יצאה אל הפועל בלחץ התושבים שחברו לארגונים להגנת הסביבה. עם פינוי גוש קטיף, עודדה ירוחם את הקמתם של ישובים חדשים באזור, שוב מתוך נסיון למצוא פתרון לשאלות של תעסוקה, בריחת תושבים ודימוי. מאז כניסתו של עמרם מצנע לתפקיד ראש המועצה הממונה ב-2005, מקודמות תכניות לפיתוח תיירות סביב אגם ירוחם, לשותפות עם קק"ל בפארק ירוחם, ולגיוס כספים לטובת קידום החינוך במקום. יישובי הלווין עומר, להבים ומיתר: שלש מועצות מקומיות המהוות את פרברי

היוקרה של העיר באר שבע. ללהבים שטח שיפוט של 2,525 דונם, לעומר 14,000 דונם ולמיתר 17,000. עומר הוא הישוב הוותיק מבין השלושה והוכר כמועצה בשנת 1974, מיתר ב-1987 ולהבים בשנת 1989. נכון לשנת 2006 חיים בכל אחד מהישובים כ-6,500 תושבים. הישובים הוקמו במטרה לחזק את הנגב ולהגביר את הנוכחות היהודית באזור, כמו גם לספק מענה לדרישות של אוכלוסייה באר שבעית מבוססת לדור באיכות גבוהה. לכן, שלשתם מתאפיינים באוכלוסייה יהודית ממעמד כלכלי-חברתי גבוה, ומדורגים בצמרת הדירוג החברתי-כלכלי של רשויות מקומיות בישראל (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2006). בה בעת, שלשת הישובים מתמודדים עם סוגיות שונות הקשורות לחיי השכנות שלהם עם ישובים בדואים מוכרים ובלתי מוכרים: לא רק שהישובים הקהילתיים מוקמו מתוך כוונה לייחד את האזור, הם מוקמו בחלקם על שטחים שהבדואים טוענים לבעלות עליהם, ועל שטחים נרחבים בהשוואה לישובים הבדואים הסמוכים (נח, 2004). חלקם הוקמו כדי לשמש חיץ בין ריכוזי אוכלוסייה בדואית (רהט ולקיה מופרדות על-ידי להבים), ובין ריכוזי אוכלוסייה בדואית ואוכלוסייה פלסטינית בדרום הרי יהודה (מיתר הממוקמת בין הקו הירוק לבין חורה). כך למשל, בישוב עומר, בו חיים מחצית מהתושבים החיים ביישוב השכן תל שבע, תחום השיפוט גדול פי 2.7. אך המתח בין הישובים היהודים לבדואים אינו רק בשאלת זכויות על הקרקע: בשנות התשעים לחץ הישוב עומר לפינוי שבט תראבין א- סאנע מהאדמות עליהן ישב בתוך התחום המוניציפאלי של עומר.

מועצה אזורית רמת נגב: רמת נגב, המועצה האזורית הגדולה בישראל, הוקמה בשנת 1954. המועצה משתרעת על כ- 30% משטח הנגב בשטח שיפוט של 4.3 מליון דונם. אוכלוסייתה מונה כ- 3,700 איש המתגוררים ב-13 יישובים שונים. שמוליק ריפמן, ראש המועצה ויו"ר מנהלת הרשות לפיתוח הנגב אומר: "יעדה המרכזי של המועצה האזורית רמת נגב לשנים הבאות היינו תוספת אוכלוסייה. אנו מאמינים כי הגשמת יעד זה הוא חיוני לעתיד ישובי האזור"¹⁹. בשיתוף עם עמותת התיירות פועלת המועצה ביחד עם יישובי האזור להרחבת התשתית התיירותית - כמו למשל בפרויקט "לב הנגב" הקורא לתכנון ופיתוח עשרים אלף דונם ובהם אגם נופי, חדרי מלון, דירות נופש, מרכז ספורט ואטרקציות - זאת תוך עידוד יזמות פרטית והפיכת ענף התיירות למרכיב מרכזי בכלכלת האזור. בנוסף, מקודם פרויקט היפודרום למרוצי סוסים בצומת הנגב על שטח של 3,000 דונם, ואף נשקלה הצעה להקים קזינו במצפה רמון שימש למשיכת תיירות לאזור. בנוסף לתיירות, המועצה האזורית רמת נגב מעודדת ומלווה יזמות קיבוצית ופרטית בתחומי החקלאות והתעשייה. כבעליה של 'החברה הכלכלית', בשיתוף הסוכנות היהודית, שמטרתה סיוע ליזמים וליישובים להרחבת מלאי מקומות

העבודה והפרנסה, מקדמת המועצה את פיתוח גן התעשייה ואת 'כפר המחקר בנגב' - חממה לפיתוח יזמות. מועצה אזורית רמת נגב הייתה מהגופים המרכזיים שנאבקו באזור התעשייה ברמת חובב יחד עם הארגונים הסביבתיים, אך היא עוררה את חמתם של ארגונים אלה וארגונים חברתיים כאשר קידמה את תכנית "דרך היין" – תמ"מ 4/14/42 - שאישרה את הקמתם של כ-30 חוות בודדים בשטחה לשם קידום ופיתוח התיירות באזור ולשם 'שמירת אדמות הלאום' מפני הבדואים.

המועצות המקומיות הבדואיות ועיריית רהט: בנפת באר שבע ישנם שבעה יישובים בדואים מוכרים שתוכננו והוקמו בשנות ה-60, ה-70 וה-80 כתוצאה משינוי מדיניות כלפי הבדואים לאחר מלחמת ששת הימים, הסרת הממשל הצבאי, רצון ליצור תנאים מתאימים לאספקת שירותים בסיסיים לאוכלוסיה הבדואית, לרכז את האוכלוסייה הבדואית, שאיפה להסיר את התביעות הקרקעיות של הבדואים ורצונם של הבדואים לאמץ באופן חלקי אורח חיים מודרני; Yiftachel, 2003; Meir, 2005). יישובים אלו כוללים את חורה, כסייפה, לקייה, ערעה בנגב, רהט, שגב שלום ותל שבע. לרהט מעמד של עיר ובה כ-27,500 תושבים, ואילו שאר היישובים הם בעלי מעמד של מועצה מקומית ולהם בין 3,500 ל 8,500 תושבים בכל ישוב. שני היישובים הוותיקים ביותר - תל שבע ורהט - הם גם הצפופים ביותר בנגב: ברהט הצפיפות 3.77 נפש לדונם ובתל שבע 2.26, לעומת כסייפה אשר בה הצפיפות היא 0.58. בסה"כ מונה אוכלוסיות ישובי הקבע כ-70,000 נפש, ואלו מהווים כמחצית מן האוכלוסייה הבדואיות בנגב. כלומר מחצית מהאוכלוסייה סירבה להיכנס לעיירות משום שהפתרון התכנוני לא תאם, לטענתם, את אורחות חייהם ואיים לפגוע בתביעותיהם הקרקעיות. היישובים סובלים כיום מהעדר תשתיות נאותות וממחסור בקרקע, במקרים מסוימים בשל שאלות בעלות בלתי פתורות, וממצוקה חברתית-כלכלית. הם מדורגים בתחתית המדרג החברתי-כלכלי של הרשויות המקומיות בישראל (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2006).

מועצה אזורית אבו בסמה: אבו בסמה מאחדת תשעה יישובים בדואים באזור הסייג - המשולש של באר שבע - דימונה - ערד, שזכו להכרה בשנים האחרונות, ומונה כ-25 אלף תושבים. המועצה הוקמה ב-2003 על ידי המדינה ובראשה מונה עמרם קלעגי, בעבר מנכ"ל משרד הפנים. רוב חברי המועצה הם יהודים. המועצה אינה מועצה אזורית רגילה: אין לה רצף טריטוריאלי ושטחה מתפתל בין רשויות מקומיות וערים שכנות. המועצה הוקמה, זאת על פי תומכיה ומבקריה כאחד, על מנת לקדם את הפיכתם של היישובים מכפרים בלתי-מוכרים ליישובי קבע לבדואים. המועצה סופגת ביקורת רבה מקרב הבדואים, בעיקר מקרב אנשי

מועצת הכפרים הבלתי מוכרים הטוענים ש"מועצת אבו בסמה הוקמה כדי להשתלט את אדמותינו ולא לפי את התושבים הערבים לפנות את יישוביהם, והיא פועלת בהתאם לתפיסות של הסוכנות היהודית שיעדיה ידועים לכול".²⁰ מעבר לעניין הסדרת היישובים, ענינה של המועצה הוא בתחום אספקת שירותים יומיומיים לתושבים.

ארגונים שלא למטרות רווח

שורה של ארגונים חברתיים וסביבתיים פעילים בשנים האחרונות באזור הנגב, כחלק ממגמה כלל עולמית של התעצמותה של החברה האזרחית. לארגונים מסוג זה מיוחסים שני תפקידים מרכזיים: אספקת שירותים שאינם מסופקים בידי מוסדות השלטון או בידי המגזר הפרטי (גדרון ואחרים, 2003) וביקורת על המדינה והרשויות השלטוניות על אופן פעולתן בנושאים חברתיים וסביבתיים (Ben-Eliezer, 2003).

ארגוני זכויות אדם

מועצת הכפרים הבלתי מוכרים: ישנם כ-45 יישובים בדואים לא מוכרים בנגב המאכלסים כ-70,000 בדואים. מרביתם שוכנים באזור הסייג, שם רוכזו עם קום המדינה, או נותרו ביישובים ההיסטוריים שלהם. בשל אי ההכרה הרשמית בכפרים, הוקמה מועצה אזרחית שאינה מוכרת ואינה נהנית מתקציבי מדינה או מגיבוי חוקי כלשהוא לספק שירותים מוניציפאליים. כל חבריה עובדים בהתנדבות ומקבלים סיוע באמצעות תרומות. על המצב בכפרים אומר ראש המועצה לשעבר עטווה אבו-פריח: "אלה כפרים בלי תשתיות, בלי מים ובלי בתי ספר. תלמיד שרוצה לרכוש השכלה צריך לנסוע כל יום לאחד הכפרים המוכרים. ילדים הולכים ברגל מדי יום במשך שעות כדי להגיע לבית הספר. יש כפרים שתושביהם צריכים לנסוע כמה קילומטרים בשביל להביא מיכל מים. בנוסף לכך, כבישי הגישה לכפרים במצב איום, מלאי תעלות ומהווים סכנה בטיחותית מתמדת".²¹ פעילות המועצה היוותה גורם חשוב בגיבוש החלטת ממשלת ברק אשר כללה הכרה בתשעה יישובים לא מוכרים והקמתה של המועצה האזרחית אבו בסמה לניהול יישובים אלה. בנוסף היא קידמה את שיתוף תושבי הכפרים הבלתי מוכרים בתהליכי קבלת החלטות. הארגונים והפעילים הבדואים נטלו חלק פעיל גם בהליכים משפטיים נגד תכנית המתאר למחוז דרום. בשנת 2000 עתרו תושבי הכפרים הבלתי מוכרים לבג"ץ, באמצעות האגודה לזכויות האזרח, על אי הכללתם בתכנית המתאר למחוז דרום. המועצה גם מנהלת קמפיין נגד

תוכנית "נגב 2015" הכוללת את תוכנית העברת מחנות צה"ל אל מטרופולין באר שבע.²²

במקום – מתכננים למען זכויות תכנון: במקום הוקמה בשנת 1999 על ידי אדריכלים ומתכננים. במקום רואה בתכנון המרחבי הזדמנות לבניית ערכים ויצירת הזדמנויות לקהילה, כמו גם מכשיר לקידום זכויות אדם. בשל הקשר ההדוק בין תכנון, מדיניות ושלטון יש צורך במעורבות, שקיפות וביקורת על מנת להבטיח את שמירת זכויותיהם של אוכלוסיות אשר אינן מקורבות לשלטון, ואת החלוקה הצודקת של משאב הקרקע ומשאבים בתחום התכנון והפיתוח. הקפדה על שיתוף הציבור בהליכי התכנון הוא עיקרון מנחה לקידום המטרות אותן הציבה לעצמה העמותה, זאת יחד עם שמירה על הזכות למידע ועל שקיפות ההליך התכנוני. העמותה פועלת בשלושה ערוצים עיקריים להגשמת מטרותיה - פעילות תכנונית-קהילתית, פעילות חינוכית ופעילות ציבורית. העמותה פעילה בנגב במספר פרויקטים ביניהם: שיתוף ציבור בתכנון תכנית המתאר המקומית ברהט ובניית תכנית לישוב קבע לבני שבט אל עוקבי, סדנת זכויות תכנון שהתקיימה בשנים 2001 - 2002 בישוב הבדואי הבלתי מוכר קאסר אל-סר, סדנה בכפר ביר הדג' לפעילים מכפרים בדואים לא מוכרים בנגב, מעורבות בתכנית 23/14/4 - תכנית מתאר מחוזית חלקית למטרופולין באר-שבע, והגשת התנגדות להחלטת המועצה הארצית לתכנון ובניה לאשר את הקמתן של שלושים חוות בודדים (תכנית "דרך היין" – תמ"מ/4/14/42).

האגודה לזכויות האזרח: האגודה פועלת משנת 1972 כארגון על-מפלגתי האמון על שמירת זכויות האדם והאזרח בישראל ובשטחים בשליטתה. הארגון שם לו למטרה לחולל שינוי חברתי תוך בלימה של תהליכים מפירי זכויות המתרחשים ברבדים שונים בחברה. הארגון ממקד את פעילותו במישור החקיקתי ובאמצעות ייזום וקידום הצעות חוק בנושא זכויות האזרח ובהתדיינות בפני הערכאות המשפטיות בישראל. כמו כן, מתקיימת פעילות במישור החינוכי והציבורי באמצעות הוצאת פרסומים והפקת השתלמויות וסדנאות. מטרות הארגון גם כוללות מעקב אחר נושאים הנוגעים לשקיפות ולזכות לחופש מידע, ולגבי שאלות של אי-שוויון והדרת אוכלוסיות מתהליכי קבלת החלטות והשפעה. בנוסף למטרותיה המוגדרות, משמשת האגודה כזרוע משפטית לארגוני זכויות רבים. האגודה עוסקת רבות בשאלות הנוגעות לאפליית המגזר הבדואי בנגב ולשאלות הנוגעות לחלוקה צודקת של משאב הקרקע בדרום. בשנת 2006 הגישה האגודה עתירה לבג"ץ בדרישה להעניק לתושבי לקייה מגרשים למגורים בלקייה ובסביבותיה. ביחד עם עמותת "במקום" הגישה התנגדות לוועדה המחוזית דרום נגד הקמת העיירה מרעית שתוכננה עבור האוכלוסייה הבדואית בבקעת

ערד. דרישה נוספת הייתה להכרה בכפר הבדואי הבלתי מוכר דרג'את. האגודה נלחמת למען הענקת שירותי בריאות וחינוך לתושבי הכפרים הבלתי מוכרים. בנובמבר 2006 קיימה האגודה כנס בנושא 'לא על המפה: התכנית לפיתוח הנגב והאוכלוסייה הערבית בנגב'.

פורום דו קיום בנגב: הפורום הוקם בשנת 1997 על ידי תושבים יהודים וערבים בנגב במטרה לשמש כמסגרת אזורית לשיתוף פעולה יהודי-ערבי ועל מנת להוות בסיס למאבק משותף לשוויון זכויות אזרחי ולטיפוח סובלנות ודו-קיום. במסגרת פעילויות הפורום מתקיימים מפגשים בין-קהילתיים ואירועים חברתיים, פעילויות הסברה, מאבקים באפליה בתעסוקה ובשירותים, מתן סיוע משפטי לנזקקים מקרב האוכלוסייה הערבית בנגב ללא תשלום ומאבק לצדק חלוקתי ולמציאת פתרונות הולמים לתושבי הכפרים הבלתי מוכרים. הפורום הנו הארגון היהודי/ערבי היחיד שצמח ופועל בנגב, והוא משתף פעולה באופן אינטנסיבי עם ארגונים יהודיים וערביים מהנגב ומרחבי הארץ. הפורום הגיש את בג"ץ 3511/02 יחד עם המועצה הקהילתית ליישוב אום בטין, הקורא לפתרון לבעיית השופכין של נחל חברון. כמו כן הגיש הפורום ב-2004 עתירה נגד ריסוס שדות הבדואים בקוטלי עשבים והיה מעורב בהתנגדות לתכנית "דרך היין" בטענה שזו נעשתה במסגרת "תכנון אתני" אנטי-בדואי באזור. במאי 2006 הגיש הפורום, בשיתוף עם עמותת 'רופאים לזכויות אדם' והמועצה האזורית לכפרים הלא מוכרים בנגב, דו"ח בנושא האפליה נגד הבדואים בתחום המשפט, הבחירות המקומיות, שמירה על מקומות קדושים, נושאי תכנון ואפליה ותחום הבריאות. הדו"ח הוצג בסוף יולי 2006 למוסדות האו"ם בג'נבה במסגרת ועידת עבודה לנושא עמים ילידים.

עדאלה: מטרותיו העיקריות של ארגון עדאלה הן השגת שוויון במישור הזכויות האינדיבידואליות והזכויות הקולקטיביות למיעוט הערבי במדינת ישראל בתחומי זכויות שונים, ביניהם קרקע, תכנון ודיר, זכויות אזרחיות, פוליטיות, תרבותיות, חברתיות, כלכליות, דתיות וזכויות נשים ואסירים. הארגון גם עוסק בשאלות הנוגעות למעמד הפליטים והפליטים הפנימיים, לאיחוד משפחות ולאירועי אוקטובר 2000. עדאלה רואה בהכרה בזכויות הקיבוציות של המיעוט הערבי ערובה למימוש חירויות היסוד של הפרט, ועל כן פועל בשני המישורים גם יחד מתוך הכרה בקשר שביניהם. בנוסף על היותו קול למיעוט הערבי הנשען על שימוש בכלי המשפטי. במרץ 2006 הגיש עדאלה לוועדת הפנים של הכנסת מסמך עקרונות שענינו צדק בתכנון לאזרחים ערבים בישראל. כמו כן, הוגשה לבג"ץ, יחד עם עמותות במקום והפורום לדו קיום, דרישה לביטול תכנית 'דרך היין' להתיישבויות בודדים בנגב. הארגון הגיש מסמך עקרונות לוועדת החקירה לגבולות באר שבע ולגבולות המועצות המקומיות ירוחם, שגב שלום והמועצות

האזורים אבו בסמה, בני שמעון, מרחבים, רמת נגב, ושטחים חסרי מעמד מוניציפלי בסוף 2004 - זאת בעקבות בקשתה של עיריית באר שבע להרחיב את שטחה הנוכחי. עדאלה גם היה מעורב בשאלות של הטבות בנושא קרקע ליוצאי צבא ובשל כך עשוי לגבש עמדה ביחס להקמת מחנות צבא העלולה לפגוע בזכויותיהם של הבדואים.

ארגוני סביבה

נגב בר קיימא: עמותת 'נגב בר קיימא' שמה לה למטרה לגבש עקרונות לתכנון ופתוח בר-קיימא בנגב וליישם על ידי השפעה על מקבלי החלטות ועל הציבור כולו באמצעות הגברת המודעות, פעילות חינוכית והסברתית, הגברת האכיפה ושינוי חקיקה. העמותה מעודדת פעילויות למניעת פגיעה בסביבה ותומכת, משתפת ומסייעת לגופים, ארגונים ועמותות הפועלים למען שימור ותכנון משאבי הטבע והסביבה. אתגר הניצב בפני העמותה הוא במציאת האיזון שבין שיקולים סביבתיים לשיקולי פיתוח כלכלי כך שהפיתוח של היום לא יוביל לפגיעה בסביבה של מחר. העמותה עסקה בשנים האחרונות בהכנת חוברת עקרונות לפתוח בר-קיימא בנגב, בקריאה להכנת תכנית אב לנגב ומעורבות בחוות דעת תכנונית לתמ"א 35, ביצירת מסמך עקרונות, עריכת סקר ויישום פרויקטים חינוכיים יחד עם עיריית דימונה תחת הכותרת 'דימונה בת קיימא', במאבק נגד מעבר רכבת חומרים מסוכנים דרך העיר באר-שבע, בפעילות בקיבוצים להגבלת שימוש במים, בפעילות במגזר הבדואי להגברת המודעות הסביבתית, במניעת הקמת שדה תעופה בעין עברונה ואתר פסולת מוצקה באזור בית גוברין, בהכנת הצעת חוק לטיפול בפסולת מוצקה, בפעילויות ויוזמות חינוכיות לילדים ולמבוגרים ויצירת קואליציות עם ארגוני סביבה אחרים. נגב בר קיימא הייתה גם מעורבת ישירות בסוגיות הקשורות לקביעת מיקום "עיר הבה"דים". בדצמבר 2003 פירטה העמותה בפני סגן שר הביטחון, זאב בויס, את הסכנות הבריאותיות הנשקפות מרמת חובב לחיילים שישרתו בעיר הבה"דים.

אדם טבע ודין והחברה להגנת הטבע: שני ארגונים ארציים הנושאים את הדגל של הגנה על הסביבה וקידום נושאי איכות סביבה בסדר היום הציבורי ובקרב מקבלי החלטות ופעילים. שניהם שואפים לכך שהמדינה תכיר הלכה למעשה בזכות תושביה בהווה ובעתיד לחיות בסביבה נקייה ובריאה, נטולת מפגעים סביבתיים שניתן ליהנות בה ממשאבי הטבע. הארגונים פועלים למען שיתוף תושבים בתהליכי תכנון וקידום השקיפות בתהליכי קבלת החלטות תכנוניות. פועלה של אדם, טבע ודין מתמקד במישור המשפטי, מחקר, תכנוני, חינוכי

וציבורי והיא מעורבת במספר פרויקטים, ביניהם פרויקט חיים וקהילה, מניעת זיהום אויר, קרינה, שמירה על שטחים פתוחים, פסולת ומחזור, שמירה על נחלים וים, שימור החופים, ועוד. אדם טבע ודין הייתה מעורבת בפעילות שנועדה למנוע חציבה בסמוך לבסיס נבטים, חציבה שנועדה לספק חומרי גלם לבנייה לשם הרחבת הבסיס במסגרת העתקת מתקני חיל האוויר ממרכז הארץ לנגב. לארגון היסטוריה של מעורבות בקמפיין עין גדי אשר בו התנגדו להגדלת כמויות המים הנשאבים למפעלים מקומיים, כמו כן הם לקחו חלק בהתנגדות לתכנית "דרך היין" בטענה שזו תפגע בשטחים פתוחים, בנוף ובאקולוגיה בנגב. מספר תחומים נוספים בהם מעורב הארגון והעשויים להשפיע על גיבוש עמדות ביחס להקמת עיר הבה"דים כוללים התנגדויות בנושאי סלילת כבישים על חשבון שטחים פתוחים ושטחי ציבור, הצעת החוק 'שימור הרי ירושלים' שנועדה להגן מפני פגיעה ופיתוח, והצעת חוק שתחייב פרסום הפקדת תכנית על גבי שלטים. החברה להגנת הטבע מעורבת אף היא בקמפיין עין גדי, בגיבוש התנגדות והחתמת מתנדבים נגד כרייה במכתשים ובקמפיין ניצנים שעסק בשמירה על הטבע בעקבות הפינוי מעזה ובהתנגדות לבניה בניצנים עבור מתנחלים מפונים. החברה להגנת הטבע ניהלה מאבק משפטי וציבורי ממושך נגד הכוונה להקים חוות בודדים בנגב ("דרך היין") ויישובים חדשים (החברה להגנת הטבע, 2003).

ארגונים חברתיים

ידיד: מטרת הארגון להעצים שכבות חלשות בחברה ולגשר בין לבין אוכלוסיות שונות, זאת תוך עידוד ערכים של שוויון, שותפות, פלורליזם וצדק. העמותה מתנגדת למגמות של הפרטה והסרת אחריות ציבורית משאלות הנוגעות לרווחה, חינוך ותעסוקה, ומהתנערותה המתמשכת של המדינה ממעורבות ואחריות כלפי תושביה, בעיקר אלו הנחשבים 'חלשים'. העמותה פועלת ברובד הפרטני/יחידני - בין היתר תוך הגשת עתירות משפטיות פרטניות, ברובד הקהילתי - באמצעות הקניית כלים לאחריות ולהשתתפות פעילה בחברה, ובמישור הארצי - במאבקים ציבוריים ומשפטיים לשינוי מדיניות. פעילות הארגון מתמקדת בשלושה מרכיבי יסוד: צדק חברתי, קהילה וחינוך. כיום פועלים כ-18 מרכזים של העמותה ברחבי הארץ העוסקים בייעוץ וסיוע חינוכי, בפתרון בעיות ומצוקות ברמת הפרט, וכמוקדים לפעילות קהילתית וחינוכית. לעמותה פרויקטים חינוכיים שעניינם תגבור לימודים, פיתוח כלים למימוש פוטנציאל אישי, פעילות משולבת עם הורים עבור תלמידים הבאים משכונות מצוקה וערי פיתוח, קידום מפעלי הזנה לבתי ספר, פעילויות תעסוקתיות הכוללות מעורבות בתכנית מהלי"ב ('ויסקונסיין')

ופעילות בתחום הדיור הציבורי. הארגון, יחד עם תושבי רהט ומועצה אזורית רמת נגב, עוסק גם בבניית תכנית מקיפה לפתרון בעיית התחבורה הציבורית לבדואים ולעיר רהט.

הקשת הדמוקרטית המזרחית: הקשת היא תנועה חברתית ששמה לה למטרה להשפיע על סדר היום הציבורי, על השיח האזרחי ועל מקבלי ההחלטות מתוך מטרה להביא לשינוי כולל של החברה ומוסדותיה. העמותה בעלת עמדה ביקורתית ביחס להסדרים הקיימים בתחומי הכלכלה, הקרקעות והשיכון, החינוך והתרבות, וחותרת לחשוף את היסודות המבניים הגורמים לפגיעה בערכי הצדק, השוויון והדמוקרטיה. הקשת פועלת לחשיפתם של תהליכים ומנגנונים האחראים לפגיעה כלכלית במזרחים ובאוכלוסיות אחרות, להנצחת הפער הכלכלי ולדיכוי התרבות של מזרחים. היא רואה עצמה אחראית לתושבי הפריפריה בישראל, כאשר אלו כוללים הן את הפריפריה הפיזית (עיירות פיתוח וישובי ספר) והן את הפריפריה החברתית (בעלי מעמד חברתי-כלכלי נמוך, מופלים על רקע אתני, מבנה תאם המשפחתי, ועוד). בשנים האחרונות העמותה עוסקת בשאלות הנוגעות לקרקע, לתרבות מזרחית וערבית, לשוויון בתחומי הדיור, החינוך והתעסוקה ובהעצמת אוכלוסיות מוחלשות. פרויקט של הקשת בעל רלוונטיות רבה להעתקת מתקני הצבא לנגב עוסק בהגדרה מחודשת של גבולות שטחי השיפוט שבין מועצות אזוריות לבין מועצות מקומיות ורשויות עירוניות. במסגרת תחום פעילות זה מקיימת הקשת שיתוף פעולה מתמשך עם עיריית דימונה. העמותה יצרה קשרים נרחבים עם פעילים חברתיים בדרום במסגרת 'מאהל קשת נודד' ועם נציגים ופעילים מן הקהילה הערבית.

גופים כלכליים

התאחדות התעשיינים: ההתאחדות נוסדה בשנת 1921, ומייצגת את המגזר התעשייתי הפרטי, המסחרי, ממשלתי והקיבוצי. יותר מ-2000 מפעלי תעשייה חברים בהתאחדות, בחברות ישירה או מסונפת, והיא ארגון המעסיקים הגדול במדינה. המטרות שהציבה לפנייה ההתאחדות כוללים: פיתוח התעשייה בישראל, קידום התעשיינים ומפעליהם, הגנה על תוצרת הארץ, עידוד הייצוא הישראלי, ייצוג תעשיינים בפני הממשלה, השלטון המרכזי והמקומי, ארגון ותמיכה במוסדות כלכלה וכספים - הן ציבוריים והן פרטיים ועוד. ענינה המרכזי בנגב קשור לתכנית אותה היא מקדמת בשם "שמים את הפריפריה במרכז", אותה יזם שרגא ברוש - נשיא התאחדות התעשיינים, ומטרתה העברת כ-60 מפעלים מאזור המרכז לפארק נ.ע.מ. שליד נתיבות. בכך תתאפשר העסקתם של אלפי עובדים

בפריפריה: ההתאחדות מעריכה שמעבר המפעלים יביא לקליטתם של כ-4,000 עובדים חדשים בתעשייה וכ-4,000 עובדים נוספים במסחר ובשירותים נלווים.

מועצה תעשייתית רמת חובב: רמת חובב הנו פארק תעשייתי בעל מעמד של מועצה תעשייתית. בפארק מפעלים של התעשייה הכימית ותעשיות כבדות אחרות. הוא הוקם בשנות השבעים, במרחק של כ-12 ק"מ מדרום לבאר-שבע, ונועד להרחיק תעשיות כימיות ממרכזי ישוב בארץ בכלל ומתחומי העיר באר-שבע בפרט. מיקומו של פארק התעשייה נקבע הודות לקרבתו היחסית לבאר שבע, בשל שיקולים גיאולוגיים ומטאורולוגיים, וכיוון שלא היה חלק בתחום השיפוט של אף אחד מהישובים הסמוכים. מעמד של מועצה תעשייתית הוקנה לפארק בשנת 1989 מכוח צו משותף לשרי האוצר, הפנים, התעשייה והמסחר. בפארק כ-17 מפעלים ומתקנים, בהם עובדים כ-8,000 איש. מפגעים סביבתיים שמייצר פארק התעשייה מאיימים בעיקר על בריאותם של תושבי הנגב הצפוני הכוללים את שכונותיה הדרומיות של באר שבע, רביבים וירוחם, ואת השבט הבדואי אל-עזזמה המתגורר בוואדי נעם, מול אזור התעשייה. למרות הפעילות הרבה של תושבי האזור לתיקון נזקים סביבתיים, הנושא רחוק מלהיות פתור. בעיות כגון תקנים לא אחידים, מחסור בתקציבים וסחבת משפטית מקשים על מציאת פתרונות, כמו גם היסוסה של הממשלה לנקוט עמדה נחרצת אל מול המפעלים לאחר שאלו איימו להעתיק את מקומם במקרה ועלויות הטיהור תגדלנה.

גיבוש עמדה ביחס להקמת עיר הבה"דים בדרום: רשתות של משמעויות משותפות

מתוך תהליך הלמידה לגבי אופי הקהילות והארגונים שנבחנו - פעולותיהם, עמדותיהם המוצהרות והאידיאולוגיות המנחות אותם, נערכה פעולת ניתוח טקסטואלי של כלל המסמכים שאיתרנו לצורך מחקר זה ושכללו פרסומים רשמיים של הארגונים, אתרי אינטרנט של הארגונים, עתירות משפטיות בהן היו מעורבים הארגונים וקטעי עיתונות (משנת 1995) שבהם אוזכרו הארגונים. בתהליך הניתוח של הטקסטים אותרו שלושה צירים נושאים רלוונטיים לסוגיה הנדונה, על-פיהם אורגנו כלל החומרים. צירים נושאים אלה, משקפים היבטים סמליים שונים לבחינת שאלת העתקת מתקני הצבא אל אזור מטרופולין בארבע. כלומר, המידע שנאסף על כל קהילה וארגון סביב צירים אלו אפשר בתהליך הפרשני לחלץ את המשמעות הסמלית שמייחסת כל קהילה או ארגון לפעולת העתקת מתקני הצבא. צירים אלו תוקפו בראיונות שקוימו לצורך אימות הממצאים. הצירים שאותרו הם:

ציר א': ציר יהודים-ערבים, עוסק במשמעות הסמלית של פעולת העתקת מתקני הצבא ביחס למערכת היחסים הסבוכה והרגישה בין ערבים ויהודים בנגב בפרט ובישראל בכלל. ציר זה מתמקד אפוא בשאלות של פערים בין הקהילה היהודית והערבית, מאבקי שליטה טריטוריאלית, לאומיות, זכויות מרחביות בנגב בפרט ובישראל בכלל, והמיליטריזציה של השליטה הפנימית על הערבים.

ציר ב': ציר מרכז-פריפריה, עוסק במשמעות הסמלית של פעולת העתקת מתקני הצבא ביחס לפערים בין המרכז הגאוגרפי, הכלכלי, השלטוני, והחברתי בישראל, לבין הפריפריה בנגב. הציר מקפל בתוכו את המשמעויות הכלכליות והתכנוניות של העתקת מתקני הצבא שמייחסים הארגונים והקהילות, הן במשמעות החיובית של פיתוח, והן במשמעות של הגברת התחרות על משאבים כלכליים, וממנה בהגלת אי-השוויון בין אוכלוסיית הנגב לבין אוכלוסיית המרכז, ובין קהילות הנגב השונות. ציר זה בוחן גם את האופן בו קהילות הנגב מפרשות את המשמעויות

החומרית של פעולת העתקת המתקנים מאזורי ביקוש במרכז הארץ.

ציר ג': ציר הסביבה, עוסק במשמעות הסמלית של פעולת העתקת מתקני הצבא ביחס לסוגיות סביבתיות. להבדיל מן הדיון הער שניהל הצבא מול מוסדות השלטון ביחס להשפעות של רמת חובב על בריאות החיילים, ציר זה מסיט את תשומת הלב לשאלות שנוגעות לקיום בר-קיימא של האזור, לדאגה לאיכות חיים (במובן הבריאותי) של תושבי הנגב בהווה ולשמירה על הקרקע למען הדורות הבאים.

נרחיב עתה במשמעויות של הצירים השונים, ודרכם ננתח את המשמעויות הסמליות המיוחסות לפעולת העתקת מחנות הצבא אל הנגב.

ציר א': ציר יהודים-ערבים

ציר זה בוחן את המשמעויות הסמלית של העתקת מתקני הצבא ביחס לדינאמיקה וליחסי הכוחות בין יהודים וערבים. למשמעות זו שתי נקודות מבט מרכזיות. האחת מתמקדת בשאלות הנוגעות לפערים, אפליה ודיכוי הבדואים בדרום מחד, או להטבה, שיפור ושדרוג מעמדם מאידך, זאת כתוצאה ממיקום מתקני הצבא באזורים הסמוכים לשטחי המחיה של הבדואים בנגב. נקודת המבט השנייה מתמקדת בפעילות "ייהוד" הנגב באמצעות העתקת מתקני הצבא אל מול הפעילות המרחבית הבדואית הבלתי מוכרת, כאמצעי למניעת השתלטות בדואים על אדמות מדינה. מיקום מתקני צבא במרחב, חלקם בשטחים בהם הבדואים תובעים בעלות, כמו שטחי ההרחבה של בסיס נבטים או שטחים הסמוכים לצומת שוקת, וחלקם על שטחים המשמשים את הבדואים לרעיית צאן, מסמלים אסטרטגיה טריטוריאלית להעצמת האחיזה היהודית-לאומית במרחב הנגב. הצבא, בהקשר זה, מסמל בעיני חלק מן הגופים - הן אלו הקוראים לשיווין זכויות והעצמת הקהילה הבדואית והן אלו הקוראים לדיכויים המרחבי - את הזרוע המרחבית הארוכה של הציונות ומשרתה המרחבי של הלאומיות היהודית-ישראלית. כאשר מנקודת המבט הראשונה זוהי זרוע דכאנית, ואילו מנקודת המבט השנייה זו זרוע המסייעת במימוש זכותו של העם היהודי בארצו. כלומר, בציר זה הצבא נתפס מבחינה סמלית כמשרתה של האוכלוסייה היהודית ומקדמם של אינטרסים טריטוריאליים של היהודים, על חשבון וכנגד האוכלוסייה הערבית. מתוך עמדותיהם המוצהרות ופועלם בעבר ובהווה של הקהילות והארגונים, ומתוך העמדה האידיאולוגית הנגזרת מפעילויות אלו, ניתן לייצר מסקנה פרשנית על קריאתם את טבעו של הקשר בין יהודים וערבים, על

תפקידו של הצבא והצבת מתקניו בנגב בעיצוב הקשר, ומכאן על עמדתם ביחס להקמת בסיסי הצבא בדרום.

הצבא כמדכאם של מיעוטים בשם הפרויקט הציוני

את נקודת מבט זו, הרואה בצבא כזרועה הארוכה של הציונות לשם מימוש זכויותיו המרחביות של הקולקטיב הלאומי היהודי על חשבון זכויותיהם המרחביות של הבדואים, מאמצים שורה של ארגוני זכויות אדם. הם פועלים לשם קידום האינטרסים האזרחיים והקהילתיים של הבדואים באזור מטרופולין באר שבע. ארגונים אלה בוחנים את מצבם של הבדואים לאורך של גישות העוסקות בזכויות טריטוריאליות של מיעוטים ילידים בחברות הנתונות בקונפליקט טריטוריאלי. גישות אלו ממקמות את המדינה כשחקן לא ניטרלי בשאלות של יחסי רוב-מיעוט, ולכן כגורם מרכזי המעגן ומנרמל את תביעותיהם של בני קבוצת הרוב לזכויות בלעדיות במרחב שנוי במחלוקת. תפקידו של הצבא כקבלן הביצוע של המדינה וכזרוע הארוכה של קבוצת הרוב במימוש תביעותיה במרחב מועצמות בחברות בעלות תרבות-פוליטית מיליטריסטית, כדוגמת ישראל (קימרלינג, 1993; לוי, 2005). כלומר, אופייה המיליטריסטי של החברה בישראל, מעורבותו של הצבא בתחומים אזרחיים רבים, בידיעה שהמדינה הינה אורגן לאינטרסים של הרוב היהודי ומנסה מאז הקמתה לבסס באזור משטר קרקעי המדיר את האוכלוסייה הבדואית – כל אלה הופכים את התוכנית להעתקת מחנות הצבא אל הנגב כהמשכה של מדיניות הדיכוי המרחבי של הבדואים. כל הצהרה של הצבא בדבר כוונותיו לפתח את האזור ולתרום לרווחת כלל התושבים סופה לעורר חשד בקרב ארגוני זכויות האדם והקהילה הבדואית, במיוחד כיוון שזו האחרונה הודרה מתהליכי קבלת החלטות בעניין התוכנית.

ארגוני זכויות האדם רשמו היסטוריה מרשימה של פעילות בנגב למען קידום הזכויות של האוכלוסייה הבדואית בנגב. דווקא העובדה שזו האוכלוסייה החלשה ביותר, כמחציתה משוללת זכויות יסודיות לקורת גג ונתונה תחת איום הריסת בתים, ודווקא העובדה שמדינת ישראל עושה מאמץ גלוי לייחד את הנגב, מעצימים את היקף הפעילות של הארגונים בנגב. בלב המחלוקת התביעה של הבדואים להכרה בהם כבאוכלוסייה ילידה, וככזו בעלת זכויות ותביעות השונות משל מיעוטים אחרים, כדוגמת מיעוטים מהגרים. מיעוטים ילידים, על-פי אמנות בינלאומיות שישאל מחייבת להן, אמורים ליהנות מן הזכות לשלוט בדרכי חייהם ולפתח את זהותם, ואת הממשלות לפתח ערוצי פעולה משותפים עם הילידים לשם הגנה על זכויותיהם ולהימנע מנקיטת צעדים הנוגדים את סדר העדיפויות

ואמונותיהם של הילידים (קדר, 2004). ארגון 'עדאלה', הרואה עצמו אמון על קידום זכויותיהם הילידות והקהילתיות של האוכלוסייה הערבית בישראל, הקדיש בשנים האחרונות תשומת לב מיוחדת למצוקותיהם של הבדואים, מצוקות המקפלות בתוכן היבטים תרבותיים וחלוקתיים: הארגון הגיש לוועדת הפנים של הכנסת במרץ 2006 מסמך עקרונות, שענינו צדק בתכנון עבור האזרחים הערבים בישראל. המסמך שם דגש מיוחד על הפרת זכויות אדם בסיסיות שחווה האוכלוסייה הבדואית בנגב. באותה עת עדאלה, יחד עם עמותות 'במקום' והפורום לדו קיום, עתר לבית המשפט (תמ"מ/4/14/42) בדרישה לביטול תכנית 'דרך היין' להתיישבויות בודדים בנגב, בתואנה שזו מיועדת בעקיפין למנוע את הזכות למרחב של הבדואים באזור ולקדם את האינטרסים הקרקעיים רק של היהודים. מסמך העקרונות אותו הגיש ארגון 'עדאלה' לוועדה לחקירת גבולות בעקבות בקשתה של עיריית באר שבע לרבע את שטחה הנוכחי ולהתרחב אל תוך שטחי הכפרים הבלתי מוכרים ועד לגבולות שטחי השיפוט של רהט, לקיה, שגב-שלום ותל-שבע, הצביע על ההחמרה הצפויה במצבם של בדואים בישובים הבלתי מוכרים ועל העמקת הפער בינם לבין האוכלוסייה היהודית באזור. בינואר 2007 הגיש הארגון מכתב לראש הממשלה בו הביע את התנגדותו לתוכנית "נגב 2015" - תוכנית הכוללת בתוכה את העברת המחנות, בתואנה שהתוכנית פוגעת באוכלוסייה הבדואית ומיטיבה עם זו היהודית.²³ למרות שהקמת בסיסי צבא בדרום עשוי להעלות את מצבם של הבדואים על סדר היום הציבורי ואף לייצר מקורות פרנסה חדשים עבור אוכלוסייה מוחלשת זו, מן הניתוח הפרשני עולה ש'עדאלה' רואה בהעתקת מתקני הצבא אל הנגב צעד סמלי נוסף שיתרום לתסכול של האזרחים הערבים בנגב ויפגע בזכויותיהם הילידיות של הבדואים: העתקת המתקנים אינה עולה בקנה אחד עם ההגנות הבינלאומיות שמוענקות לילידים, המדינה לא פיתחה עם הבדואים ערוצי הידברות בדבר העברת המחנות, באזור ייווצרו אזורים חיצו בין הבדואים לבסיסים תוך גזילת קרקעות נוספות המשמשים למרעה ומגורים, ועשויה להתלוות בהוצאת שורה של צווי הריסת מבנים לא חוקיים בכפרים הבלתי מוכרים. כך, לדוגמה, בחודש אוקטובר 2006 נטלו אנשי עדאלה חלק בפעילות המחאה בכפר הלא מוכר א-סירה, השוכן בצמוד לבסיס חיל האוויר בנבטים, לאחר שמנהל מקרקעי ישראל הוציא צווי הריסה לכל הבתים בכפר. למרות שהבסיס איננו אמור להתרחב לכיוון בו נמצא הכפר (אך מוגדר כשטח אגף התכנון של צה"ל) נתפסה פעולת הוצאת צווי ההריסה כמהלך לקידום הרחבת בסיס נבטים.

כך גם המועצה האזורית של הכפרים הלא-מוכרים. זו מנהלת מאבק ממושך נגד תוכניות פיתוח של הנגב בטענה שלא רק שאינן מביאות בחשבון את צרכיה

של האוכלוסייה הבדואית, אלא מטרתן אחת היא: לייחד את הנגב ולנשל את האוכלוסייה הבדואית. במהלך כנס הנגב 2006, שנערך בבאר שבע ביולי 2006 בהשתתפות רה"מ אולמרט ושרים בממשלתו, ובו נידונה גם תוכנית העתקת המחנות, ערכה המועצה של הכפרים הלא-מוכרים הפגנה נגד התוכנית שהוצגה בטענה שמטרתה לייחד את הנגב²⁴.

ההיבטים התכנוניים של העתקה ופריסת מחנות הצבא בנגב הצפוני עשויים להעמיד את עמותת 'במקום' לצדם של ארגונים לזכויות אדם בכל הקשור לפרשנותם את הסמליות של המהלך. מזה שנים במקום רואה בתכנון מרחבי מכשיר שמצד אחד עשוי לקדם פיתוח וצדק חברתי, אך מצד שני עלול לשמש כמכשיר של שליטה ודיכוי אוכלוסיות מיעוט, ובעיקר אוכלוסיות ילידות, לשם קידום צרכיהן של קבוצות דומיננטיות (Yiftachel, 1998). דומה שהתנהלות הצבא וזרועות השלטון בנושא פריסת המתקנים מכילה בתוכה שורה של סממנים המזוהים עם השימוש בתכנון כאמצעי של שליטה ודיכוי, ובכלל זה העדר שיתוף ציבור בהחלטות, העדר שקיפות בקבלת ההחלטות, חוסר התחשבות בזיקות הקרקעיות של הבדואים, פינוי בכוח של הכפר א-סירה בסמוך למחנה נבטים, תפיסת שטח באזור רמת בקע שמיועד לתעשיות ביטחוניות, מבלי שבפועל מתקיים דיון אם להעתיק לשם תעשיות ביטחוניות והתעלמות מוחלטת מצרכיהם של הבדואים ומן האפשרות למנוף את פרויקט העתקת המחנות כדי לשפר מצבה של הקהילה הבדואית בנגב. כל אלה עשויים לסמל עבור במקום שפעולת פריסת המחנות אינה אלא כלי שרת בעניין קידום מטרותיה הטריטוריאליות והלאומיות של המדינה שנועדה בין השאר לקדם את ייחוד מרחב הנגב ולצמצם את מלאי הקרקעות הנדרש לצורכי ההכרה והתכנון. פעילותה בשנים האחרונות תומכת במסקנה זו. העמותה ביקרה את תכנית התרחבותה של העיר באר שבע, תוך הבעת חשש מהעדר התחייבות להכרה ביישובים בדואים קיימים. בהתנגדותה לתכנית "דרך היין", טענה 'במקום' שאישורה של תכנית זו מנוגד לעקרונות השוויון והצדק החלוקתי, וכי בהיבט המרחבי-מוניציפאלי מהווה התכנית נדבך נוסף במדיניות מתמשכת של העדפת המועצות האזוריות היהודיות בהקצאת משאבי קרקע, ושל קיפוח היישובים הבדואים ותושבי הכפרים הבלתי-מוכרים. בנוסף, עמותת 'במקום' הובילה מספר פרויקטים שעסקו בשאלות של זכויות תכנון ושיתוף תושבים בדואים בעיצוב המרחב, ביניהם פרויקטים בכפרים שזכו לאחרונה בהכרה - קאסר-אל-סר וביר-הדג'. העמותה מקיימת סדנאות ומלווה תהליכים תכנוניים בנגב מתוך מטרה להגן על אוכלוסיות פגיעות מבחינה תכנונית, ובעיקר זו הבדואית.

היסוד התכנוני מניע גם את פעולתה של 'האגודה לזכויות האזרח' בשאלות הנוגעות לבדואים בנגב, בדגש על שאלות של הכרה. היא השתתפה בעתירה נגד המועצה

הארצית לתכנון ובניה (בג"ץ 1991/00) בנושא תכנית מטרופולין באר שבע, שאינה מספקת פתרונות תכנוניים עבור האוכלוסייה הבדואית הכפרית באזור. מזה שנים רבות האגודה רואה צורך בחיזוק ישובים בדואים קיימים - מוכרים ובלתי-מוכרים - על פני הקמת ישובים חדשים, זאת ניתן להסיק מתוך מעורבותה בהגשת (בג"ץ 6459/99) להגדלת מספר המגרשים לבניה בכפר לקייה, ודרישתה להכרה בכפר הבדואי הבלתי מוכר דרגיאת והתנגדותה להקמת העיירה מרעית שתוכננה עבור האוכלוסייה הבדואית בבקעת ערד במסגרת חוות דעת תכנונית שהוגשה יחד עם עמותת 'במקום' לתכניות 226/02/11 ו 227/03/11, לפיה מרעית עשויה לשמש כעוד עיירת ריכוז נחשלת. גם את המועצה של הכפרים הבלתי מוכרים מטרידים נושאי תכנון, ובכללם עניינים הקשורים לשיתוף הציבור.

בערב עיון שהתקיים ב- 22.5.2006 בנושא הקמת עיר הבה"דים בנגב קבלו נציגים מן המועצה על כך שהבדואים לא שותפים בקבלת החלטות בפרויקט זה. טענה זו חוזרת לא אחת: בוועדה לפיתוח הנגב בראשות שמעון פרס שהתקיימה ב- 4.4.2005 בבאר שבע, טענו נציגים מן המועצה כי "אי-הזמנת נציגי האזרחים הערבים בנגב להשתתף בדיון (בוועדה לפיתוח הנגב) היא השתקפות ברורה של מדיניות הממשלה בישראל, הרואה בפיתוח הנגב עניין ליהודים בלבד". מכאן, יש יסוד להניח שהן 'האגודה לזכויות האזרח' והן המועצה תיראנה בהקמת בסיסי הצבא סמל לדיכוי הבדואים, מניעת הכרה בכפרים והעדפתה של אוכלוסייה אחת על פני אחרת (ערבית), לכאורה בשם הפיתוח ובאמצעות תכנון מוסדר.

מעבר מחנות הצבא מעלה על פני השטח סוגיה חשובה נוספת העומדת בלבם של היחסים בין הבדואים תושביי הנגב ומדינת ישראל – שאלת הבעלות על הקרקע. לשאלה זו יסודות בסוגיית הילידות ובסוגיית התכנון שעלו קודם לכן. אין זה מקרי שסוגיית הקרקע מהווה את המוקד של אמנות בינלאומיות להגנת אוכלוסיות ילידות, ובמיוחד של אוכלוסיות ילידות נוודיות וחקלאיות. על-פי אמנות אלו אין להעביר ילידים מהקרקעות עליהן הם יושבים, לא ניתן לכפות עליהם יישוב מחדש וכן חל איסור לחייב ילידים לעזוב את קרקעותיהם והטריטוריות שלהם למטרות צבאיות (קדר, 2004). ואכן, בשנים האחרונות גוברת המגמה של הכרה בזכויות ילידים לקרקעות, כחלק ממגמות עולמיות של החלשות הלאומיות, רב-תרבותיות וזכויות אדם (Penrose, 2002; Anderson, 2000). בישראל המצב שונה. מאז הקמתה, מדינת ישראל מתכחשת לתביעות הבדואים לבעלות על קרקעות בנגב, ובשורה של צעדים תחיקתיים ומשפטיים העבירה את רובן המכריע של אדמות הנגב לבעלות המדינה (Kedar, 2001). שימושי קרקע לצרכי צבא נתפסים בידי הבדואים כאמצעי נישול - כך זכור מפינוי תל מלחתה וחוק השלום מראשית שנות השמונים, שנועד להקים את בסיס חיל האוויר בנבטים בלב אזור הסייג. 'פורום

דו קיום בנגב, המאגד פעילים בדואים ויהודים, מציב את נושא תביעות הבעלות של הבדואים על הקרקע כאחד מיעדיו המרכזיים לפעילות (פורום דו קיום בנגב, 2006). כך למשל, הפורום נטל חלק בהתנגדות לתכנית "דרך היין", וכך נכתב בה: "חברי הפורום רואים בתכנית פגיעה חמורה בערכי השוויון, הצדק החלוקתי ואיכות הסביבה". במסגרת ההתנגדות דרשו חברי הפורום "למנוע הקמת חוות יחידים על שטחים הנמצאים בתביעות בעלות של תושבים בדואים ולאפשר לתושבי הנגב הערבים להתגורר גם כן בחוות וביישובים כפריים" (מתוך אתר הפורום). לפורום היסטוריה של פעילות ישירה בנושא הקרקעות ותפיסתן בידי הצבא: בדו"ח שהוגש לוועדת האו"ם לביעור האפליה על רקע גזעי בנוגע למצבם של הערבים-הבדואים בנגב במאי 2006 ובדו"ח שהוגש לפורום המתמיד של האו"ם על סוגיות ילידיות, העלה הפורום טענה נגד צה"ל המשתמש באדמות הבדואים למטרות צבא ואף הציג נתון לפיו כ-24% מהאדמות שהסכימה המדינה לרשום כתביעות בעלות של הבדואים תפוסים כיום על ידי צה"ל (Negev Coexistence Forum, 2006). מזרחית לחורה, למשל, הוכרז האזור כשטח צבאי, בו בזמן שתושבים בדואים הגישו לגבוי תביעות לבעלות. כך גם בענייני סגירת שטחי מרעה בידי הצבא. כרבע מן המשפחות הבדואיות בכפרים הלא מוכרים מתפרנסות מרעיית צאן, ושטחי מרעה רבים נסגרים בטענה שאלו שטחי אש.²⁵ לכן, אין סיבה בולטת לעין להניח שפריסת מחנות הצבא של צה"ל בנגב תתפרש בידי הפורום אחרת.

הסוגיות של הכרה בקהילה הבדואית ובתביעתה להתבדלות ושימור תרבותי, זכויותיה כקהילה ילידה, לצד שאלות תכנוניות וסוגיות הנוגעות לזיקות הבדואים לקרקע מעצבות את נקודת המבט של הציר היהודי-ערבי לפיה הצבא, ומכאן העתקת מתקניו אל מטרופולין באר שבע, מהווה את הזרוע שנועדה לדכא את האוכלוסייה הבדואית ולהיטיב עם זו היהודית. אם נתרגם משמעות סמלית זו למעש, הרי ניתן לצפות להתנגדות למהלך מצד ארגוני זכויות אדם וארגונים קהילתיים של הבדואים. אך על אותו ציר, עולה נקודת מבט לכאורה מנוגדת לזו שנותחה עתה – נקודת מבט הרואה בצבא כשליח סמלי של הלאום היהודי לענייני העצמת שליטתו הטריטוריאלית.

הצבא כשליח הפרויקט הציוני

בעוד ארגוני זכויות אדם מייחסים משמעות סמלית שלילית על ציר יחסי יהודים-ערבים להעתקת מחנות הצבא אל מטרופולין באר שבע, הרי שורה ארוכה של ארגונים וקהילות בנגב דווקא מייחסות משמעות סמלית חיובית למהלך על

ציר זה. מנקודת מבט זו להתמקמות הצבא בנגב יש משמעות מיתית של הגנה וחלוציות, שגולמה בתקופה שקדמה להקמת המדינה ביד האוחזת במחרשה, והאחרת בנשק, ולאחר הקמת המדינה בפעילות ההתיישבות של הנח"ל, בה הנגב והערבה סומנו כיעדים חלוציים. על-פי עמדה פרשנית זו לצבא תפקיד החורג מהגנה על גבולות המדינה ותושביה. תפקיד זה כרוך הן בשמירה על "קרקעות הלאום", והעצמת האחיזה היהודית בקרקעות שיש עליהם סכסוך מול האוכלוסייה הערבית והן בשינוי דמוגרפי בדמות הגדלת האוכלוסייה היהודית בנגב. באשר לעניין הקרקעי, עצם תפיסת הקרקע ושימוש בה הופכים אותה ללא זמינה לערבים ונשלטת בידי יהודים. כתב על כך וייץ, מראשי קק"ל, בספרו "המאבק על האדמה" שראה אור ב- 1950:

"אחדים חושבים שמכיוון שהמדינה נוסדה, כל הקרקעות שייכות לה... אבל יש בכך פגם אחד... הזכות לאדמה שייכת לכל אזרחי המדינה, כולל הערבים... במצב זה עלינו להבטיח שרוב האדמות תהיינה שייכות ליהודים... ולכן אנו חייבים להמשיך את גאולת האדמה"

והפרקטיקה הטובה ביותר על פי וייץ לגאולת האדמה

"מאבק על גאולת-האדמה פשוטה כמשמעה – גאולה מידי זרים; מאבק על גאולת האדמה מכבלי שממותה; מאבק על כיבוש האדמה על ידי יישובה; ואחרון אחרון עיקר – מאבק על השתרשות באדמה."

הניסיון הישראלי מלמד על הצלחה רבה של השימוש בצבא לצורכי "גאולת האדמה" מידי זרים: בשנים שלאחר 1967 צה"ל סגר שטחים מעבר לקו הירוק לצורכי ביטחון, לכאורה כשטחי אימונים, ואלו הפכו במרוצת השנים לשטחים שבהם הוקמו התנחלויות.²⁶ בשנים האחרונות התברר שהיחידה להתיישבות ותשתית לאומית במשרד הביטחון, הכפופה לעוזר שר הביטחון לענייני התיישבות, מממנת את עלויות גידור ותאורה לחוות בודדים בנגב שמטרתן המוצהרת שמירת אדמות הלאום מול האוכלוסייה הבדואית. אין סיבה להניח שחלק מן הארגונים לא יראו בהעברת המחנות אל מטרופולין באר שבע כאמצעי נוסף שנועד לשרת את המטרה של 'שמירת אדמות הלאום'.

משמעות סמלית ממן זה תיוחס להעברת המחנות בידי מועצות מקומיות ואזוריות שמחד מתמודדות מיום היווסדן עם סוגיות שונות הקשורות לחיי השכנות עם ישובים בדואים מוכרים ובלתי מוכרים, ומאיך עשויות לרתום את האתוס הלאומי של שמירת קרקעות הלאום וייהוד הנגב כדי להגדיל את אוכלוסייתן – כפי שכבר עשו בעבר. למשל הישובים הקהילתיים עומר, מיתר ולהבים שמוקמו בין השאר מתוך כוונה לייהד את האזור, בחלקם אף מוקמו על שטחים שהבדואים טוענים לבעלות עליהם, ועל שטחים נרחבים בהשוואה

לישובים הבדואים הסמוכים. כך, למשל, לבש המאבק בין עומר לתושבי הכפר הבלתי מוכר טאראבין על הקמת שכונה חדשה בעומר על שטח הכפר אופי לאומי החורג ממתכונת של סכסוך שכנים (נח, 2004; Tzfidia, 2006). שכונה זו, כך מתברר, מיועדת לקלוט אליה אנשי צבא ובני משפחותיהם שיעתיקו את ביתם לנגב בעקבות העברת מחנות הצבא לאזור. זהו אם כן מתכון להלחם באובדן שלטון החוק המתגלה בהשתלטות הבדואים על אדמות מדינה. המתח הטריטוריאלי בין הישובים היהודים לבדואים מתועל לפרויקטים של פיתוח המעצימים את האחיזה של יהודים בקרקע: מועצת רמת נגב קידמה את תכנית "דרך היין" שבמסגרתה הוקמו שלושים חוות בודדים בשטח המועצה, מתוך מגמה מפורשת לבלום את התפשטות הבדואים באזור (לאור הביקורת שספגה, תכנית דרך היין מוצגת עתה כפרויקט תיירותי). ראש המועצה, מר שמוליק ריפמן, אף טען בדברי הגנה לתוכנית כי "בן גוריון לא התכוון להקים מדינה לבדואים בנגב".²⁷

המשלים לנקודת מבט זו הוא העניין הדמוגרפי, קרי הגדלת מספר היהודים החיים בנגב. "יעדה המרכזי של המועצה האזורית רמת נגב לשנים הבאות הינו תוספת אוכלוסייה. אנו מאמינים כי הגשמת יעד זה הוא חיוני לעתיד ישובי האזור", אמר ראש המועצה האזורית רמת נגב והכריז על שאיפתו להביא אל הנגב מאות אלפי יהודים בעשור הקרוב. בתוך מועצה אזורית זו חיים כיום יותר בדואים מאשר יהודים, אולם הבדואים אינם מוכרים רשמית כתושבי המועצה האזורית. אולם נוכחותם מאיימת. כיו"ר מנהלת הרשות לפיתוח הנגב, ריפמן מקדם פיתוח של תשתית תיירותית, יזמות פרטית, וחקלאות ותעשייה מקומיים - כל אלו מטרתם לקדם ולשרת את הגידול המיוחל באוכלוסייה היהודית, ולא דווקא מתוך ראייה של קידום כלכלי של כלל תושבי הנגב. עבור ריפמן, בדומה לישובים עומר, מיתר ולהבים, הגעתה של אוכלוסייה יהודית גדולה תעלה את 'איכות החיים' באזור ובכך תחזק את האוכלוסייה היהודית החיה במקום. אוכלוסייה 'חזקה' אף תסייע בהפחתת תחושת ה'מייעוטי' אל מול הבדואים. אפילו באר שבע, הנהנית מרוב יהודי מוצק, מנהלת מאבק ממושך נגד כוונות של בדואים להחיות את הפעילות במסגד העירוני, המשמש עתה כמוזיאון העירוני²⁸, ולכן עשויה מטעמים אלו לצדד במהלך. העתקת מתקני הצבא, אפוא, נדמית בידי תושבי רמת נגב כ"אולי אחת ההזדמנויות האחרונות לתת זריקת עידוד דמוגרפית" (מורגנשטיין, 2006).

שורה של ארגונים כלכליים-פרטיים הרואה בצמיחת האוכלוסייה היהודית בנגב הזדמנות עסקית, תומכת בהקמת עיר הבה"דים כמנוף לצמצום השפעתם של השוליים החברתיים בדרום, וכבהזדמנות להרחבת ההזדמנויות העסקיות. ארגונים אלה עשויים לכרוך את האינטרס הכלכלי שלהם עם אינטרס לאומי, לפיו

העברת המחנות לנגב על ידי הצבא נתפסת כמעשה ציוני מובהק, בדומה לנימוקים שארגונים אלו העלו ביחס להעברתם של מרכזי תעשייה לאזור.²⁹

על התפר בין שני היבטים אלו נמצאת המועצה האזורית אבו בסמה, שהוקמה על מנת לקדם הכרה והקמה של יישובי קבע חדשים עבור האוכלוסייה הבדואית בכפרים הלא-מוכרים. אבו בסמה סופגת ביקורת, בעיקר מקרב אנשי מועצת הכפרים הבלתי מוכרים, על כך שהיא מאלצת את התושבים הערבים ביישובים שזכו להכרה לנטוש אורח חיים מסורתי הנשען על ענפי כלכלה חקלאיים, ולאמץ תחתם צורות יישוב פרבריות "חסכוניות" בקרקע. זאת ועוד, מהלך ההכרה בכפרים, כפי שהוא מקודם בידי המועצה האזורית אבו בסמה, מצדד בפניו חלק מן היישובים הבדואים הלא מוכרים, והכללתם כשכונות ביישובים בדואים קיימים או ביישובים שיוכרו בעתיד. מסיבה זו, פעולותיה של אבו-בסמה נתפסות כמקדמות תפיסות ציוניות הפוגעות בבדואים. מעבר לכך, מדובר במועצה שמונתה בידי שר הפנים והיא קרועה בין נאמנותה הבריוקרטית כלפי שלטון החוק בישראל לבין נאמנותה לציבור האזרחים הבדואים שאותם היא משרתת. יש יסוד להניח שמועצת אבו בסמה, בהיותה חלק מהזרוע השלטונית, תתמוך בהגעתה של אוכלוסייה 'חזקה' לאזור בראותה בכך הזדמנות לשיתוף פעולה עם המרכז השלטוני, הזדמנות ליצירת פתרונות בנושא הקרקע, ואמצעי להזרמת כספים לאזור. יחד עם זאת ישאר החשש שהקצאת משאבי קרקע לצבא עלולה לגזול מאלו שיועדו לבדואים באזור. מתוך עמדה זו סביר שהמועצה תקרא להידברות בין הצבא לבין הבדואים, אם כי המועצה יודעת שהסיכוי להידברות כזו קלוש.

ציר ב': ציר יחסי מרכז ופריפריה (צדק ועוול חלוקתי)

ראש הממשלה אהוד אולמרט: "זוהי החלטה היסטורית שתיצור מציאות חדשה לחלוטין... כל מה שנעשה עד היום מבחינת פיתוח הנגב לא ידמה למה שיהיה אחרי ש-11 אלף חיילים, בסידרה ארוכה של בסיסים, יעברו לשרת באופן קבוע בנגב ומאות משפחות של אנשי קבע יעברו לגור ביישובים בנגב כחלק ממעבר הבסיסים הללו. אין ספק שזוהי תרומה דרמטית לפיתוח הנגב"; המשנה לראש הממשלה פרס: "הקמת ערי הבה"דים תהווה מנוף כלכלי וחברתי מהמעלה הראשונה"; שר הביטחון עמיר פרץ: "זהו מהלך אסטרטגי ראשון במעלה, כאיש הנגב אני רואה בפרויקט את גולת הכותרת הנותנת תקווה להפרחת הנגב ופיתוחו"³⁰

ציר זה מתייחס למתח הקיים בין המרכז השלטוני, גאוגרפי, תכנוני, חברתי,

וכלכלי לבין הפריפריה, הן במימד של יחסים בין מרכז הארץ לנגב, והן במימד של יחסים בין קהילות חזקות ומוחלשות החיות בנגב. היחסים המורכבים שבין מרכז ופריפריה מלווים את המדינה מאז היווסדה, ומשמשים כמניע בהחלטות תכנוניות, ישוביות, תעסוקתיות, תחברתיות והקצאתיות בכלל מאז ועד היום. שינוי מרחבי בסדר גודל של מעבר מחנות הצבא אל הנגב מקפל בתוכו פוטנציאל לשינוי חלקי לפחות של מערך חלוקת המשאבים בין הנגב למרכז הארץ ובין הקהילות בנגב. בהקשר זה מעבר הצבא עשוי להיתפס כמקדם צדק חלוקתי וככזה אף בעל פוטנציאל לקדם צדק מתקן, כלומר הסדר חלוקתי שישנה מן הייסוד את מערך חלוקת המשאבים והכוח במרחב (פרייזר, 2004). מאידך, קהילות וארגונים שנוטים לחשוד בכוונות המערכת הממסדית בנושאים של צדק חלוקתי עשויים לייחס אחת משתי משמעויות סמליות: האחת, פריסת המחנות אכן משתלבת בעקרונות של צדק חלוקתי, אך אין בצדק זה לשנות מן הייסוד את אי השוויון בין הנגב ומרכז הארץ ובין הקהילות השונות בנגב. כלומר מדובר בצדק המשמר את ההיררכיה ואי השוויון. השנייה, העתקת המחנות לא רק שלא תקדם עקרונות של צדק חלוקתי, היא תשתלב בהיגיון החלוקתי הקיים, שממילא מקדם אי-צדק. כלומר, העתקת המחנות תתרום להעצמת אי השוויון בין הנגב למרכז הארץ ובין הקהילות השונות שחיות בנגב. הדיון בציר זה מבחין אפוא בין משמעות סמלית של קידום צדק חלוקתי (הן מתקן והן משמר) ובין משמעות סמלית של העצמת העוול החלוקתי הכרוכה בהעתקת מתקני הצבא.

העתקת מחנות כסמל לקידום צדק חלוקתי

"אנחנו מצפים להרבה מאוד משפחות ומקווים להמון, מדובר באוכלוסייה מגובשת בדרך כלל. אנחנו מכירים את השינוי שהיא עשתה ביישובים אחרים ולכן ככל שיגיעו יותר אנשים ההשפעה שלהם תהיה יותר משמעותית. אנחנו מצפים להם בכיליון עיניים".³¹

דבריו של ראש עיריית ערד, מוטי בריל, על האפשרות שאנשי קבע מבסיס נבטים המורחב יבואו לגור בערד, מתמצתת את אחד היסודות המרכזיים שקושרים שאלות של צדק חלוקתי ומעבר בסיסי צה"ל אל הנגב. אי-צדק חלוקתי הפך עבור קהילות שונות בנגב לחלק בלתי נפרד מן ההיסטוריה וההווה. לצד מציאות מפלה, מתקיימת דינאמיקה של הבטחות לשינוי המצב: בכל שנה, בטקס הממלכתי לציון מותו של דוד בן גוריון, בכירי המערכת הפוליטית בישראל מפזרים הבטחות לתקציבים שיחלצו את הנגב ממצבו. תושבי הנגב כבר רגילים להתייחס להבטחות בספקנות.

המיליטריזם שמאפיין את החברה בישראל, ובעיקר השינויים החברתיים שחלו

בישראל בשנים האחרונות, מבססים את התחושה כי הצבא בכלל והשירות הצבאי בפרט מהווים קרש קפיצה חברתי-כלכלי ופוליטי עבור חלק מן הקהילות הפריפריאליות, בעיקר בפריפריה בחברה היהודית (לוי, 2005). בקרב קהילות אלו הצבא עדיין נהנה ממידה רבה של אמון ולגיטימציה. הפער בין אי-האמון שרוכשות הקהילות בנגב להבטחות הפוליטיקאים לבין האמון הרב שלהן בצבא מייצר בקרבן תחושה שהעתקת המחנות מקפלת בתוכה פוטנציאל רב להזרמת משאבי פיתוח אל הנגב, שישנו את משטר חלוקת המשאבים, ישדרגו את התשתיות והשירותים, יסייעו ביצירת מערכות הסעה מהירות למרכז הארץ, יגדילו את מלאי מקומות התעסוקה, ויביאו אוכלוסייה 'חזקה' שתתרום לרווחת התושבים בנגב. תקווה זו נתמכת בתוכנית שעליה דווח בתקשורת, הנרקמת בין משרד הבינוי והשיכון, מינהלת המגורים בצה"ל והמשרד לפיתוח הנגב והגליל, לפיה יוקמו בתים צמודי קרקע לאנשי קבע בדימונה, ערד, באר שבע, עומר ומיתר.³²

לפיכך, ביישובים היהודים בנגב רואים בפריסת המחנות בנגב הזדמנות לתוספת אוכלוסייה בדמות השתקעות של אנשי הצבא ובני משפחותיהם.³³ היישובים היהודים בנגב נהנו במהלך שנות התשעים מתוספת משמעותית של אוכלוסייה, בעיקר מקרב יוצאי ברית-המועצות לשעבר. אך מעבר לתוספת המספרית, בחלק מן היישובים, ובעיקר בערי הפיתוח, אוכלוסיית יוצאי ברית-המועצות לשעבר תרמה לנסיגתן של ערי הפיתוח בדירוג החברתי-כלכלי של הרשויות המקומיות בישראל. במקרים רבים אל ערי הפיתוח הגיעה אוכלוסייה חלשה יחסית, ומוסדות הרשות המקומית נאלצו לספק לה שירותי רווחה (צפדיה ויפתחאל, 2004). בשנת 2005 נרשם מאזן הגירה שלילי גבוה של כ-4,300 תושבים, בעיקר מנפת באר שבע, הכוללת את ירוחם, דימונה, ערד והעיר באר שבע. נתוני הגירה שליליים אלו, לצד מדיניות בנייה בלתי מרוסנת ביוזמה ציבורית, יצרו באזור מלאי דיור ריק הנאמד בכ- 13,000 יחידות, חלקן הגדול דירות חדשות. בבאר שבע, למשל, נרשמה בשנת 2005 ירידה של 10% במחירי הנדלין למגורים, כתוצאה מההגירה השלילית והבנייה הבלתי מרוסנת.³⁴ אך לא רק: למרות האוניברסיטה, בית החולים, רכבת ותיאטרון בתחומה, שסייעו למשוך אוכלוסייה משכילה, ולמרות שיפורים בתשתיות, באר שבע עדיין חשה שממשלות ישראל מזניחות את הנגב בכלל ובאר שבע בפרט. התקווה היא שאוכלוסייה הקשורה לצבא מגוונת יותר מבחינת מעמדה, גילה והכשרתה, ועל כן תתרום לא רק להגדלת אוכלוסיית העיר, אלא גם לשיפור בהרכבה החברתי ולשינוי היחס של רשויות השלטון כלפי באר שבע והנגב. מעבר המחנות עשוי להתפרש גם כאמצעי להגדלת נפח הפעילות הכלכלית בעיר, הודות לאספקת שירותים אליהם. זאת ועוד, הקשר שנתקם בין הצבא, האוניברסיטה והעיר בדבר העתקת מתקני התקשוב אל אזור התעשייה

עתיר הידע של העיר מסמן פיתוח תעשייה מקומית מתקדמת שתספק שירותים ליחידות התקשוב.

תקווה דומה קיימת גם בדימונה, ערד ובירוחם, וזו חורגת רק מן השיקול של הגדלת אוכלוסייה ואכלוס דירות ריקות. שני היישובים מאופיינים במגוון דל של מקומות תעסוקה, ולעתים בתנאי עבודה המעוררים תסיסה ותסכול. חלק ניכר מכוח העבודה ביישובים אלה מועסק במפעלי ים המלח, במפעלי הכרייה, בכור הגרעיני, בתעשייה מקומית עתירת כוח עבודה ובמלונות ים המלח. פרט לעובדה שמקורות תעסוקה אלה אינם מספיקים תמיד, חלקם מייצרים אוכלוסייה פגיעה להפרות של זכויות עובדים, לקיפוח ולניצול. כך, למשל, בשנת 2002 השכר הממוצע למשרת שכיר במשק הישראלי עמד על 6,199 ש"ח. בירוחם 4,739 ובדימונה 5,129. בעוד 40.9% מכוח העבודה במשק הישראלי השתכר עד שכר מינימום, בדימונה ובירוחם עמד שיעור זה על 45.6%. זאת ועוד, בשל מיקומם בלב מועצות אזוריות גדולות, כמעט ללא שטחים בהם מתקיימת פעילות עסקית מניבת ארנונה, יש להם מימון מוניציפאלי מוגבל, הנובע, בין היתר, מהכנסות נמוכות יחסית ממסים מקומיים ומיעוט בנדל"ן מניב. הגעתה של אוכלוסייה מהמרכז עשויה להוות זריקת מרץ ליישובים, לשקם את התדמית של האזור, לפתוח ערוצים חדשים להזרמת כספים לתשתיות ושרותים, להגדיל את היצע ואיכות מקומות התעסוקה, ולייצר הזדמנויות למגע בין אוכלוסיות בעלות רקע חברתי, מקצועי, וכלכלי שונה. פתיחתם של ערוצים אלו – כך יאמרו ראשי הרשויות בראיונות עמם, מותנית בקביעת "סט של כללים שמעבר המחנות ישרת לא רק את המחנה עצמו אלא גם את הסביבה והיישובים בנגב".³⁵

היישובים להבים, מיתר ועומר, בדומה למועצה אזורית רמת נגב, עשויים לתמוך בהקמתה של עיר הבה"דים לא רק מתוך עניינם לתגבר נוכחות יהודית, אלא גם מתוך רצונם למשוך אליהם את משפחות אנשי הקבע ולחזק את עמידתו של המעמד הבינוני אל מול אוכלוסיות מוחלשות בערי הפיתוח ובבאר שבע, וכך לשמר את מעמדם כ'חזקים' באזור. אוכלוסייה מקצועית המחוברת לליבה האידיאולוגית של הציונות מהווה כוח עזר במאבק המתנהל כיום בין אלו 'שיש להם' לאלו 'שיש להם פחות'. מאבקי הגבולות בשנים האחרונות, כדוגמת המאבק שמנהלת דימונה אל מול מועצה אזורית תמר ומאבקה של באר שבע מול עומר, ממחישים את התחרות המתנהלת על משאבים – במקרה זה על הכנסות מנדל"ן מניב וממיסוי מקומי. תושבי הרשויות היהודיות, כמו גם אנשי הקיבוצים והמושבאים, יראו בנוכחות צבאית מוגברת לא רק חיזוק לאתוס ההתיישבותי מפריח השממה, אלא גם לאתוס 'איכות החיים', שעשוי למשוך רבים מהתושבים החדשים שינדדו אל האזור יחד עם מחנות הצבא.

גם תושביו הבדואים של הנגב עשויים ליחס משמעות סמלית חיובית להעתקת המחנות, דווקא בציר של הצדק החלוקתי. עבור הרשויות הבדואיות המוכרות, ובראשן המועצה האזורית אבו-בסמה, נוכחות מוגברת של אוכלוסיה יהודית עשויה להעלות על סדר היום את מציאות החיים של הבדואים, ואת הקשיים הניצבים בפני הרשויות המקומיות הבדואיות. שאלות קריטיות הנוגעות לתכנון, קרקע ועתיד המרחב, המעסיקות בעיקר את ארגוני זכויות האדם הפועלים למען הבדואים, נדחקות הצידה אל מול בעיות קיומיות בתחום החינוך, פרנסה ובריאות. העדרם של שירותים, תשתיות ותעסוקה במועצות המקומיות הבדואיות מקשים עוד יותר על ישובים שמלכתחילה תוכננו מבלי לקחת את צורכי תושביהם ואורחות חייהם בחשבון, ואשר תושביהם ברובם מביעים מורת רוח מחייהם בישוב³⁶. יש יסוד להניח שהישובים המוכרים כיום יתמכו באופן מהוסס בהקמתה של עיר הבה"דים אם זו תשמש כהזדמנות להעלאת המציאות בישובים הבדואים על סדר היום הציבורי ומתוך תקווה ששיפור במצב התשתיות (דרכים, מוסדות חינוך ובריאות, תכנון אסטרטגי ויישוב בעיות קרקעיות) יגיע גם אליהם. יחד עם זאת קיים החשש שעם הגעתה של אוכלוסיה 'חזקה' עשויים להעמיק פערים הכלכליים והחברתיים ועשוי להעמיק הקיטוב בין הבדואים ליהודים. כמובן שאנו מסייגים טענה זו, על רקע הניתוח הפרשני שהוצג בציר היהודי-ערבי.

ארגונים חברתיים כדוגמת ידיד עשויים ליחס להעתקת הבסיסים הזדמנות לצמצום פערים בין הפריפריה למרכז. מתוך התנגדותו לאופיה השבטי-סקטוריאלי של החברה בישראל ידיד יעודד מפגשים ודו שיח בין קהילות יהודיות שונות, כשהציר המאחד ביניהן הוא הלאומיות והצבא: "ככל שחלפו השנים התברר כי לצד הצלחת קיבוץ הגלויות מתגלה כישלון מיוזג הגלויות. מדינת ישראל הפכה יותר ויותר לחברה שבטית סקטוריאלית. במקום השתלבות וקשר בין עולים חדשים וותיקים, אשכנזים וספרדים, עשירים ועניים, ימין ושמאל, כמו גם בין מגזרים נרחבים אחרים, מתקיים תהליך הפוך, של התנכרות עד כדי ניתוק מהאתוס הציוני וסכנת התפוררות החברה" (מתוך אתר העמותה). אוכלוסיה צבאית גדולה תהווה מנוף לקידום החינוך לכל ילדי האזור, ואף תייצר הזדמנויות תעסוקתיות חדשות.

קשה בנייתוח פרשני זה להבחין מי מבין הקהילות והארגונים שנידונו כאן ייחס להעתקת המחנות משמעות של צדק משמר ומי צדק מתקן. צדק משמר לענייננו הוא מצב שבו מעבר המחנות יזרים משאבים לקהילות בנגב, ישפר את מצבן, אך לא ייכרך בשינוי מבנה הכוח, הן בין הנגב והמרכז והן בין קהילות הנגב. צדק מתקן יביא לשינוי מבנה הכוח וההיררכיה בין הנגב והמרכז ובין קהילות הנגב. יש להניח שהקהילות והארגונים בנגב חפצים בתיקון משנה, אך מודעים למגבלות של

המהלך ולכן מייחסים למהלך סמליות של תיקון משמר. חלק אחר מבין הקהילות והארגונים עשוי לראות במהלך סמל לשימורו של העוול החלוקתי.

העתקת מחנות כסחל להמשכיות העוול החלוקתי

"הרצונות להפריח את הנגב אינם מכתבים את המציאות הכלכלית שגורת את הפיכת השטח [שיפוניה ממחנות] לבניה עירונית רוויה, על מנת לממן לכאורה את מעבר עיר הבה"דים".³⁷

להעתקת המחנות ניתן לייחס משמעות סמלית שלילית על הציר החלוקתי, דהיינו פעולת העתקה תעצים את אי-השוויון בין הנגב והמרכז ובין קהילות הנגב. מן השלבים הראשונים בהם עלתה האפשרות להעתקת מחנות צה"ל אל הנגב דובר על היתרון הנדלי"ני שהמהלך מקפל בתוכו. בשנת 1994 הוקם צוות בין-משרדי, המובל בידי משרד הביטחון, בשם "פרויקט שיווק מחנות" שנועד לפנות כ- 120 מחנות ממכרזי ערים ולשווק את שטח המחנות לבנייה של כ- 80,000 יחידות דיור. שינוי ייעודי הקרקע צפוי להניב לקופת המדינה כ- 26 מיליארד שקל.³⁸ כלומר, מהלך העתקת המחנות כדאי מבחינה כלכלית לצבא – שישפר ויחדש את מתקניו, למדינה – שתהנה מהכנסות נאות וממתן תחושה לאזרחיה של מרחב אזרחי נקי מצבא, לתושבי המרכז - שיהנו מירידת מחירי דיור ומפוטנציאל רב לשפר את תנאי המגורים, ולרשויות המקומיות שמשטח שיפוטן יתפנו המחנות וייהנו מהכנסות על השבחת הקרקע ומסים. שם המשחק במובן זה הוא יעילות כלכלית. אך אין ערובה שגם תושבי הנגב יהיו שותפים לרווחים מן המהלך, אפילו לא במישור של הגעת אוכלוסייה חזקה לאזור, שכן ישנה הנחה שאנשי הצבא ובני משפחותיהם ימשיכו לגור במרכז וליומם אל מקום עבודתם בנגב. הפיתוח המוצע של כביש 6 ומסילת רכבת עד למחנות תומך באפשרות זו. תובנה זו איננה נסתרת מעיניהם של חלק מן הארגונים והקהילות בנגב. בעבור חלק מהם, גם אם המהלך ייטיב בדרך כלשהיא עם הנגב, הרי הם בלאו הכי לא יהנו מהטבה כלשהיא.

אך להבנה שלמהלך זה עשויה להיות השלכה שלילית בהיבטים החלוקתיים, איננה מחייבת בהכרח ייחוס של משמעות שלילית להעתקת המחנות. ייתכן שלארגונים מסוימים יש אינטרס בשימור אי השוויון, ולכן ההבנה שלהם שהעתקת המחנות תשמר את אי-השוויון היא דווקא דבר חיובי. כבר רמזנו על אפשרות כזו בכל הנוגע ליישובים להבים, מיתר ועומר, ובמידה מסויגת גם המועצה האזורית רמת נגב, שבתחרות על משיכת אוכלוסייה מקרב אנשי הצבא ובני משפחותיהם שישתקעו בנגב בעקבות העתקת המחנות, דווקא מעוניינים להדגיש את המיצוב החברתית-כלכלי הגבוה שלהם, והיו מעוניינים להעצימו באמצעות השתקעות של עוד משפחות. היטיב לנסח זו דובר מועצת עומר שגרס שהאוכלוסייה ברמת

שכר גבוהה ביותר תגיע לעומר מיתר ולהבים, בעלי הכנסות 7000-9000 ש"ח יגיעו לבאר שבע והכנסות נמוכות יותר יגיעו לאופקים, נתיבות ודימונה.

עם הגופים הרואים בהעברת המחנות לנגב מהלך מכוון או בלתי נמנע, לקיבוע מציאות קיימת של פערים חברתיים וכלכליים בין מרכז לפריפריה, ובשל כך עשויים לתמוך בו, ניתן למנות גופים כלכליים. להתאחדות התעשיינים, למשל, אין בהכרח אינטרס למגר את תדמיתו הפריפריאלית של הנגב. מעניינה של ההתאחדות שהאזור יהווה מוקד משיכה לאנשים 'חזקים' ומקצועיים. למשל, פרויקט "שמים את הפריפריה במרכז", שבמרכזו העתקה של כ-60 מפעלים מאזור המרכז לפארק נ.ע.מ שליד נתיבות.³⁹ לדידם של הארגונים הכלכליים, הגעת מחנות הצבא תרחיב את התשתית תומכת התעשייה בנגב ולכן תקדם פתיחתם של מפעלים רבים באזור. בהנחה שאנשי צבא ובני משפחותיהם יעתיקו מגוריהם אל הנגב,⁴⁰ הרי שצעד זה לא רק שיחזק מוראלית ישובים חזקים קיימים ויעניק לגיטימיות להתיישבות נוספת של בעלי מקצוע, אנשי טכנולוגיה ואקדמיה, אלא גם יקדם פתרונות בפועל לבעיות גישה, תשתיות ושירותים המהווים מכשול כיום בקליטת תושבים חדשים באזור. בה בעת, שמירה על מעמדו הפריפריאלי של הנגב תעניק הטבות כלכליות למפעלים - בדומה לחלוקה הקיימת כיום לאזורי עדיפות לאומית – ובכך ישתמר הנגב כרזרבה להקמת מפעלים בעתיד בעלויות פחותות מאלו שבמרכז.

מתוך הגופים שנבחנו, אלו העשויים להתנגד להעתקת המחנות משום שזו מקבעת פערים, ואף עשויה להביא להרחבת פערים, כוללים ארגונים חברתיים כדוגמת הקשת הדמוקרטית המזרחית. הקשת הדמוקרטית המזרחית אינה עוסקת בתחום אחד אלא מעורבת בפרויקטים שונים עם אוכלוסיות שונות, כאשר החוט המקשר ביניהן מתייחס לשאלות של פגיעה בשוויון אזרחי וחלוקה לא צודקת של משאבים. בדרום, מנהלת הקשת קשר שותף עם פעילים חברתיים מבאר שבע ומדימונה במסגרת פרויקט 'מדרש קשת נודד' (פורום מידע והעצמה בשאלות של תרבות מזרחית והעצמה חברתית), במסגרת המאבק לשינוי גבולות שטחי שיפוט והמאבק לזכויות עובדי קבלן. במישור הארצי פועלת הקשת נגד תוכנית מהל"ב ('ויסקונסין') להחזרת עובדים למעגל העבודה. על רקע פעילות זו הקשת עשויה להתנגד להעתקת המחנות.

גם התושבים הבדואים, ובעיקר אלו הגרים בכפרים הלא-מוכרים, מתרגמים את העתקת המחנות כצעד נוסף בפיתוח המגזר היהודי, תוך כדי הזנחת זה הבדואי. לכן תוצאתו הרחבת פערים בין שתי הקהילות. זאת מעבר לעניין היהודי-ערבי שבמרכזו תפקידו של הצבא בייחוד הקרקע – בו דנו בנייתו הצייר

הקודם: הבדואים לא יועסקו במחנות הצבא, גם לא באספקת שירותים להם, הקמת המחנות תגזול מהם שטחים המשמשים כיום לרעיית צאן, כפי שכבר חוו הבדואים בשנים האחרונות. כך, למשל, באפריל 2006 הסיירת הירוקה החרימה 350 בני צאן בבעלות בדואים כיוון שרעו בשטח המוכרז כשטח אש, שעד שנת 2005 היה פתוח לרעייה. בעקבות ההחרמה המועצה האזורית של הכפרים הלא מוכרים החלה בפעילות מחאה לשם הקצאה של שטחי מרעה.⁴¹

דווקא תושבי ערי הפיתוח, המחויבים לגישה פרגמטית יותר בשל התמודדותם עם לחצים כלכליים וחברתיים יומיומיים, ובשל העובדה שהצבא מהווה עבור הדור הצעיר ערוץ למוביליות חברתית (לוי, 2005), יהיו, ככל הנראה, חצויים וזהירים יותר בתגובתם להעתקת המחנות. כפי שצוין קודם לכן, בערי הפיתוח בנגב קיימת תקווה שהבאת המחנות לנגב תתרום לפיתוח מקורות תעסוקה. ישנה גם תקווה שחלק ממשפחות אנשי הקבע תקבענה את מקום מגוריהן בשכונות חדשות בערי הפיתוח. אולם, ניסיונה של מצפה רמון משנות השמונים, עת שהועברו לסביבתה מחנות צבא מסיני, עדיין מהדהד: מיקום מחנות הצבא בשעתו תרם במידה מוגבלת ליישוב, למרות התנאים המפתים שהוצעו לאנשי הצבא כדי שיבחרו לגור במצפה רמון. גם היום ערי הפיתוח נוקטות גישה זהירה בכל הקשור לאפשרות שמשפחות אנשי הקבע יקבעו מקומן בערי פיתוח, למרות השימוש הנרחב בשיח הפיתוח שיביא בעקבותיו מהלך העתקת המחנות. תורמת לכך השמועה שבעיר הבה"דים הסמוכה לירוחם עומדת לקום שכונת אנשי קבע, שתמנע למעשה אפשרות שאלה יגורו ביישובים הקיימים בנגב.

ציר ג': ציר סביבה ואיכות חיים

"אם מסוכן לחיות בנגב, מסוכן גם לי וגם לחיילים. את השפכים שלכם אנחנו לא צריכים בנגב. אבל אם מביאים את השפכים, שיביאו גם את הבה"דים... עיר הבה"דים יכולה להציל את הנגב."⁴²

הקמת בסיסי הצבא בנגב מעלה על סדר היום הציבורי שאלות הנוגעות לסביבה, כולל שאלות שלממשל נוח היה שלא להתמודד עמן, כדוגמת אתר הפסולת ברמת חובב והשפעתו על תושבי האזור. ארגונים מקומיים עוסקים מזה שנים רבות בשאלות הנוגעות לזיהום, פגיעה במקורות מים והרס שטחים פתוחים. אולם עיסוק זה הודחק לשוליים בידי כל ממשלות ישראל, ואלה המשיכו לדמות את הנגב כאזור של טבע בראשיתי, שומם שיש להחיותו באמצעות התיישבות יהודים. הפער בין דימוי הנגב כטבע בראשיתי וכריאה הירוקה של המדינה מחד,

אל מול מציאות המנצלת את משאביו מבלי לקחת בחשבון שיקולי קיימות בהווה ובעתיד מאידך, מעצב מגוון עמדות של ארגוני סביבה ביחס לפיתוחו בעתיד. על הציר הסביבתי ניתן למקם מחד את אותם ארגונים הרואים עצמם אמונים על שמירת מרחבי הנגב הפתוחים ועל כן מתנגדים להגדלת האוכלוסייה בו על כל המשתמע מכך בתחום הבנייה והתשתיות – ולכן העתקת המחנות מסמלת עבורם המשך הפגיעה בסביבה, ומאידך את אותם ארגונים הרואים במעבר המחנות פתח להעלאת סוגיות הנוגעות לפגיעה בסביבה והזדמנות לטפל בהם. במילים אחרות, בעוד שחלק מהגופים המתמודדים עם שאלות סביבתיות יראו בהקמת עיר הבה"דים קודם כל איום, אחרים יראו בו פתח לתיקון.

להבדיל משני הצירים הקודמים, בציר הסביבתי נעשה שימוש מועט יחסי בכלים פרשניים, שכן מאז שנת 2003 מתנהל דיון ער על הקשר שבין העתקת המחנות והיבטים סביבתיים, דיון שבו נטלו חלק משרדי ממשלה, רשויות מקומיות (ובכללן המועצה התעשייתית רמת חובב) וארגוני סביבה. הדיון מתמקד בעיקר בשאלות הנוגעות לעיר הבה"דים, שמתוכננת לקום בסמוך לרמת חובב. הנה סקירה על השתלשלות האירועים בנושא הסביבתי, השתלשלות שמקפלת בתוכה את הנימוקים והצדדים שרואים בהעתקת המחנות סמל לתיקון מפגעים סביבתיים.

סמל לתיקון נזקים סביבתיים

בשלהי שנת 2003 וראשית שנת 2004 התריע משרד הבריאות⁴³ והמשרד לאיכות הסביבה⁴⁴ על הסכנות הצפויות מהבנייה בשטח המיועד להיות "עיר הבה"דים": מטרדי ריח שמקורם פליטות חומרים נדיפים מהמפעלים ומבריכות האידוי של רמת-חובב הנשאים ברוח למרחק של מעל 10 ק"מ מגבולות האתר ובכללו אזור צומת הנגב; פליטות חריגות של חומרים כימיים ממפעלים ומוקדי זיהום אוויר שחלק מהחומרים הנפלטים מסווגים כמסרטנים אפשריים לבני-אדם וכן חומרים מסוכנים אחרים שיכולים לגרום נזק בריאותי בלתי הפיך בחשיפה מתמשכת בריכוזים גבוהים. זאת ועוד, המצב עשוי להיות רע עוד יותר לדבריהם, במידה שבאזור התעשייה ברמת-חובב ייבנו בריכות אידוי נוספות בשטחים הפנויים שבו. ועוד, כפי שפרטנו לעייל, מדרום-מזרח לרמת-חובב, ברמת בקע, מתוכננים להיבנות מפעלי התעשייה הצבאית שיועברו מרמת השרון. נוסף על כך, מתוכנן פיתוח של תחנות כוח גדולות באזור רמת חובב.

גם שוחרי איכות הסביבה נזעקו לנושא וטענו שאין להתחיל בעבודות בניית המחנה החדש מבלי לבדוק קודם לכן את הסיכונים שבקרבה לרמת-חובב.⁴⁵ עמותת "נגב בר קיימא", שביחס לארגוני סביבה אחרים נהגה בעבר לאמץ קו פרגמטי יותר,

טענה שיש להימנע מהקמת המחנה בקרבת אתר רמת-חובב ובתחום השפעתו כדי למנוע כל פגיעה אפשרית בבריאותם של חיילים ואזרחים. אם בכל זאת יוסכם על הבנייה, יש לעשות זאת רק לאחר מחקר ובדיקה ולפעול למניעת זיהום אוויר ופליטה של חומרים מסוכנים לאדם ולסביבה.⁴⁶

הפרעת אזור רמת חובב למתקני צה"ל שבקרבתו נדונה בהרחבה עוד כמה שנים קודם לכן. בדיון של ועדת הפנים ואיכות הסביבה ב-6 באוקטובר 2002 בעניין בעיות איכות הסביבה של המועצה המקומית התעשייתית רמת חובב, ציין נציג צה"ל כי כבר בשנת 1997 הורה קצין רפואה ראשי על פינוי מתקן האימונים הסמוך והצמוד לאתר רמת חובב מצפון מזרח.⁴⁷ לאחר פינוי המחנה הוצאו בצה"ל הוראות מפורטות הקובעות למי מותר לעבור באזור המחנה, מה משך הזמן שמותר לשהות במקום, באילו תנאים ועוד. הפינוי השתהה, אך לנוכח תופעות של תחלואה שהטרידה את רשויות הצבא הוא בוצע לבסוף. עוד הוסיף שבמהלך שנת 2001 התקבלו פניות חוזרות ונשנות של חיילים המשרתים בבסיס חצרים על מיחושים, כאבי ראש, בחילות וכדומה. לפיכך הוחלט בצה"ל לבחון ולמפות בעזרת המשרד לאיכות הסביבה את החומרים הנפלטים ותחומי השפעתם ובעקבות זאת הוחלט שיש לפעול לניטור רציף במקום. הערכת הבדיקה הייתה כי מרחב ההשפעה אינו מצטמצם לבסיס חצרים בלבד.⁴⁸

בינואר 2004, רק כמה שבועות לאחר טקס הנחת אבן הפניה ובעקבות הביקורת על רעיון הקמת עיר הבה"דים, כבר נדרשה לנושא ועדת הפנים ואיכות הסביבה של כנסת.⁴⁹ עוד בטרם הדיון בוועדה, העבירה המועצה התעשייתית רמת-חובב תגובתה לפיה אין כל ממצא המעיד על סכנה בריאותית. כמו כן, לדבריהם, סקר סיכונים מעודכן שהוכן בהנחיית המשרד לאיכות הסביבה, המליץ על טווח בטיחות של 6 ק"מ מרמת-חובב. סקר איכות אוויר חצי שנתי שנערך בספטמבר 2003 על-ידי חברה חיצונית על-פי הנחיות מחוז הדרום של המשרד לאיכות הסביבה, מצא כי בבדיקה בצומת הנגב לא נמצאו ממצאים המלמדים על ריכוזים מסוכנים של חומרים שמקורם ברמת-חובב. כמו כן, בהשוואת ממצאי המדידות שהתקבלו בסקר לערכי איכות האוויר הסביבתיים נמצא שמטרדי הריח שמקורם ברמת-חובב אינם מסכנים את תושבי האזור.⁵⁰

גם התייחסות משרד הביטחון לעניין הקמת בסיסי ההדרכה הועברה לוועדת הכנסת טרם הדיון. צוין בה כי אזור צומת הנגב נקבע כאתר מועדף להקמת המחנה לאחר עבודת מטה שבה נבחנו כמה חלופות ונותחו מרכיבים רלוונטיים לצורכי הצבא, כגון נגישות לשטחי אימונים, זמינות קרקע, ויכולת התפתחות עתידית, התאמה לתוכניות אזרחיות, נגישות תחבורתית, וכן שמירה על ערכי טבע

ונוף, השפעה חיובית על יישובי הסביבה ואיכות הסביבה. לטענת משרד הביטחון, באפריל 2003, כאשר נעשתה עבודת המטה ובעיתוי שבו התקבלה ההחלטה על המיקום המועדף – כ-9 ק"מ מרמת-חובב – המשרד לאיכות הסביבה הגדיר רדיוס של 5 ק"מ מרמת חובב כ"טווח ביטחון" שבו לא ייבנו בתי מגורים או מבנים שנועדו לשימושים רגישים אחרים. באוגוסט 2003 הצהיר המשרד לאיכות הסביבה כי בטווח של 5-10 ק"מ מרמת-חובב יש אפשרות למטרדים סביבתיים. יחד עם זאת, צוין בהתייחסות משרד הביטחון, בריכות השפכים ברמת-חובב, שהן ככל הנראה המקור העיקרי למטרדים, תהיינה יבשות עד לשנת 2007 – המועד שבו מתוכננת הקמת "העיר".⁵¹

ב-21 בינואר 2004 התכנסה ועדת הפנים ואיכות הסביבה לדיון בנושא. נציג צה"ל ציין שהרעיון להקמת "העיר" בנגב לא היה חדש ו"נמצא אצלנו במגירות הרבה שנים. הוא קיבל תנופה מחודשת לאחרונה לפני כשנה, בדחיפתו של ראש הממשלה עצמו ומשרד ראש הממשלה". עוד ציין, כי כאשר התקבלה במטכ"ל ההחלטה בנושא, קבע ראש הממשלה קו שממנו ודרומה יימצא המיקום. בעבודת מטה שבוצעה נבחנו מספר חלופות למיקום "העיר": באזור צומת להבים, משמר הנגב, מתחם בית הגדי, צומת הנגב, מצפה רמון, שדה תימן. כל המקומות נבדקו ונשקלו, ונבחר אזור צומת הנגב כמתאים ביותר. בדיון הוקרא גם המכתב ששיגרה לוועדה השרה לאיכות הסביבה יהודית נאות ובו ציינה כי "קיים חשש שהאזור המיועד להקמת 'העיר הבה' דית' אינו מתאים לשהייה ממושכת של חיילים, אם מדובר על מרחק של 9 ק"מ מאתר רמת חובב בתנאים הקיימים כיום". לסיכום, החליטה הוועדה לפנות לשר הביטחון, ולא לעשות כל צעד ממשי בשטח עד שתיבדק השפעת אתר רמת חובב על הסביבה.⁵²

באפריל 2004 הסתמן כבר שינוי בעמדת צה"ל ביחס להעברת בסיסי ההדרכה לצומת הנגב. בעת טיסה מעל רמת חובב שביצעו הרמטכ"ל רא"ל משה (בוגי) יעלון, מנכ"ל משרד הביטחון, עמוס ירון, סגן הרמטכ"ל אלוף גבי אשכנזי ובכירים בצה"ל אמר סגן הרמטכ"ל "אנחנו מקבלים רגליים קרות. ייתכן שנתחיל לחפש מקום אחר למקם בו את "העיר".⁵³ בדיון נוסף שהתקיים בוועדת הפנים ואיכות הסביבה של הכנסת ב-17 מאי 2004 בנושא הטיפול בשפכים וזיהום אוויר ממפעלי רמת חובב, ציין יועץ ראש הממשלה לענייני התיישבות, עוזי קרן, כי "שר הביטחון ומנכ"ל משרד הביטחון קיבלו רגליים קרות. פתאום נעצר כל התהליך של הזזת "העיר" לצומת הנגב מהסיבה שיתכן ומסכנים את החיילים." לדבריו, התערבות משרד ראש הממשלה בנושא נבעה מתלונות תושבי בארבע והסביבה על מטרדי רמת חובב, ומהרצון לקדם את הקמת "העיר" כמנוף להתפתחות יישובים חדשים בצפון הנגב. הוא ציין שבמשרד ראש הממשלה נבחנו שתי חלופות: האחת, לחדול

ולא להקים את המחנה והשנייה לבחון כיצד משפרים את תנאי איכות הסביבה באזור. את הפתרון לבעיה הוא רואה בשלושה ערוצי טיפול: הצגת דרישות מחמירות מהמפעלים ובמידת הצורך ענישה אם לא יעמדו בהן; המשך תכנון 'העיר' כאמצעי לחץ לשיפור איכות הסביבה באזור; הקצאת חלק מסכומי הכסף שייאספו מפינוי בסיס צריפין לסיוע בשיפור נושא איכות הסביבה.⁵⁴

באוגוסט 2004 פרסם משרד הבריאות דו"ח מחקר אפידמיולוגי על השפעת הזיהום באתר רמת חובב על תושבים המתגוררים בסמוך, רובם בדואים בני שבט אל-עזזמה. הדו"ח חשף נתונים חמורים שהציגו תמונה מדאיגה של מומים מולדים ופגיעות בריאותיות חמורות. בעקבות המסמך שר הביטחון שאול מופז הודיע שהמיקום של 'העיר' בצומת הנגב אינו סופי. כן מונתה ועדת בדיקה בין-משרדית שתגבש המלצות אם להעביר את מיקום 'העיר' לצומת משמר הנגב, כ-15 קילומטר ממערב לבאר-שבע.⁵⁵

ב-28 נובמבר 2004 החליטה הממשלה לאמץ את תוכנית המשרד לאיכות הסביבה להפחתת מפגעי זיהום אוויר וקרקע הנובעים ממפעלי רמת חובב. כמו כן נקבע שביולי 2005 מנכ"ל משרד ראש הממשלה ומנכ"ל משרד הביטחון יבחנו את התקדמות יישום התוכנית במגמה להחליט על מיקום "העיר".⁵⁶ למעשה הממשלה יצרה זיקה בין הקמת המחנה והתקדמות הטיפול במפגעים סביבתיים באזור רמת חובב והפכה את הקמתו למנוף לטיפול בבעיות של רמת חובב.⁵⁷ לזיקה זו, כפי שנראה בהמשך, השלכות רבות על המשמעות הסמלית שמייחסים ארגוני סביבה למהלך העתקת המחנות. ב-30 מרס 2005 הממשלה הנחתה את רכבת ישראל וגורמי התכנון להכין לקראת דיוני וועדת השרים לפיתוח הנגב תוכנית לחיבור המחנה המיועד בצומת הנגב וכן שדה התעופה נבטים לרשת מסילות הברזל.⁵⁸

בעקבות המחלוקות סביב סכנת הזיהום מרמת חובב נערך ב-20 אפריל 2005 דיון וסיוור בהשתתפות המשנה לרה"מ שמעון פרס, השר לאיכות הסביבה שלום שמחון ופקידים בכירים ממשרדי הממשלה ומצה"ל. בפני משתתפי הסיוור הוצגו הבעיות העיקריות, הנוגעות למטרדי השפכים, והדרכים המוצעות להתמודדות עימן. בדיון הדגיש מנכ"ל משרד הביטחון עמוס ירון כי לצה"ל יש אלטרנטיבות אחרות למיקום עיר בסיסי ההדרכה האמורה לקום בנגב, למשל באזור ערד. לדבריו אם משרדי הבריאות ואיכות הסביבה לא יסכימו לערוב לכך שבריאות החיילים שישירתו בבסיסים החדשים לא תעמוד בסכנה, תבוטל הקמת "העיר" בצומת הנגב. המשנה למנכ"ל משרד הבריאות, בועז לב, אמר כי "המשרד לא יכול לחתום ולערוב לכך שמיקום הבסיסים בסמוך לרמת חובב לא יגרום לעליה במקרי סרטן בעתיד. מתוך זהירות מונעת, צריך להתרחק מהמעגלים שמסביב

רמת חובב. יכול להיות שלא יהיו נזקים לחיילים בבסיסים החדשים אבל יתכן גם שעוד 20 שנה יסתבר שטעינו". השר לאיכות הסביבה ונציגי משרדו ציינו, כי נעשות פעולות רבות לתיקון המפגעים ובראשן ייבוש בריכות מי הקולחין, שיקום האתר המרכזי לפסולת רעילה ושימוש נרחב בטכנולוגיות מתקדמות של ניטור ובקרה של שפכים וזיהום אוויר. לדבריהם, המשך הטיפול במפגעים יאפשר הקמת ישובים ומחנות צבא בסמיכות לרמת חובב. יחד עם זאת, השר לא ערב שאין סכנה מאתר רמת חובב. עוזר רה"מ להתיישבות, עוזי קרן הגיב: "משרד הביטחון צריך לקבל החלטה קשה בתנאי חוסר וודאות מסוימים. אם ההחלטה תהיה לצאת מהאזור, גופים אחרים לא יגיעו גם כן. אם צה"ל יוותר על האזור ללא הצדקה נחרץ דינו של אזור שלם". בסיום הביקור במקום אמרו המשנה לרה"מ, שמעון פרס, ומנכ"ל משרד הביטחון כי סביר להניח שהאצת תהליכי תיקון המפגעים יובילו לקבלת החלטה חיובית בדבר הקמת "העיר", כמתוכנן בצומת הנגב. "העיר" אמורה לחזק ולפתח את הנגב בתחומי התשתיות, התעסוקה והדמוגרפיה. "בסופו של דבר", טען השר פרס, "כל החלטה לגבי מיקום "העיר", תשליך על הקמת יוזמות אחרות בנגב".⁵⁹

ב-18 מאי 2005 הוצג לוועדת הפנים ואיכות הסביבה דו"ח המציאות הסביבתית ברמת חובב לשנת 2004. בסיכום הדיון על ממצאי הדו"ח, קבעה הוועדה כי "העיר" לא תוכל לקום בצומת הנגב בגלל חומרים מסוכנים ברמת חובב ללא שינוי התנאים הסביבתיים.⁶⁰ כחודש לאחר מכן, ב-26 יוני 2005, משרד הבריאות קבע במסמך מטעמו שמפעלי רמת חובב לא יעמדו במועד בשיפורים הנדרשים לצורך הקמת "העיר". התוכנית לטיפול במפגעים, קבע המסמך, תסתיים, אם בכלל, שנים אחרי שבסיסי ההדרכה, על אלפי החיילים שבהם, כבר יפעלו בשטח. בתגובה למסמך הודיע האלוף אודי אדם, ראש אגף הטכנולוגיה והלוגיסטיקה:

"אגף התכנון בדק ומצא חלופות נוספות טובות בהרבה בנגב, רחוקות יותר מרמת חובב ואף שותפנו בבדיקות בשלב מסוים והבענו דעתנו על החלופות הטובות יותר. אם קיימות חלופות יותר בטוחות מבחינת הסיכון הפוטנציאלי ושום דבר עוד לא הוקם, מתבקש ללכת על הצד היותר בטוח ולבחור באתר המרוחק מטווח המפגעים מרמת חובב. בחירה אחרת בנגב לא תפגע בפיתוח הנגב ולא תשפיע כהוא זה על ביצוע כל הדרישות להפחתת המפגעים מרמת חובב שהן הכרחיות לשיפור איכות חייהם של תושבי היישובים הקיימים היום סביב רמת חובב ולפיתוח עתידי של מרכז הנגב ומטרופולין באר-שבע".⁶¹

בסיור שערך סגן שר הביטחון זאב בויס, ברמת חובב בספטמבר 2005, הוצגו בפניו המאמצים להפחת זיהום האוויר והקרקה. אף הוא ציין כי הוא רואה חשיבות רבה בקידום "העיר" במיקום המתוכנן בצומת הנגב, בהתאם להחלטת הממשלה.

עובדה היא כי מהלך זה משמש זרז ומניע לטיפול במפגעי רמת חובב. יחד עם זאת, הוא הדגיש כי אין לאפשר העברה, ולא גם של חייל בודד לאזור, עד להשלמת הטיפול במטרדים. הוא הוסיף כי ההחלטה על מיקום "העיר" תתקבל בתחילת שנת 2006, בדרגים הגבוהים ביותר של מערכת הביטחון.⁶²

ואכן, בפברואר 2006 פורסם בתקשורת כי הממשלה קרובה לאשר את הקמת "העיר" באתר המוצע הודות להסכמה שבאזור התעשייה תיושם תוכנית למניעת מפגעים על פי תקינה אירופית המתייחסת לזיהום תעשייתי.⁶³ מדובר היה בהמלצות החברה ההולנדית DVH, המתמחה במתן פתרונות בתחומי איכות הסביבה שאת שירותיה שכר משרד הבריאות. החברה בנתה תוכנית פעולה מקיפה לכל המפעלים ברמת חובב, ויישומה אמור להיות מתואם עם לוח הזמנים להקמת עיר הבה"דים.⁶⁴ על פי דרישת משרד הבריאות, יערך סקר בריאותי של תושבים וחיילים באזור, שיתחיל בשנת 2006 וימשך חמש שנים לאחר אכלוס מתחם המחנות.⁶⁵

ב-12 מרס 2006, למעלה משנתיים לאחר הנחת אבן הפינה, נדרשה ישיבת הממשלה לנושא העברת "העיר" לצומת הנגב וקבלה דיווח מהגורמים הנוגעים בדבר על הפעילויות שנעשו בנדון. נציג המשרד לאיכות הסביבה סקר את סוגיית הסכנה הסביבתית ודווח על שיפור גדול בנתוני זיהום האוויר, הקרקע והמים ברמת חובב, עקב שורת פעולות שנקטו שם לאחרונה. בסיכום הדיון קבע ממלא-מקום ראש הממשלה דאז, אהוד אולמרט, כי בחודש מאי שנה זו, תוגש לממשלה סקירה נוספת ואז יוחלט אם אכן להקים את הבסיס באתר. עד קיץ 2006 לא התקבלה החלטה בנושא. השהיית ההחלטה נבעה מהמשך הבדיקות שבצעה מערכת הביטחון עם משרד הבריאות והמשרד להגנת הסביבה באשר לסיכונים האפשריים וניטורם.

בספטמבר 2006 קצין רפואה ראשי החליט לא לאשר את המיקום בצומת הנגב. שמואל ריפמן, ראש המועצה האזורית רמת נגב, אמר בתגובה שמשמעות החלטה זו היא שלא יוקמו יישובים ברדיוס של 10 קילומטרים מרמת חובב, זאת בשעה שהשכונות הדרומיות של באר שבע נמצאות במרחק 8 של קילומטרים מרמת חובב. דעתו הייתה שראש הממשלה, שר הביטחון והשר לפיתוח הגליל והנגב צריכים להודיע בזמן הקרוב אם התוכנית להורדת עיר הבה"דים לדרום שרירה וקימת או שתבוטל.⁶⁶

עד אוקטובר 2006, כמעט שלוש שנים מאז הנחת אבן הפינה, לא התקבלה החלטה אם מתחם המחנות אכן ימוקם באתר המוצע, כי טרם הוסכם על אופן פתרון הבעיות הסביבתיות של אזור התעשייה שברמת חובב. היתה הסכמה כללית בין

המשרד להגנת הסביבה והמועצה המקומית רמת חובב שיש לדאוג שעיר הבה"דים באתרה המוצע, לא תהווה סיכון לחיילים שישרתו בה.⁶⁷ כך תוכנית הקמת עיר הבה"דים הפכה בעצם להיות הזרז בטיפול ופתרון הבעיות הסביבתיות שיוצר אזור התעשייה. בנובמבר 2006 התכנסו ראשי רשויות בנגב במטרה להיאבק על כך שהתוכנית לא תרד מהפרק ולצורך כך בקשו לדון עם שר הביטחון על מנת שיפעל לקדם מימוש התוכנית באמצעות הפחתת הזיהומים מרמת חובב.⁶⁸

בדצמבר 2006, המשרד להגנת הסביבה ונציגי המפעלים באזור התעשייה רמת חובב חתמו על הסכם בו נקבעו הדרכים ולוח הזמנים לטיפול בשפכים הרעילים של המפעלים.⁶⁹ עמותת אדם, טבעודין טענה שההסכם לא נותן מענה למרבית המפגעים הסביבתיים. לפיכך, לא הוסרו הסיכונים לבריאות הציבור בכלל ולחיילי עיר הבה"דים בפרט.⁷⁰ באותו זמן אשרר קצין רפואה ראשי הסכם שנחתם בפברואר שנה זו עם משרד הבריאות והמשרד להגנת הסביבה לפיו נקבע כי אכלוס עיר הבה"דים יחל לפני סיום הסקר הבריאותי שיבטיח שניתן לשכן במקום חיילים מבלי לסכן את בריאותם.⁷¹ מספר ימים לאחר מכן נודע שגם הסוגיה התקציבית לעניין זה באה לידי פתרון.⁷² למרות פתרון הסוגיות הסביבתיות והתקציביות, עדין השתתה החלטה הסופית בצה"ל על הקמת עיר הבה"דים.⁷³ כאמור, בעת כתיבת הדברים, מתפתחת מחאה של הורים המתנגדים לשירות בניהם ובנותיהם בעיר הבה"דים העתידית בשל הנזק הפוטנציאלי לבריאותם.⁷⁴

כאמור, בתחילת אפריל 2007, אישרה הממשלה את ההצעה להקמת עיר הבה"דים בצומת הנגב.⁷⁵ החלטת הממשלה מתייחסת גם לנושא ניטור סביבת רמת חובב, שיקום אתר פסולה הרעילה ברמת חובב, שיפור איכות האוויר, ביצוע סקר אפידמיולוגי מתמשך על מצב החיילים. לנוסח החלטה צורף גם נספח המרכז את ההבנות אשר הושגו בין משרד הבריאות, חיל הרפואה והמשרד להגנת הסביבה, שהסדירו את דרכי הפעולה למניעת מפגעים בריאותיים וסביבתיים מפעילות המפעלים ברמת חובב.

החלטת הממשלה זו, כמו הפעילות הממסדית שקדמה לה, לא ריצו את הארגונים הירוקים.⁷⁶ עמותת 'אדם טבע ודין' תקפה את החלטה. לטענתה, החלטה לא לוותה בפיתרון לבעיות הסביבתיות במקום, לרבות אי קיום סקר בריאותי מקדים. לדברי ראשיה, באי קיום תנאים אלו טרם הקמת "עיר הבה"דים", היא התרשלות שעלולה להוביל לסיכון ממשי של בריאות אלפי החיילים שישרתו שם. לדבריהם, לנוכח מציאות זו העמותה שקלה לפנות לערכאות משפטיות.⁷⁷ ביוני 2007 פעילי "מגמה ירוקה" שדחו את סיכומי הממשלה ומשרדיה, החלו במבצע מחאה חדש אליו הצטרפו הורי מועמדים לגיוס. הם מחו נגד הפגיעה האפשרית

בילדיהם עם גיוסם לשרות במחנות אלה.⁷⁸ למעשה, המחאה בנושא הסביבתי עברה מהמישור המקומי למישור הארצי.

עיריית באר שבע, כמו רשויות מקומיות אחרות באזור, מנהלת שנים מאבק נגד רמת חובב. על פי עדויות תושבי העיר, הזיהום גורם לבחילות קשות, צריבות בפנים, תחושת מחנק וחרדה. ראובן (רוביק) דנילוביץ', סגן ראש עיריית באר שבע טען במסגרת דיווח שבועי לכנסת בנושאי סביבה כי "אתר רמת חובב הוא אתר מוות וכי משחקים בחיי אדם" ודרש להקים ועדת חקירה ממלכתית שתחקור את כל התהליכים שהביאו למצב הקיים.⁸⁰ כך גם רשויות מקומיות בדואיות סמוכות, כמו שגב שלום, והמועצה לכפרים הבלתי מוכרים, אשר בתחומיהן נמצאים מספר רב של אזרחים הנפגעים מזיהום סביבתי, ודאי יראו בהעלאת שאלות סביבתיות על סדר היום הציבורי ערך רב. לתושבי ואדי נעם, למשל, שנחשפו לזיהום רב מרמת חובב, הוצע לעבור לישוב הבדואי שגב שלום. בה בעת, משרד הבריאות המליץ שלא לבנות שכונות נוספות בשגב שלום בעקבות הדו"ח האפדימולוגי שהוזכר קודם לכן.⁸¹ אך רמת חובב אינה הגוף המזהם היחידי באזור: מפעל כיתן דימונה פוגע בשיטתיות במי נחל דימונה, העובר בסמיכות לכפרים הבלתי מוכרים קסר אל-סר, אום מתנאן, ביר אלמשאש, אלזרנוג וביר אלחמאם. בהעדר מערכת פינוי אשפה סובלים תושבי הכפרים הבלתי מוכרים מזיהום וריחות משריפת האשפה במקום. כל אלו ועוד יוצרים שורה של מפגעים סביבתיים הפוגעים באוכלוסייה הבדואית, הן זו היושבת בישובים מוכרים והן בבלתי מוכרים.

מסקירה זו עולה שחלק מן הארגונים והקהילות רואים את העתקת המחנות כסמל לתיקון מפגעים סביבתיים חמורים, ובראשם פליטות הזיהומים ברמת חובב. מסיבה זו הארגונים רואים בפעולת העתקה כדבר שעשוי להסב נזק סביבתי מזערי ביחס לתועלת. נגב בר קיימא, למשל, גרסה שכל עוד המתקנים של הצבא מוקמים בצמוד לתשתיות קיימות, למשל כבישים, הרי הנזק הסביבתי שולי. עמדה כזו מנוגדת לביקורת נגד פעילות הצבא בזירות אחרות, כדוגמת המאבק נגד האנטנות הצה"ליות, או נגד פגיעה באתרי מורשת, כמבצר עתלית⁷⁹, ומנוגדת למאבק של שוחרי איכות הסביבה בכל העולם נגד פעילות צבאית באזורים רגישים מבחינה סביבתית (Doxford and Hill, 1998).

מעבר לעניין המידי של הקטנת המפגעים מרמת חובב, תמיכה נוספת בהגעת הצבא עשויה לנבוע מסיבות עקיפות. שתי החשובות שבהן הן: א. הגעתה של אוכלוסייה 'חזקה' לנגב עשויה לייצר דרישה מוגברת לשמירה על האיכויות הסביבתיות ועל איכות החיים, ובכך להגביר את המודעות הסביבתית. הגעתה תקשה אל השלטונות ועל הציבור הרחב להמשיך ולהתעלם משאלות סביבתיות

באזור ולהמשיך לראות בנגב כיפח אשפה לאומי; ב. העברת המחנות עשויה לצמצם את הלחץ הנדל"ני על השטחים הפתוחים בנגב ולעודד שמירה על אותם שטחים פתוחים ומשאבים שנתרו. הדוגמה הבולטת ביותר היא שטחי האימונים בצאלים, שאין לגביהן תוכניות להקמת יישובים חדשים כיוון שהם משרתים את הצבא.

סמל לנוקים סביבתיים

עם ירידת המיליטריזם בעולם המערבי, ובמיוחד עם תום המלחמה הקרה, חלו תהליכי שחיקה בלגיטימיות של צבאות לפעול במרחב מבלי לתת דין וחשבון לתוצאות הסביבתיות. ברחבי העולם, כמו גם בישראל, גוברת הדרישה והמחאה של ארגוני סביבה להקטין את השפעת הפעילות הצבאית על הסביבה. אולם דרישה זו חורגת מן ההיבט הסביבתי הצר: היא מקפלת בתוכה דרישה לשינוי מעמדו הדומיננטי של הצבא בחיים האזרחיים. דוגמה לכך היא מחאתם המתמשכת של ארגונים סביבתיים ביפן נגד בסיסי הצבא האמריקאים: באמצעות מחאה שנועדה לכאורה למנוע נזקים אקולוגיים שהבסיסים גורמים, נאמרת אמירה חריפה נגד נוכחות צבאית אמריקאית ביפן (Wilcox, 2004).

בדומה, חלק מארגוני הסביבה הפעילים בישראל מקפלים בפעולתם אמירה החורגת מן ההיבט הסביבתי הצר: חלקם רואים את עצמם ארגונים לשינוי חברתי שפועלים בתחום הסביבתי (חנין וארנון, 2005). אחד מן הארגונים הללו הוא אדם, טבע ודין. לארגון ביקורת מתמשכת על המפגעים הסביבתיים אותם מייצרים הצבא וגופי הביטחון, בעיקר בדרום. בשנים האחרונות העמותה עסקה בנושא זיהום המים בבארות ליד שדה תעופה חצור ובסכנות הזיהום מהכור הגרעיני לתושבי דימונה. אומנם, בדיונים על הקמת עיר הבה"דים העלתה העמותה את המפגעים הנגרמים מרמת חובב,⁸² אך אין בטחון שהעמותה תראה את המהלך הכולל של העתקת המחנות באור חיובי. לדוגמה, העמותה פעלה בחודש דצמבר 2006 נגד הכרייה הבלתי חוקית בשדה נבטים, כרייה שנועדה להרחבת הבסיס במסגרת פרויקט העתקת המחנות.⁸³ גם החשש מפני פגיעה אפשרית בשטחים פתוחים מלווה את פעילות הארגונים הסביבתיים, ובהם אדם, טבע ודין: המאבק נגד תוכנית דרך היין; פגיעה בשטחים פתוחים בשל סלילות כבישים (מחלף שפירים וכביש חוצה ישראל); בניה בלתי חוקית; התוכנית להרחבת ירושלים כפי שהוצגה על ידי האדריכל משה ספדיה; ובניה בחופים. ביקורת נוספת מכיוון שונה עשויה להגיע מן החברה להגנת הטבע, החרדה מסגירת שטחים בדרום ומן ההשלכות הסביבתיות של כל פרויקט בינוי בדרום. מחנות הצבא בנגב ישתמשו בשטחים

גדולים יותר מן השטחים הבנויים, למשל לצרכי אימונים, ויצרכו קרקעות לשם תשתיות אליהן. אין סיבה טובה להניח שהעתקת המחנות תתפרש בידי ארגוני סביבה אלה באור חיובי, והם צפויים להערכתנו לנהל מאבקים מקומיים נגד העתקת המחנות.

סיכום

מחקר זה שם לו למטרה להעריך את נקודת המבט האזרחית ביחס לתוכנית העתקת מתקני הצבא אל מטרופולין באר שבע. המתודה המרכזית ששימשה לשם יישום מטרה זו היא מודל לניתוח פרשני של מדיניות מוצעת, שבמרכזה ניסיון לבחון בעזרת כלים איכותניים כיצד תוכנית העתקת מחנות הצבא אל מטרופולין באר שבע מובנת בידי קהילות וארגונים החיים והפעילים בנגב, כל זאת לאור ערכיהם התרבותיים והחברתיים. המודל שואב תובנות מגישות איכותניות ופרשניות, ומיישם אותן בדיסציפלינה של מדיניות ציבורית. תוכנית העתקת מחנות הצבא אל הנגב מהווה שדה מאתגר לבחינת יישומו של מודל זה, לאור השינויים שחלו בשנים האחרונות ביחסי צבא-חברה בישראל, ובמיוחד לאור התגברות השוני ביחסן של קבוצות חברתיות אל הצבא. זה גם נמצא כמודל מתאים למצבים בהם לא ניתן לקיים תהליך של שיתוף ציבור – לדוגמה, בשל מגבלות בטחון שדה.

תוכנית העתקת מחנות הצבא אל מטרופולין באר שבע מובנת באופנים שונים, על ידי קהילות וארגונים שונים. בהתבסס על ההיסטוריה של הפעילות של הארגונים והקהילות, זהותן האידיאולוגית וזיקתם לסוגיה, המחקר איתר שלושה צירים מרכזיים שדרכם הקהילות והארגונים עשויים להבין את מהלך העתקת המחנות: הציר היהודי-ערבי, ציר מרכז-פריפריה וציר הסביבה. כל ציר מקפל בתוכו מספר משמעויות סמליות, המייצגות את האופנים בהם פעולת העתקת המחנות מובנת על בסיס ייצוגים ודימויים. לכן, תחת כל ציר נמצאו משמעויות סמליות העומדות בסתירה זו לזו ביחס לעמדה שאותן הן משקפות. אולם, למרות הסתירה, המשמעויות הללו נובעות מהבנה משותפת ביחס למשמעות העתקת המחנות. משמעויות זו, אם כך, עשויה להיות לאומית-טריטוריאלית – תחת הציר היהודי-ערבי, כלכלית-חברתית – תחת הציר מרכז-פריפריה, או סביבתית – תחת ציר הסביבה. כמובן שלפעולת העתקת המחנות עשויות להיות משמעויות נוספות. אולם תחת המציאות הקהילתית-ארגונית הנוכחית בנגב ומנעד האידיאולוגיות

המעצבות מציאות זו, אין למשמעויות אחרות משקל כאשר אנו שוקלים את נקודת המבט האזרחית ביחס לפעולות הצבא.

זו אם כן תרומתו המרכזית של המודל לניתוח פרשני של מדיניות מוצעת: הוא חותר להבין באופן מושכל את המהלך של העתקת מחנות הצבא מבעד לעיניים של הקהילה והחברה החיה בנגב, ולא מבעד לעיניים אובייקטיביות לכאורה. דווקא ההימנעות מלהיצמד לאמת אובייקטיבית, דהיינו לניתוח שיבחן את כלל ההשלכות של מהלך ההעתקה, הופכת את הערכת פעולת העתקת המחנות לרלוונטית יותר מנקודת מבט של ניתוח מדיניות ציבורית. פעולת העתקת המחנות על-פי מודל זה איננה יכולה להישפט דרך פריזמה צרה המתעלמת מהיבטים רחבים יותר כמו יחסי צבא-חברה, תפקידו של הצבא במסגרת מערכות כוח מורכבות (לאומיות וכלכליות למשל), הדימוי של הנגב בעיני תושביו, וההבנה של תושבי הנגב את האופן בו הם והנגב נתפסים בחברה הישראלית. להיבטים אלו שורשים היסטוריים, שלא ניתן בלעדיהם להבין את האופן בו מובנת פעולת העברת המחנות. אין זה מפתיע אפוא שבעיני ארגונים לשינוי חברתי הפועלים בקהילה הבדואית פעולת העברת המחנות מסמלת את חזרתו בדלת האחורית של הממשל הצבאי, ועמה הזיכרונות של הקהילה מן השנים 1948-1968 בהן ניהל הממשל את חיי הקהילה.

תובנותיו של המחקר צריכות לשמש כתמרור אזהרה עבור קובעי המדיניות ומערכת הביטחון בבואם ליישם את העברת המחנות אל הנגב: כפי שהודגש במחקר זה, הצבא איבד את היוקרה והאמון הציבורי הרב שמהם נהנה במשך שנים רבות. מגמה זו מעמידה את פעולות הצבא בכלל והעברת המחנות אל אזור מטרופולין באר שבע בפרט באור ביקורתי. התעצמותה של החברה האזרחית, ובעיקר התעצמותם של הארגונים להגנת הסביבה וקידום זכויות אדם מקפלים בתוכם פוטנציאל רב לניסיונות הכשלה וגרימת עיכובים בהעברת המחנות – לא מן הטעם שהעברת המחנות בהכרח תפגע בחלק מן הקהילות בנגב, אלא מן הטעם שהעברת המחנות מסמלת עבור חלק מן הקהילות פגיעה בהן, והסמלה זו, כפי שטענו, נשענת על היסטוריה של יחסים בינן לבין המדינה והצבא, לצד אידיאולוגיות המנחות את פועלן. אל קהילות וארגונים אלה עשויים להצטרף ארגונים וקהילות שבשלב זה תולים תקוות לשיפור מצבן בזכות פעולת העברת המחנות. גם תקוות אלו נשענות על מערכות של הסמלה, ולכן תמיכתם עשויה להשתנות אם וכאשר יתברר קיומו של פער בין התקוות למציאות. כך, לדוגמה, קהילות המצפות לקליטת משפחות אנשי הקבע, ולכן מצדדות בפעולת העברת המחנות, עשויות להתנגד למהלך אם וכאשר יתברר להן שמשפחות אנשי הקבע לא קובעות את מקום מגוריהן עמן. חשוב להזכיר בהקשר זה שלארגונים

והקהילות שנבחנו במחקר זה רקורד של עשייה משפטית וניהול מקצועי של מאבקים, והם לא יחששו להתעמת עם הצבא אם לא יובהרו כלל ההשלכות של העברת המחנות.

למרות האזהרה שמקפל בתוכו המחקר, יש בו גם פוטנציאל רב לקידומו של מהלך של שיתוף הארגונים והקהילות בקידום העברת המחנות. המחקר הצביע על מגוון המשמעויות הסמליות שמיוחסות למהלך העברת המחנות. על מערכת הביטחון להבהיר לציבור את יחסה למשמעויות אלו, ולנסות ביחד עם הציבור בנגב, בעיקר עם זה המייחס משמעויות שליליות להעברת המחנות, להאיר באור אחר את הפעולה המוצעת. שיתוף מעין זה איננו בגדר מחווה, אלא אמצעי רב חשיבות שיבטיח את הצלחת המהלך וייצר בקרב הקהילות והארגונים בנגב תמונה ריאלית של העברת המחנות, ולא תמונה המבוססת על סמלים.

פוטנציאל זה משתלב באופן לא קרוא עם החולשה המתודולוגית שהצבענו עליה: התייחסות למשמעויות הסמליות שהארגונים והקהילות עשויים ליחס למעבר המחנות בצורה מקובעת, הנובעת מניתוח פרשני של רקורד הפעילות וזהותם האידיאולוגית. וזאת למרות שממצאי הניתוח אומתו מולם. אולם דווקא חולשה זו מצביעה על הפוטנציאל שבהידברות כמנגנון לרה-עיצוב עמדות, שכאמור מבוססות על סמלים ודימויים ופחות על מידע מהימן ביחס להשלכות של העברת המחנות.

מקורות

- אורן, ע. (2005). "המחיר" המרחבי של הביטחון: שימושי הקרקע הביטחוניים בישראל – צרכים והשלכות, חיפה: קתדרת חייקין לגאואסטרטגיה, אוניברסיטת חיפה.
- אורן, ע. ורגב, ר. (קרב), **ארץ בחאקי- מפת הביטחון של ישראל**, ירושלים: כרמל.
- אורן, ע. ושיפר, ז. (2007). **ההשלכות הכלכליות של האחזקה והשימוש בקרקע על ידי מערכת הביטחון** (מאמרים לדיון – כלכלת ביטחון לאומי, מס' 2), מוסד שמואל נאמן לחקר מתקדם מדע וטכנולוגיה והטכניון
- גדרון, ב., בר, מ. וכץ, ח. (2003). **המגזר השלישי בישראל: בין מדינת רווחה לחברה אזרחית**, תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- גל, ר. (2002). "פינוי מחנות צה"ל מאזורים אורבניים בשנות התשעים", **קרקע**, 48, עמ' 30-45.
- גרדוס, י. ובלושייין-לבנון, ר. (2001). **האקולוגיה העירונית של באר שבע בעידן הגלובליזציה**. מרכז הנגב לפיתוח אזורי: באר שבע.
- החברה להגנת הטבע. (2003). **התיישבות חדשה - יישובים חדשים והתיישבות בודדים: עמדת החברה להגנת הטבע**, אגף שימור סביבה וטבע, מכון דש"א (דמותה של ארץ) לשמירת השטחים הפתוחים בחברה להגנת הטבע.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2006). **הרשויות המקומיות בישראל 2004** (פרסום מספר 1297), http://www.cbs.gov.il/publications/local_authorities2004/tab.htm
- חנין, ד. וארנון, א. (2005). **מקום לתיקון: שיחות על כלכלה, צדק וסביבה**, תל אביב: בבל ומרכז השל.
- יונה, י. ושנהב, י. (2005). **רב תרבותיות מהי? על הפוליטיקה של השונות בישראל**, תל-אביב: בבל.
- לוי, י. (2003). **צבא אחר לישראל**, תל-אביב: ידיעות אחרונות.
- לוי, י. (2005). **הצבא ושוק העבודה: המודל התיאורטי וההשלכה הישראלית** (סדרת ניירות מחקר במנהל ומדניות ציבורית, 1), באר-שבע: אוניברסיטת בן גוריון הנגב.

- מוסקוס, צ. (2001). "לקראת צבא פוסט-מודרני?", **תרבות דמוקרטית**, 4-5, עמ' 213-232.
- מורגנשטיין, ד. (2006). "ליישב את הנגב בתבונה", **גלילאו**, 93, <http://www.ifeel.co.il/page/2780>.
- נח, ח. (2004). **מדיניות מרחבית אתנוקרטית בנגב ומגבלותיה: מקרה הכפרים "הבלתי מוכרים"**, חיבור לשם קבלת תואר מוסמך, באר-שבע: אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.
- פלד, י. ושפיר, ג. (2005). **מיהו ישראלי? הדינמיקה של אזרחות מורכבת**, תל-אביב: אוניברסיטת תל-אביב.
- פרייזר, נ. (2004). "מחלוקה להכרה? דילמות של צדק בעידן פוסט-סוציאליסטי", בתוך: פילק, ד. ורם, א. (עורכים). **שלטון ההון**, ירושלים: ון ליר והקיבוץ המאוחד, עמ' 270-297.
- צפדיה, א. ויפתחאל, א. (2004). "מדינה, מרחב והון: מהגרים בישראל וריבוד חברתי-מרחבי", בתוך: פילק, ד. ורם, א. (עורכים). **שלטון ההון**, ירושלים: ון ליר והקיבוץ המאוחד, עמ' 197-221.
- קדר, א. (2004). "מחוזות החולשה: המשפט הישראלי והמרחב האתנו-לאומי בישראל", **מדינה וחברה**, 2 (5), עמ' 845-884.
- קימרלינג, ב. (1993). "מיליטריזם בחברה הישראלית", **תיאוריה וביקורת**, 4, עמ' 123-140.
- קימרלינג, ב. (2001). **קץ שלטון האחוסלים**, ירושלים: כתר.
- קלדרון, נ. (2000). **פלורליסטים בעל כורחם: על ריבוי התרבויות של הישראלים**, תל אביב: הוצאת הספרים של אוניברסיטת חיפה.
- רם, א. (2005). **הגלובליזציה של ישראל: מק'וורלד בתל-אביב, ג'יהאד בירושלים**, תל-אביב: רסלינג.
- שנהב, י. (2000). "מרחב, אדמה, בית: על התנרמלותו של שיח חדש", **תיאוריה וביקורת**, 16, עמ' 3-12.
- שנהב, י. (2001). "זהות בחברה פוסט-לאומית", **תיאוריה וביקורת**, 19, עמ' 5-16.
- Anderson, K. (2000). "Thinking 'Postnationality': Dialogue across Multicultural, Indigenous, and Settler Spaces", *Annals of the Association of American Geographers*, 90 (2), pp. 381-391.
- Barrett, D. and Tsui, A.O. (1999). "Policy as Symbolic Statement: International Response to National Population Policies", *Social Forces*, 78 (1), pp. 213-233.
- Beck, U. (1992). "From Industrial Society to Risk Society: Questions of Survival, Social Structure and Ecological Enlightenment," *Theory*,

Culture & Society, 9 (1), pp. 97-123.

- Ben-Eliezer, U. (2003). "New Associations or New Politics? The Significance of Israeli-Style Post Materialism," *Hagar: International Social Science Review*, 4 (1-2), pp. 5-34.
- Bradshaw, T. (1999). "Communities not Fazed: Why Military Base Closures may not be Catastrophic," *Journal of the American Planning Association*, 65 (2), pp. 193-206.
- Brenner, N. (1999). "Beyond State-centrism? Space, Territoriality, and Geographical Scale in Globalization Studies", *Theory and Society*, 28, pp. 39-78.
- Brenner, N., and Theodore, N. (2002). "Cities and the Geographies of 'Actually Existing Neoliberalism'", *Antipode*, 34, pp. 349-79.
- Castells, M. (1984). *The City and the Grassroots: A Cross-Cultural Theory of Urban Social Movements*, Berkeley: University of California Press.
- Castells, M. (1997). *The Information Age: Economy, Society and Culture, Vol II, The Power of Identity*, Oxford: Blackwell.
- Colebatch, H.K. (2004). "Review Essay: Interpretive Policy Analysis", *Australian Journal of Public Administration*, 63 (3), pp. 113-121.
- Dardia, M., McCarthy, K. F. Malkin, J. D. and Vernez, G. (1996). *The Effects of Military Base Closures on Local Communities: A Short-Term Perspective*, Washington: Rand.
- Doxford, D. and Hill, T. (1998). "Land Use for Military Training in the UK: The Current Situation, Likely Developments and Possible Alternatives", *Journal of Environmental Planning and Management*, 41 (3), pp. 279-297.
- Forester, J. (2006). "Policy Analysis as Critical Listening", In: Moran, M. Rein, M. and Goodin, R. E. (eds.). *The Oxford Handbook of Public Policy*, N.Y.: Oxford University Press, pp. 124-151.
- Fraser N. and Honnet A. (2003). *Redistribution or Recognition? A Political-Philosophical Exchange*, London: Verso.
- Gur-Ze'ev, I. (1997). "Total Quality Management and Power/Knowledge Dialectics in the Israeli Army," *Journal of Thought*, 32 (1), pp. 9-36.
- Hajer M.A. and Wagenaar H. (eds.) (2003). *Deliberative Policy Analysis: Understanding Governance in the Network Society*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Innes, J.E. and Booher, D.E. (2003). "Collaborative Policymaking: Governance

- through Dialogue, In: Maarten A. Hajer and Hendrik Wagenaar (eds.). *Deliberative Policy Analysis*, Cambridge University Press, pp. 33-59.
- Kedar, A. (2001). "The Legal Transformation of Ethnic Geography: Israeli Law and the Palestinian Landholder 1948-1967", *NYU Journal of International Law and Politics*, 33(4), pp 923-1000.
- Kelly, M. and Maynard-Moody, S. (1993). "Policy Analysis in the Post-Positivist Era: Engaging Stakeholders in Evaluating the Economic Development Districts Program ", *Public Administration Review*, 53 (2), pp. 135-142.
- Lake, D.A. (1992). "Powerful Pacifists: Democratic States and War", *American Political Science Review*, 86, pp. 24-37.
- Lijphart A. (1989). *Democracy in Plural Societies: a Comparative Exploration*, Bombay: Popular Prakashan.
- Meir, A. (2005). "Bedouin, the Israeli State and Insurgent Planning: Globalization, Localization or Glocalization?", *Cities*, 22 (3), pp. 201-215.
- Negev Coexistence Forum, (2006). *The Indigenous Bedouins of the Naqab-Negev Desert in Israel*, http://dukium.org/modules/coppermine/albums/userpics/pdf_files/4/0/yelidim_4web_ver2%5B1%5D%5B2%5D.pdf
- Patton, D., Marlow, S., Ram, M. and Sanghera, K. (2003). "Interpretive Analysis as an Evaluative Tool: the Case of Mustard.UK.Com, a High-Growth Small Business Programme", *Environment and Planning C: Government and Policy*, 21, pp. 813-824.
- Penrose, J. (2002). "Nations, States and Homelands: Territory and Territoriality in Nationalist Thought", *Nations and Nationalism*, 8 (3), pp. 277-297.
- Pollitt, C. (2001). "Clarifying Convergence: Striking Similarities and Durable Differences in Public Management Reform," *Public Management Review*, 3 (4), pp. 471-492.
- Poulton, M. (1997). "Externalities, Transaction Costs, Public Choice and the Appeal of Zoning", *Town Planning Review*, 68 (1), pp. 81-92.
- Roe. E. (2006). *Narrative Policy Analysis*, Durham: Duke University Press.
- Sassen, S. (1998). *Globalization and Its Discontents*, New York: New Press.
- Tzfadia, E. (2006). "The Ethno-class Trajectory of New Neighborhoods in Israel", *GeoJournal*, 64(1), pp. 141-151.
- Wilcox, R. B. (2004). *The Ecology of Hope: Environmental Grassroots Activism in Japan* (a dissertation submitted in partial fulfillment of

the degree of Doctor of Philosophy, Union Institute & University).
Available at: <http://www9.ocn.ne.jp/~aslan/ecohope.pdf>.

- Yanow, D. (2000). *Conducting Interpretive Policy Analysis*, Thousand Oaks: Sage.
- Yanow, D. (2004). "Translating Local Knowledge at Organizational Peripheries", *British Journal of Management*, 15, pp. 9-25.
- Yiftachel, O. (2003). "Bedouin-Arabs and the Israeli Settler State: Land Policies and Indigenous Resistance", In: Champagne, D. and Abu-Saad, I. (eds.). *The Future of Indigenous Peoples: Strategies for Survival and Development*, Los Angeles: American Indian Studies Center Publication, UCLA, pp. 21-47.
- Yiftachel, O. (1998). "Planning and Social Control: Exploring the Dark Side", *Journal of Planning Literature*, 12 (4), pp. 395-406.

רשימת ראיונות

- אליזרוב, ליז. (ידיד : מרכזי זכויות בקהילה), דימונה, 01.05.2007
אל-רפאיעה, חסיין. (המועצה לכפרים הבלתי מוכרים), באר שבע : 23.04.2007
ברוך, נילי. (במקום : מתכננים למען זכויות תכנון), ירושלים : 17.04.2007
בשארה, סוהאד. (עדאלה), חיפה : 26.04.2007
גבעון, בילה. (נגב בר קיימא), באר שבע : 17.04.2007
גליון, צור. (מועצה תעשייתית רמת חובב), רמת חובב : 29.04.2007
גנות, תמי. (אדם, טבע ודין), תל אביב : 30.04.2007
זהר, אהרון. (מועצה אזורית אבו בסמה), דימונה : 02.07.2007
טחנאי, שי. (החברה להגנת הטבע), באר שבע : 25.04.2007
יוסף, אמנון. (עיריית באר שבע), באר שבע : 17.04.2007
כהן, מאיר. (עיריית דימונה), דימונה : 01.05.2007
מצנע, עמרם. (מועצה מקומית ירוחם), ירוחם : 01.05.2007
נח, חיה. (פורום דו-קיום בנגב), עומר : 19.04.2007
ניסים, ניר. (מועצה מקומית עומר), עומר : 15.04.2007
קריף, משה. (הקשת הדמוקרטית המזרחית), תל אביב : 22.04.2007
ריפמן, שמוליק. (מועצה אזורית רמת נגב), מועצה אזורית רמת נגב : 30.04.2007
שוגרי בדארנה, באנה. (האגודה לזכויות האזרח), ירושלים : 17.04.2007

הערות

¹ "הממשלה אישרה פה אחד את הקמת עיר הבה"דים בצומת הנגב", משרד ראש הממשלה : <http://www.pmo.gov.il/PMO/Communication/Spokesman/2007/04/spokebhdcity010407.htm>

² גלובס (25.1.2004). "עיר הבה"דים: תושבי הנגב ילחמו על יישום התוכנית", מאת: גולן, גדי.

³ על התוכנית דווח לראשונה בשלהי שנת 2001, על כך ראו אצל יעל לוי "בתוך שנה תחל בניית מתחם צריפין" אתר מעריב nrg מיום 8 נובמבר 2003. <http://www.nrg.co.il/online/archive/ART/208/087.html>. פרטים נוספים על תוכנית פריסת המחנות אצל: אורן ורגב (קרב).

⁴ הודעת דובר צה"ל מ-14 ינואר 2004, www.idf.il/newsite/hebrew/120203, על התוכנית דווח בכלי התקשורת כבר כמה חודשים לפני כן למשל, ראו הודעת מערכת וואלה "תוכנית בצה"ל: עיר של בסיסים" בנגב תחליף את צריפין" מ-20 בינואר 2003, 9:32 באתר <http://news.walla.co.il/?w=/22/338184>.

⁵ יומן אירועי חיל האוויר באתר האינטרנט של החיל <http://www.iaf.org.il/Templates/FlightLog/FlightLog.aspx?lang=HE&lobbyID=40&folderID=48&subfolderID=325&docfolderID=675&docID=22913&docType=EVENT>

⁶ החלטה מס. 4/ של ועדת שרים לפיתוח הנגב והגליל מיום 14.03.2005 בנושא פיתוח מסילות ברזל בנגב ובגליל אשר צורפה לפרוטוקול החלטות הממשלה וקבלה תוקף של החלטות הממשלה ביום 31.03.2005 ומספרה הוא 3490(נג). אתר אינטרנט של משרד ראש הממשלה <http://www.pmo.gov.il/PMO/Archive/Decisions/2005/03/des3490.htm>

⁷ הוועדה נדרשה להכין ולהביא לאישור ועדת השרים עד לחודש ספטמבר 2005, תכנית לאומית אסטרטגית לעשר השנים הבאות (2006-2015) לפיתוח הנגב והגליל שיישומה יחל בשנת 2006. על יושבי ראש ועדת ההיגוי והממונה על התקציבים במשרד האוצר הוטל להכין עד למועד הדיון בממשלה בנושא יעדי התקציב לשנת הכספים 2006, מסגרת תקציב שתועמד לביצוע יעדי התכנית הלאומית. החלטה מס. נג2/ של ועדת שרים לפיתוח הנגב והגליל מיום 14.03.2005 אשר צורפה לפרוטוקול החלטות הממשלה וקבלה תוקף של החלטות ממשלה ביום 31.03.2005 ומספרה הוא 3489(נג). אתר אינטרנט של משרד ראש הממשלה <http://www.pmo.gov.il/PMO/Archive/Decisions/2005/03/des3489.htm>

⁸ התכנית מכוונת להשגת ארבעה יעדים מרכזיים בשנת 2015: הגדלת האוכלוסייה מ-535 אלף נפש לערך ל-900 אלף נפש; העלאת מספר המועסקים בקרב תושבי הנגב מ-164 אלף ל-300 אלף; צמצום הפער בהכנסה ממוצעת לנפש בין אזור הפעלת התוכנית לממוצע הארצי ב-60%; השוואת שיעור הסטודנטים מקרב תושבי הנגב (באוכלוסייה היהודית) והכפלת שיעור הסטודנטים באוכלוסייה הבדואית. בהתאם לכך פיתוח הנגב יתמקד בחמישה תחומים מרכזיים: פיתוח כלכלי; חינוך; מגורים והתיישבות; תשתיות ואיכות סביבה; וקהילה מנהיגות. לפי החלטות הממשלה, לאורך שנות הפעלת התוכנית (2006-2015), היא תעניק לאזור התוכנית עדיפות ממשית על פני אזורים

אחרים, בתחומים המרכזיים לעייל ותקצה, במישרין או בעקיפין 17 מיליארד ש"ח ליישומה. החלטה מס. 4415 של הממשלה מיום 20.11.2005. אתר אינטרנט משרד ראש הממשלה <http://www.pmo.gov.il/PMO/Archive/Decisions/2005/11/des4415.htm>

⁹ במהלך הכנס השנתי ליישומי טכנולוגיות המידע, שנערך בחודש פברואר 2006, אמר ראש אגף התקשוב, האלוף אודי שני שקיצור שירות החובה ו"בריחת" הקצינים משירות קבע למשרות נחשקות באזרחות, הובילו למחשבה על תגמול אקדמי לחיילים תוך כדי השירות. מיחידת היחידה לתקשוב ולטכנולוגיית המידע (לוטם) נמסר כי "מעבר היחידה לקמפוס אוניברסיטת בן גוריון הוא בעל פוטנציאל להרחבת ההשכלה הטכנולוגית של אנשי היחידה ולשילובם בפעילות בעלת מאפיינים אקדמיים. ראש אגף התקשוב הנחה באופן עקרוני למצות ככל האפשר את הפוטנציאל הזה, כחלק מהמהלך הכולל, אך עדיין לא הבשילו הפרטים עצמם". על כך ראו ניר נוימן "בבחינה: חיילי לוט"ם ילמדו באוניברסיטת בן גוריון", עיתון במחנה, 23 מרץ 2006, אתר דובר צה"ל <http://www1.idf.il/dover/site/mainpage.asp?sl=HE&id=7&docid=510> 62.HE

¹⁰ על תכנון עיר הבה"דים ראו דברי תא"ל ראובן פירסט, לעייל וכן באתר אינטרנט של אגף אתר אגף לוגיסטיקה, רפואה ומרכזים (אלר"ם) <http://www1.idf.il/atal/Site/Templates/controller.asp?lang=HE&fid=46912&did=50910&hist=1> לעד שלו עיר העתיד, אתר אלר"ם, מ-6 פברואר 2006 <http://www1.idf.il/atal/site/2006-6-6/templates/controller.asp?lang=HE&fid=46657&did=53716&bFromList=true&hist=0>

וכן דברי תא"ל עירן אופיר, ראש חטיבת לוגיסטיקה המצוטטים אצל ירדן בן – צור, "יושב על הגדר", עיתון במחנה, 17 מרס 2006

¹¹ דברי תא"ל ראובן פירסט, סגן ראש אגף טכנולוגיה ולוגיסטיקה בצה"ל המצוטטים אצל ענת גורג'י "עלות העתקת בסיסי ההדרכה של צה"ל מהמרכז לנגב - 2.6 מיליארד שקל", הארץ, 22 TheMarker, ינואר 2006.

¹² בשנת 2006 החל משרד הפנים בהליכים לפינוי הכפר הבדואי אל-סירה הנמצא בתחום "שיטח אג'ית". בעניין זה ראו אריה דיין "מה רע לכם ברהט", הארץ, 18 אוקטובר 2006

¹³ עיקרי תוכנית הוצגו על ידי סא"ל סיגלית זאבי ראש ענף תשתית ופריסה באגף התכנון של צה"ל בכנס האקדמי שהתקיים ב-23 נובמבר 2005 בקריה האקדמית שדה בוקר. הכנס הוקדש לנושא "צה"ל בנגב: השלכות יישוביות וסביבתיות – עבר הווה ועתיד". כמו כן הוצגה התוכנית בסיור שקיים ענף תשתית ופריסה בנגב עם חברי איגוד המתכננים בישראל ב-22 יוני 2006.

¹⁴ ב-17 בינואר 2006, ביום עיון שקיימו המרכז לחקר ביטחון לאומי וקתדרת חייקין לגיאוסטרטגיה באוניברסיטת חיפה, אמר הרמטכ"ל דן חלוץ: "להורדת מרכז הכובד של צה"ל מהמרכז לנגב יש גם רעיון לאומי: הגברת האחיזה בקרקע בדרום הארץ ומניעת נסיגת רזרבות הקרקע באופן לא חוקי".

¹⁵ הרפורמה במערך המילואים – מסקנות והמלצות, משרד הביטחון, 2005; הצעת חוק שירות המילואים, התשס"ה 2005.

- ¹⁶ הוועדה לבחינת סוגיית קיצור שירות החובה בצה"ל, משרד הביטחון, 2006.
- ¹⁷ גם אם כוונת הצבא בשלהי שנות ה-90 הייתה למנף את המעבר דרומה למקור הכנסה, בשלב מאוחר יותר התגבשה ההבנה במערכת הביטחון שפינוי מחנות והתמורה שתתקבל עבור עלות הבנייה החליפי ולא תמורת הקרקע המתפנה היא אמצעי לשדרוג תשתיות החלפת בינוי ישן בחדש בתקציב חיצוני למערכת הביטחון. יתר על כן, עם הקיצוצים בתקציב הביטחון משנת 2003 הצבא הבין שיש לו עודף מחנות, ולצורכי יעילות עליו להתכנס ולצמצם את נכסיו, כי אין ראוי שישאר בערים במקומות שאינם נדרשים. במקביל גבר הלחץ של הגורמים האזרחיים לפנות עוד ועוד מחנות. לאחרונה הסתיימה עבודת מחקר שעוסקת במשמעויות הכלכליות של אחזקת ושימוש מקרקעין לצורכי ביטחון. במחקר זה גם מידע ודיון בנושא פינוי המחנות ממרכזי הערים (אורן ושיפר, 2007).
- ¹⁸ לדוגמה ראו "דו"ח העוני והסביבה" לשנת 2003 של עמותת אדם טבע ודין בפרק מים וקרקע במדינת ישראל, אתר אינטרנט של העמותה <http://www.yarok.org.il/cont.asp>
- ¹⁹ בתוך: "מרכז מידע להתיישבות בנגב", <http://www.negev-net.org.il/HTMLs/article2.aspx?C2053=12606&BSP=12579>.
- ²⁰ חסין אל-רפאייעה, יו"ר מועצת הכפרים הבלתי מוכרים, בתוך: מחסום (02.05.2006). "התושבים הערבים בנגב נגד איגוד המתכננים בישראל", מאת: נאסר, פ. <http://french.aad-online.org/hebrew/8/5/4/a2.htm>.
- ²¹ בתוך: סקופ – חדשות הגולשים של ישראל (19.02.2006). "מאבק הבדואים בפינוי הכפרים הלא-מוכרים מגיע לאו"ם", מאת: וולוביץ, מ. <http://www.scoop.co.il/article.html?id=979>.
- ²² שם.
- ²³ מכתב לראש הממשלה אהוד אולמרט ולמשנה לראש הממשלה שמעון פרס, "הנגב 2015 – תוכנית לאומית אסטרטגית לפיתוח הנגב", מיום 28.01.2007. מאת: עדאלה: המרכז המשפטי לזכויות המיעוט הערבי בישראל.
- ²⁴ ראו דיווח באינדומדיה ישראל, "מאות תושבים הפגינו בנגב נגד תוכנית יהוד הנגב", <https://israel.indymedia.org/newswire/display/4777/index.php>
- ²⁵ את המאבק בעניין מובילה המועצה האזורית של הכפרים הבלתי מוכרים. ראו: בג"צ 6532/94 - איברהים עבדאללה אבו-כף נ' שר החקלאות ואחי'. פ"ד (נ4), 391; נענע אקטואליה (03.05.2007). "הפגנת בדואים מול משרד החקלאות: "הצאן הוא לחמנו", מאת: תחאוכו, ה. <http://news.nana.co.il/Article/?ArticleID=484598&sid=126>.
- ²⁶ התערבות בית המשפט ב- 1979 הביאה להפסקת הפקעת קרקעות לצורכי התנחלויות בשם צורך ביטחוני. ראו: בג"צ 390/79 - עזת מחמד מוסטפה דויקאת, ואחי' נ' ממשלת ישראל ואחי', פ"ד לד(1), 1 (1979), שידוע בכינוי 'בג"ץ אלון מורה'.
- ²⁷ בתוך: הארץ (05.05.2003). "שריף ריפמן בדרום הפרוע", מאת: צחר, ר. בראיון עם ריפמן, שנערך במסגרת אימות ממצאי המחקר ביום ה- 30.04.2007, חזר ריפמן על משפט זה.
- ²⁸ לדוגמה בנושא המאבק על 'החיות' המסגד בעיר העתיקה ראו הודעה לעיתונות 3.3.2005. "עיריית באר שבע הודיעה לבג"צ על סירובה להצעת ביהמ"ש ומבקשת להפוך את

המסגד למוזיאון" מתוך אתר 'עדאלה'

²⁹ ראו למשל תוכנית התאחדות התעשיינים להעברת מפעלים לנגב המערבי: פוקוס לתעשייה (15.12.2005). "שמים את הפריפריה במרכז" התוכנית יוצאת לדרך", 523, <http://www.industry.org.il/Magazine/Index.asp?CategoryID=4084>

³⁰ מתוך פרוטוקול ישיבת הממשלה מיום 01.04.2007, <http://www.pmo.gov.il/PMO/Communication/Spokesman/2007/04/spokebhdcity010407.htm>

³¹ מוטי בריל, ראש עיריית ערד, בתוך: Ynet (22.06.2007). "הצבא ומשפחתו יורדים לנגב", מאת: סיקולר, נ., <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3412888,00.html>.

³² "הצבא ומשפחתו יורדים לנגב", מאת: סיקולר, נ. Ynet (22.06.2007).

³³ וזאת למרות הצפי הקיים בצבא שחלק מאנשי הקבע יעדיפו ליומם מן המרכז אל המחנות בנגב, ומבלי להעתיק את מגורי בני משפחתם.

³⁴ "השנים האחרונות היו שנים גרועות במיוחד עבור העיר. הצמיחה העירונית נעצרה, העיר סבלה עד השנתיים האחרונות מהגירה שלילית, ואף איבדה את מעמדה כעיר הרביעית בגודלה לטובת ראשון לציון ואשדוד. אחוזי האבטלה בעיר הם הגבוהים ביותר שנמדדו בערים שנכללות במדגם, ומערך כלכלי בלתי מספק אינו מצליח לגרום לתושבי העיר ולסטודנטים הרבים שפוקדים אותה להישאר בה. מסיבות אלו, וכן בגלל בנייה בלתי מבוקרת מתחילת שנות האלפיים, שהביאה לעודפי היצע, נרשמה החל ב-2002 ירידה שגם מבצעי המענקים שהוכרוזו בשנים האחרונות לא שינו את המצב. רק בשנה האחרונה ירדו מחירי הדירות בעיר בכ-10%" (הארץ, דה-מרקר, (23.04.2006), "כמה תהיה שווה הדירה שלך בשנה הבאה?", מאת: מירובסקי, א.).

³⁵ ראיון עם עמרם מצנע, ראש המועצה המקומית ירוחם, 1.5.2007. דברים דומים נאמרו על ידי מאיר כהן, ראש עיריית דימונה, 1.5.2007.

³⁶ להעמקה בנושא אי-שביעות הרצון של הבדואים החיים בישובים מוכרים ראו "הצעה להקמת ישובים כפריים לבדואי הנגב" מאת יוסף בן-דוד, <http://www.snunit.k12.il/beduin/arti/2022.html>

³⁷ דבריו של גלעד מאירי, שמאי מקרקעין, על ההכנסות הצפויות למדינה ולרשויות מקומיות במרכז הארץ כתוצאה מפינוי מחנות: גלובס (30.04.2007). "גלעד המאירי: הכנסות המדינה מפינוי מחנה צריפין – כמיליארד דולר", מאת: רוזנברג, א.

³⁸ הארץ דה מרקר, (07.07.2006). "פריקט העתקתם של מחנות צה"ל מהמרכז לפריפריה יוצא לדרך", מאת: בראלי, א.

³⁹ לעיל, פוקוס לתעשייה.

⁴⁰ כאמור, הנחה שמוטלת בספק.

⁴¹ ראו: מחסום (23.04.2006). "הסיירת הירוקה החרימה מאות ראשי צאן של התושבים הערבים בנגב, מאת: עוקבי, י. <http://www.mahsom.com/article.php?id=2705>.

⁴² ח"כ יעקב מרגי, תושב באר שבע, בדיון בוועדת הפנים של הכנסת מיום 25.04.2007. הארץ, (26.04.2007). "וועדת הפנים של הכנסת תומכת בעיר הבה"דים", מאת: אילן, ש.

⁴³ מכתב מ-8 בדצמבר 2003 של ד"ר אילנה בלמקר, רופאת מחוז דרום משרד בריאות

ואינג' הדסה אדן, מהנדסת המחוז לבריאות הסביבה לאלוף גיורא איילנד, ראש אג"ת, המצוטט במסמך שהוכן על ידי המרכז מחקר ומידע של הכנסת לדיון לוועדת הפנים ואיכות הסביבה בנושא: הקמת "העיר" בקרבת רמת-חובב, ינואר 2004. אתר הכנסת: <http://www.knesset.gov.il/mmm/data/docs/m00997.doc>

⁴⁴ שיחת טלפון עם ד"ר יוסי ענבר, סמנכ"ל בכיר לענייני תעשיות במשרד לאיכות הסביבה מ-18 בינואר 2004. מצוטטת במסמך הכנסת לעייל.

⁴⁵ מתוך אתר האינטרנט של עיתון מעריב, "מחלוקות סביב "העיר" כבר בשיאן", www.images.maariv.co.il/cache/ART600318.html, תאריך כניסה: 14 בינואר 2003.

⁴⁶ מכתבה של מנהלת עמותת "נגב בר קיימא" לסגן שר הביטחון חה"כ זאב בויס, 7 בדצמבר 2003. ובו מפרטת את הבעיות העוללות להיווצר עקב בניית "העיר". המכתב מצוטט במסמך המרכז מחקר ומידע של הכנסת לעייל.

⁴⁷ מחנה מנוי"ס לשעבר שימש מחנה אימונים של חיל השריון. נקרא "מחנה 302" כשם מספר שטח האימונים הסמוך.

⁴⁸ בישיבת ועדת הפנים ואיכות הסביבה מדיון בנושא רמת חובב: מבנה המועצה ודרכי עבודתה; בעיות באיכות הסביבה, מיום - 6 באוקטובר 2002, פרוטוקול ראו <http://www.knesset.gov.il/protocols/data/rtf/pnim/2002-10-06-01.rtf>

⁴⁹ כמוזכר לעייל, לקראת הדיון וועדת הפנים ואיכות הסביבה, הוכן על ידי המרכז מחקר ומידע של הכנסת מסמך הקמת "העיר" (עיר בסיסי ההדרכה) בקרבת רמת-חובב המרכז את עמדות כל הגורמים

⁵⁰ מכתב מאת משה דיין, דובר המועצה המקומית-תעשייתית רמת-חובב, 19 ינואר 2004, המצוטט במסמך מרכז המידע של הכנסת לעייל.

⁵¹ מכתב מאת רות בר, עוזרת שר הביטחון, 13 ינואר 2004 המצוטט במסמך מרכז המידע של הכנסת לעייל.

⁵² פרוטוקול מס' 137, מישיבת ועדת הפנים ואיכות הסביבה, מיום 21 בינואר 2004 בנושא הקמת "העיר" בנגב. בתוך אתר הכנסת <http://www.knesset.gov.il/protocols/data/rtf/pnim/2004-01-21.rtf>

⁵³ הדברים מצוטטים אצל אריה אברמזון "לא מריח טוב" מיום 1 אפריל 2004 אתר nrg <http://www.nrg.co.il/online/archive/ART/681/097.html>.

⁵⁴ פרוטוקול ישיבת ועדת הפנים ואיכות הסביבה, מ-17 מאי 2004 גם באתר כנסת <http://www.knesset.gov.il/protocols/data/rtf/pnim/2004-05-17.rtf>

⁵⁵ אורי בינדר ואיתי אשר "מסתמן: "העיר" תורחק מרמת-חובב", אתר nrg מיום 2 אוגוסט 2004, <http://www.nrg.co.il/online/1/ART/763/081.html>

⁵⁶ החלטת הממשלה מס' 2801 מיום 28 נובמבר 2004, הפחתת מפגעי זיהום אוויר ומים הנובעים מאזור התעשייה רמת חובב ראו באתר משרד ראש הממשלה <http://www.pmo.gov.il/PMO/Archive/Decisions/2004/11/des2801.htm>

⁵⁷ על כך ראו צפרייר רינת "צה"ל נלחם בסיכונים הסביבתיים", הארץ 20 פברואר 2005.

⁵⁸ החלטה מס' נג4/ של ועדת השרים לפיתוח הגליל והנגב אשר צורפה לפרוטוקול החלטות הממשלה וקיבל תוקף החלטת ממשלה ביום 30 מרס 2005. <http://www.pmo.gov>

il/PMO/Government/Decisions/2005/03/des3490.htm

⁵⁹ על הסיור ראו מסמך משרד המשנה לראש הממשלה מיום 2 מאי 2005, סיכום סיור צוות בין-משרדי בראשות המשנה לראש הממשלה ובהשתתפות השר לאיכות הסביבה ברמת חובב מיום 20.4.05 מופיע באתר מ.מ.רמת חובב. http://www.ramat-hovav.muni.il/_Uploads/123Summary-Peres.doc

כמו כן ראו עמדת המועצה כפי שהוצגה בסיור ברמת חובב בפני המשנה לרוה"מ שמעון פרס ב-20 אפריל 2005 באתר: http://www.ramat-hovav.muni.il/_Uploads/121sicom_bikor_perezs.doc

וגם אורי בינדר "לא נחשוף את החיילים לסכנת סרטן" nrg מ-20 אפריל 2005 <http://www.nrg.co.il/online/35/ART/924/610.html>

⁶⁰ פרוטוקול ישיבת ועדת הפנים ואיכות הסביבה מ-18 מאי 2005: <http://www.knesset.gov.il/protocols/data/rtf/pnim/2005-05-18.rtf> וראו גם הודעה לעיתונות מיום 18 מאי 2005 מטעם ועדת הפנים ואיכות הסביבה, דו"ח המציאות הסביבתית ברמת חובב + הקמת "העיר" <http://212.143.66.228/spokesman/heb/Result.asp?HodID=5638>

⁶¹ מסמך משרד הבריאות עליו חתומה מהנדסת מחוז דרום, הדסה אדן המצוטט אצל אורי בינדר "להרחיק את "העיר" מרמת חובב", מעריב, 26 יוני 2005. <http://www.maariv.co.il/online/35/ART/950/597.htm>

⁶² דברי סגן שר הביטחון המצוטטים במסמך המועצה המקומית רמת חובב מ-27 ספטמבר 2005, ראו: http://www.ramat-hovav.muni.il/_Uploads/138VisitBoimHovav.doc

⁶³ צפרייר רינת "הממשלה תאשר בשבוע הבא את הקמת "העיר" ברמת חובב; הזיהום יופחת", הארץ, 23 פברואר 2006.

⁶⁴ בדצמבר 2005 משלחת מומחים אמריקאיים הקשורה במשרד לאיכות הסביבה האמריקאי בדקה את תוצאות הניטור ברמת חובב. בחוות דעת שכתבו המומחים אושר כי אין זיהום סביבתי בצומת הנגב, וכי תוכנית הפעולה של המפעלים ברמת חובב יעילה ונכונה. המצביעות באופן ברור כי בצומת הנגב אין מטרדים בריאותיים. על כך ראו מוטי בסוק "מה קורה כששר הבריאות הוא גם השר לפיתוח הנגב והגליל?", הארץ 23, TheMarker, פברואר 2006.

⁶⁵ צפרייר רינת "הממשלה תאשר..." לעיל.

⁶⁶ מוטי בסוק "למרות הבקשות של פרס: האוצר מסרב להעניק תוספת תקציב לנגב ב-2007", הארץ 10, TheMarker, ספטמבר 2007,

⁶⁷ במועצה המקומית של רמת חובב היו משוכנעים שהודות לפעולות שנקטו לטיפול בזיהום, לא היה קיים סיכון בריאותי בהקמת עיר הבה"דים. על פי נתוני איכות אוויר עדכניים של המועצה, נמדדו בשטח המיועד לפרויקט ריכוזי זיהום נמוכים שעומדים בתקנים בינלאומיים. עם זאת, נמשכו מטרדי הריח הקשים לקיבוצים ולבדווים המתגוררים בסמיכות של עד מספר קילומטרים מהאתר צפרייר רינת "עיר הבה"דים תפתח את הנגב, אך צה"ל חוששי", עיתון הארץ 27 אוקטובר 2006.

⁶⁸ צפרייר רינת ומיכל גרינברג "מחר: דיון על עתיד "עיר הבה"דים" בנגב", הארץ, 14 נובמבר 2006

⁶⁹ דיווח על ההסכם ראו דברי גדעון עזרא, השר להגנת הסביבה וגורמים מקצועיים של המשרד בישיבת ועדת הפנים והגנת הסביבה של הכנסת מיום 5 דצמבר 2006. פרטי-כל הישיבה ראו באתר אינטרנט של הכנסת <http://www.knesset.gov.il/protocols/data/rtf/pnim/2006-12-05-01.rtf>. וכן ראו אצל צפריר רינת "נחתם הסכם לטיפול בשפכי רמת חובב", 15 דצמבר 2006

⁷⁰ ראשי עמותת אדם טבע ודין פנו לח"כ פרופ' אבישי ברוורמן, ראש צוות הגישור בנושא ומחו בפניו על הצגת הסכם הגישור כ'מעשה עשוי וגמור' ועל אי שיתוף הציבור בגיבוש ההסכם. כוונת העמותה להמשיך ולדרוש קיום דיון מהותי ואמיתי בהסכם ובתוכנו כך שתוכל לפרוש את עמדתה והערותיה ולא להיות בבחינת חותמת גומי. כך ראו עדכון דצמבר 2006 (Adam Teva Vadin Newsletter) מיום 21 דצמבר 2006 מופץ בדוא"ל וכן באתר האינטרנט של העמותה http://www.yarok.org.il/text_item.aspx?tid=825&menu=27. גם המנהדסת של מחוז דרום במשרד הבריאות הסתייגה מהסכם ולטענתה אינו דורש מספיק מהמפעלים. היא אף מחתה על כך שההסכם נחתם לפני שניתן היה להשפיע על תוכנו. על כך ראו מיכל גרינברג, "למרות ההסכם ברמת חובב, הצבא טרם החליט על הקמת עיר הבה"דים", הארץ, 22 דצמבר 2006 וגם אצל צפריר רינת "ירוקים מקנאה", הארץ 26 דצמבר 2006.

⁷¹ הסקר נועד להתבצע משנת 2006 במשך מספר שנים להסתיים חמש שנים לאחר אכלוס עיר הבה"דים מיכל גרינברג, "מסתמן: "עיר הבה"דים" תאוכלס לפני השלמת הסקר הבריאותי", הארץ, 15 דצמבר 2006

⁷² בסוק מוטי, "400 מיליון שקל יושקעו בנגב ב-2007, 1.7 מיליארד שקל נוספים ב-2008", הארץ TheMarker, 21 דצמבר 2006.

⁷³ מיכל גרינברג, למרות ההסכם ברמת חובב, הצבא טרם החליט על הקמת עיר הבה"דים, הארץ, 22 דצמבר 2006

⁷⁴ Ynet (24.06.2007) "מחאה: "עיר הבה"דים - פקודת חיסול לבן שלי", מאת: לוי, ד. <http://www.ynet.co.il/articles/1,7340,L-3416591,00.html>

⁷⁵ החלטה מס. 1529 של הממשלה מיום 1 אפריל 2007: העברת אגד מחנות הדרכה (עיר הבה"דים) לצומת הנגב, אתר אינטרנט של משרד ראש הממשלה, <http://www.pmo.gov.il/PMO/Government/Decisions/2007/04/des1529.htm>

⁷⁶ מיכל גרינברג "למרות המחאה, הממשלה אישרה פה אחד הקמת עיר הבה"דים בצומת הנגב", עיתון הארץ 2 אפריל 2007

⁷⁷ על מחאת עמותת אדם טבע ודין ראו בהרחבה הודעה "חייל, זיהום אוויר לפניך !!!", מיום 1 אפריל 2007 באתר האינטרנט של העמותה, 80 <http://www.yarok.org.il>

⁷⁸ ב-23 יוני 2007 פעילי הארגון והורים הפגינו ברחובות תל אביב וירושלים ונשאו שלטים שבהם נכתב "האתר הארצי לפסולת רעילה יסכן את הלבן שלי". הם הציבו פוסטרים בדמותם של הורים לנערים לפני גיוס, ובגודל (כמעט) טבעי, שעליהם נכתב בין היתר "עיר הבה"דים ברמת חובב - פקודת חיסול לבן שלי". על כך ראו: דנה לוי "מחאה: "עיר הבה"דים - פקודת חיסול לבן שלי", Ynet, 24 יוני 2007, <http://www.ynet.co.il/articles/1,7340,L-3416591,00.html>

⁷⁹ לדוגמה, מאבקה של עמותת כחול-ירוק: <http://www.cahol-yarok.com>

⁸⁰ בתוך: פרוטוקול מס' 14 מישיבת ועדת הפנים ואיכות הסביבה (12.05.2003). <http://www.knesset.gov.il/protocols/data/rtf/pnim/2006-12-05-01.rtf>

www.knesset.gov.il/protocols/data/html/pnim/2003-05-12.html

⁸¹ מתוך: "ההורים לא הכירו את כל המחלות האלה", מיכל גרינברג, הארץ, 14.11.2006

⁸² ראו "האתר שנבחר לעיר הצבאית מסכן את בריאות החיילים". אורי בינדר

⁸³ ראו: כרייה מסוכנת: אט"ד הגישה תביעה על כרייה לא חוקית בבסיס נבטים - http://www.yarok.org.il/text_item.aspx?tid=818